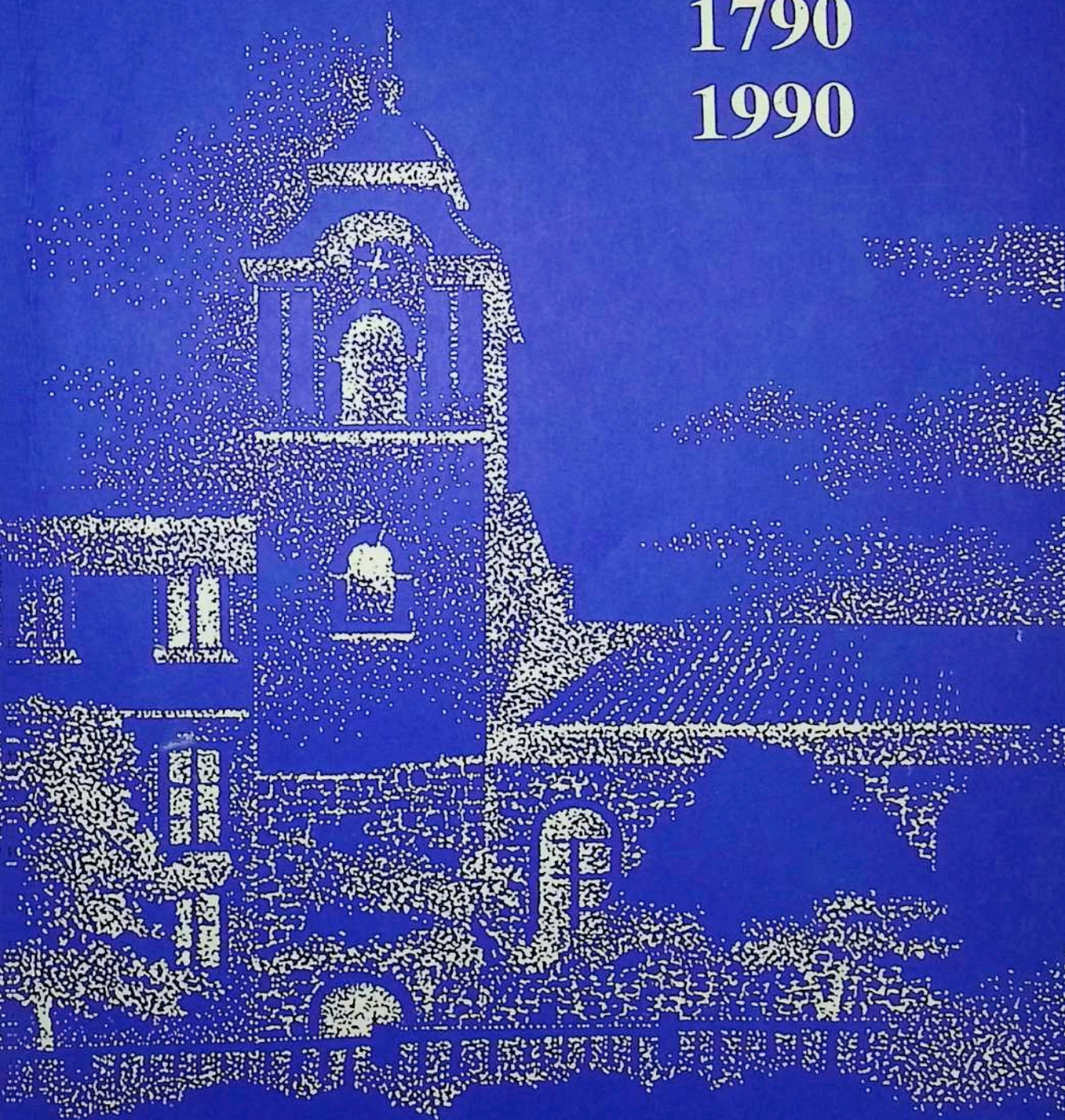

1790
1990

IZ PROŠLOSTI
KRALJEVICE

Prigodom 200-godišnjice osnutka župe
– odobrenjem autora – izdaje
župni ured Kraljevica

Tisak Grafoffset Žagar - Opatija, 1990

Odgovara Mijoliković - župnik Kraljevica

Naklada 200 komada

Iz prošlosti
KRALJEVICE

SADRŽAJ

str.

Predgovor	7
Kraljevica u knjigama	9

I. OD NAJSTARIJIH VREMENA DO SVRŠETKA 18. STOLJEĆA

Kroz najstariju povijest ovoga kraja.....	11
"Almis"	12
Odakle Kraljevici ime?	13
Odakle naziv Fara?	14
Pod knezovima Frankopanima	14
"Stari" i "Novi" Zrinjski grad	16
Zapljena zrinjskih imanja u Kraljevici	19
Konačna sudbina svih zrinjskih imanja.....	21
Kralj Karlo III. (VI.) u Kraljevici.....	21
Kraljevički Novigrad kao austrijska tamnica	23
Isusovci u kraljevičkom Novigradu	25
Pokušaj naseljavanja Crnogoraca u Kraljevicu krajem 18. stoljeća	26
Potruga za vodom (godine 1792.).....	27
Gradnja ceste Plase-Kraljevica i velik razmah trgovine	29
Političke i administrativne prilike	31

II. ŽUPA

Kraljevica kao hreljinska kapelanija.....	37
Prije osnutka župe	37
Osnutak župe (1790)	38
Prvi župnik	39
Potreba kapelana	40
Župnik Mate Mihičić	41
Župnik Jakov Randić.....	42
Kalvarija	45
Groblje	45
Kapelica sv. Antona u Šmriki	46
Križevi po brežuljcima u Šmriki i Kraljevici	47
Crkveni kaštaldi.....	48
Dvije bilješke župnika Randića	48
Proslava stogodišnjice župe godine 1890.	48
Biskup Roko Vučić (1850-1914).....	50
Nadbiskup i metropolita dr. Viktor Burić	50
Crkvena godina u Kraljevici	52

III. ŽUPNA CRKVA

Dominikanci u Kraljevici.....	61
Je li župna crkva postala od solane?	61
Dogradnja svetišta 1808. godine	62
Pitanje gradnje nove župne crkve	64
Oltar Majke Božje od plaće	64
Zavjet protiv kolere i oltar sv. Kuzme i Damijana	66
Jedna zaboravljena povlastica.....	67
Dohoci župne crkve	67
Pod župne crkve	68
Stari inventari župne crkve	69
Još neke bilješke o župnoj crkvi	69

IV. KRALJEVICA U 19. STOLJEĆU

Škola	75
"Škrljevska" bolnica	76
Kolera	79
Narodna čitaonica.....	80
"Primorska tiskarna", "Primorska štedionica" i list "Primorac"	81
Brodgradilište	87
Nesreća na moru kod Urinja 1834. godine	90

V. NARODNI OBIČAJI, PJESME, DOMAĆI IZRAZI I IGRE

A) Narodni običaji	95
B) Pjesme	95
C) Domaći izrazi	101
D) Igre	102

VI. NEVEZANE BILJEŠKE

VII. RAZNO

Ribolov

KAZALO

Predgovor

Moram odmah reći, da ovo nije potpuna povijest Kraljevice, što se uostalom vidi i iz naslova, budući da mi nije bilo moguće istražiti svu njezinu prošlost. Pretežno pišem o crkvenim stvarima, jer sam se po svom zvanju najviše za to zanimao i u to sam imao najviše uvida radeći u crkvenim arhivima. Da mi je bio drukčiji životni put, bio bih se više dao i na istraživanje s drugih područja života u Kraljevici, jer me je ondje od malih nogu uvijek sve zanimalo.

Zanimao me ondje svaki kamen, svaka gromača, svaka hrusta među brijestom i šmrikom u Komunadi, a pogotovo pojedini dijelovi mjesta: Kavranić, Velo i Malo Visoko, Gajetanova hrusta, Zad Takale, Grofovski mulić na Carovu, nekadašnja tunera Zad Kraljevice sa svojim mandračem, Fortica, Pod anel, Punta pod Frankopanom, mulić pod sanatorijem, tužaljka, mul, škver i njegove skalade, Dolnja riva, Lanterna, Oštro, Lipica, Barkadele, Kičer, Sitovica, Trnova i Grabrova - sve mjesta uzduž naše kraljevičke obale, gdje smo se kupali, ronili ("nerali") i u more naglavce skakali; gdje smo pobirali puževe, gamburate, prilipke i klapunice; s kraja ili s barke lovili ribe šćopalice; nabadali ostima sipe i mrkače; gdje smo gledali porinuće brodova u more, potezanje tuna mrežom, natjecanja u veslanju; gdje su nam oči pasle po mirnoj plavoj površini morskoj i gdje smo se kroz bistro more zagledavali u zanimljivi i zagonetni život morskoga dna, ali gdje smo često puta promatrali more i u njegovu nemiru, bilo kad su se zapjenjeni valovi valjali kao da ih pluje nevidljivi plugovi, bilo kad je kroz srh i pjenu bijes bure urlao širokim Kvarnerom i priječio brodovima da pristanu uz obalu. U okviru svega toga odvijao se svakodnevni život Kraljevcana, usporedo s radom na brodogradilištu te političkim i kulturnim zbivanjima u domovini.

Sve me je to zanimalo, pa sam se još vrlo mlad bio dao na skupljanje podataka iz povijesti rodnoga mi mjesta i plod je toga rada ovaj moj skromni spis.

Jedan dio ovoga gradiva izlazio je svojevremeno (1938.) u šušaćkom listu "Istina". Budući da sam stvar bio onda zamislio samo u novinarskom obliku, nisam bilježio izvore, odakle sam povadio pojedine podatke. To sam ovdje sada naknadno pokušao učiniti, koliko mi je to bilo moguće.

Na mladjima je da i dalje istražuju povijest našega mjesta, jer još ima dosta toga, što nam još nije poznato.

U tom pogledu savjetujem ovo:

Tko se bude još bavio poviješću Kraljevice, dobro će učiniti, ako prolista stare novine i časopise, koji su navedeni u zborniku "Rijeka" (Zagreb 1953, str. 611-638), gdje je ujedno označeno, u kojim se bibliotekama oni mogu naći. To su novine i časopisi, koji su nekoć izlazili u Hrvatskom primorju, pa će tu biti i vijesti i dopisa iz Kraljevice. Naročito je vrijedno pogledati list "Primorac", koji se tiskao u Kraljevici od 1873. do 1878. (o kojem će biti govora u posebnom poglavlju) te "Hrvatske primorske novine", koje su od 1910. izlazile u Bakru i gdje je u rubrici "Mjesne vijesti" list sedmično

izvješćivao o najaktuelnijim pitanjima Bakra, Rijeke, Kraljevice i ostalih primorskih mjesta.

Tatjana Blažeković u svojoj knjizi "Fluminensia croatica" (Zagreb, 1953) navodi malu brošuricu od 17 stranica (sa slikom), koja je tiskana u Rijeci 1915. pod naslovom "Morski sanatorij Kraljevica kod Rijeke", a ima je Sveučilišna i nacionalna knjižnica u Zagrebu.

Navodi takodjer i "Pravila društva za uredjenje i poljepšanje Kraljevice i okolice u Hrvatskoj" (Rijeka 1903), koja je Pravila ona našla kod nekoga privatnika.

Još je takodjer vrijeme, da se od starijih ljudi pobilježe i posebni izrazi i nazivi, koji pomalo nestaju, a stariji ih se još sjećaju.

Kadgod ovdje navodim dokumente, koji se čuvaju u Biskupskom arhivu u Senju, citiram njihovu nekadašnju, predratnu signaturu. Danas ti dokumenti imaju novu signaturu, nakon što je arhivar, senjski kanonik Msgr. Vladimir Kraljić, stručno preuredio arhiv i izradio novi repertorij.

Kraljevica u knjigama

Manojlo **Sladović**, Povesti biskupjah senjske i modruške ili krbavske, Trst 1856, str. 21-22.

Der Golf von Buccari-Portorè, Bilder und Skizzen, Prag, Druck und Verlag von Heinr. Mercy, 1871. Na drugoj stranici je posveta Elizabeti, austrijskoj carici, ugarskoj kraljici itd. itd. Nigdje nije naveden pisac, ali je poznato, da je knjigu napisao Salvador Leopold. U knjizi ima lijepih crteža.

A. **Leskien**, Über den Dialekt der "Narodne pripovietke iz hrvatskog primorja", ges. von Fr. Mikuličić (Kraljevica 1876), u Archiv für slavische Philologie V (1881), str. 181-188.

Dragutin **Hirc**, Hrvatsko Primorje. Slike, opisi i putopisi. Osijek 1891.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in wort und Bild. Croatien und Slavonien. Wien 1902. O Kraljevici: na str. 320-321. Tu je i crtež Frankopanskoga grada gledana iz Fare; crtež dvorišta Frankopanskoga grada; te crtež dvorišta staroga Zrinjskoga grada.

Bude **Budisavljević**, Nekolike uspomene na Augusta Šenou, Hrvatsko kolo, 1907, str. 1-27. Tu je opisan put Bude Budisavljevića i Augusta Šenoe kroz Hrvatsko Primorje godine 1874. Ima zapisaka i o novinama "Primorac" (Kraljevica).

Dr. Milan **Šenoa** - Dr. Ivan pl. **Bojničić**, Moja domovina. Knjiga II. Hrvatsko Primorje. Izdala knjižara "Liburnija" A.Jaričević, Crikvenica 1925. Ima 25+XLI stranica teksta (na hrvatskom, njemačkom, engleskom, češkom i francuskom jeziku) i 55 stranica fotografija (fotogr. Ivo Marochino). O Kraljevici: na str. 19-20 (I.Bojničić).

Milan **Turković**, Kraljevica i Zrinjsko-Frankopani (str. 30), mjesto i godina tiskanja? (1939?).

Jubilej Narodne čitaonice Kraljevica. 1861-1961. Rijeka 1961., str. 116, s ilustracijama i crtežima. Knjigu je priredio za tisak i uredio prof. Zdravko Gudac, a izdao ju je Odbor Narodne čitaonice.

240 godina brodogradnje u Kraljevici. 1719-1969. Kraljevica 1969. Izdao Odbor za proslavu 240-godišnjice osnutka Titova brodogradilišta u Kraljevici. Ova luksuzno opremljena knjiga, tiskana na Kunst-druck papiru, folio formata, ima 100 stranica teksta i u slikovnom prilogu 47 velikih fotografija.

Autobiografija Milana Turkovića, Sušak 1938.

Laszowski Emilij, Gorski kotar i Vinodol. Dio državine knezova Frankopana i Zrinjskih. Mjestopisne i povjesne crtice. Zagreb 1923 (Izdanje Matice Hrvatske).

Kroz najstariju povijest ovoga kraja

Od najstarijih vremena pa do dolaska Hrvata bilo je ovdje više naroda i plemena. Prve tu nalazimo Ilire, narod pocjepkan u više ogranaka, od kojih su se osobito istakli Liburni. Ovi su obitavali područje oko Kvarnera te su na svojim hitrim ladjicama, tzv. "liburnama", dopirali sve do obala Jonskoga mora i kao gusari nemilo ih plijenili.

Za ilirskog vladanja dolazili su u ove krajeve radi trgovine Feničani, Grci i Kelti. Oni su sa sobom donosili ovomu kraju i svoju kulturu i jezik te mu time davali svoje posebno obilježje. Grčki geograf Strabon, koji je umro 20. godine poslije Krista, veli za Grke u svojoj glasovitoj "Geografiji", da su već u prva vremena svoje države osnivali u ovim krajevima svoje kolonije. Onjima je još u mom djetinjstvu postojala u narodu predaja, prema kojoj su oni navodno napustili ove krajeve radi velike bure. Tako kad se u društvu znalo govoriti o nesnosnoj buri, stari su naši ljudi običavali primijetiti: "A ča ćete! Bura je i Grki odovud potirala!" Koliko je pak uzbuđivala maštu djece i siromaha ona stara pripovijest o ogromnom blagu, koje su tobože Grci zakopali na vrhu otočića sv.Marka blizu Kraljevice! Tko ulovi - veli narodno vjerovanje - mrkača (hobotnicu) sa devet krakova i donese ga na tako zvanu grčku pećinu na vrh spomenutoga školja, kamen će se u taj čas raspuknuti, a pred sretnim čovjekom otvorit će se jama puna bajoslovnoga blaga. No nesreća je u tom, što naša hobotnica ima uvijek samo ošam trakova.

Budući da su Iliri vrlo često provaljivali u susjednu rimsku državu, dolazilo je izmedju njih i Rimljana do dugih i ogorčenih ratova, koji su uz veće i manje prekide potrajali gotovo 200 godina, dok nisu godine 33. prije Krista Rimljani Ilire konačno pokorili i čitavoj ilirskoj zemlji nametnuli svoju upravu, zakonodavstvo i vojsku. Time je i ovaj naš kraj došao pod vlast rimskih vojnika i činovnika. Nema sumnje, da je stara Volcera (po svoj prilici današnji Bakar) sa svojom bližom i daljnjom okolicom bila u rimsko doba važna točka u trgovačkom i kulturnom pogledu, ali nemamo o tome sačuvanih nikakvih pisanih dokumenata već to zaključujemo po nadjenim rimskim iskopinama. Kad su naime u kolovozu 1880. lujzinskom cestom na istočnoj strani Bakra prolazila neka kola, jednomu je konju propalo kopito u zemlju. To je bio povod, da se ondje pod zemljom našlo starih grobova, u kojima je uz kosture bilo i žara, svjetiljaka, staklenih bočica, opeka s napisima te mnogo drugih predmeta i bakrenog novca. Po novcu se odmah ustanovilo, da se radi o starom rimskom groblju, jer likovi Nerona, Trajana, Hadrijana, Antonina Pija i Faustine Starije odaju vrijeme izmedju 54. i 161. godine poslije Krista.

Ovom je bakarskom groblju donekle slično ono, koje je 1850. godine bilo iskopano na Brajdi u Rijeci te ono u Sv.Jakovu Siljevici (danas Jadranovo), gdje se takodjer uz ostalo našlo i bakrenog rimskog novca iz druge polovice prvoga stoljeća po Kristu. I na Hreljinu su svojedobno bili našli žara s paljenim kostima, na Plasama nešto rimskog novca, a kod Bakarca poznati rimski miljkaz i jedan zlatni štapić.

Stariji su ljudi u Kraljevici pripovijedali, da su radnici, dok se proširivalo brodogradilište, našli ondje neke grobove s kosturima. Šteta, što se tomu nalazu nije onda posvetila nikakva pažnja.

Kod diobe rimskoga carstva (godine 395.) cijela je Liburnija došla pod zapadno rimsko carstvo, a kad je ovo godine 476. propalo, bila je kratko vrijeme pod herulskim (germanskim) kraljem Odoakerom. Poslije toga potpala je pod vlast Grka, dok je nije polovicom 6. stoljeća uzeo pod svoju vlast bizantski car Justinijan I.

U 6. stoljeću prodiru sa sjevera Hrvati i za vladanja bizantskog cara Heraklija (610-641) oni se već smještaju u svoju današnju postojbinu, dok je romanski živalj njihovim prodiranjem bio prisiljen bježati u planine, utvrđene gradove i na otoke. Hrvati su nakon dolaska osnovali u novom kraju sedam oblasti, od kojih je jedna zapremala područje stare Liburnije, a sezala je od rijeke Raše u Istri do Zrmanje. Tako je i ovaj kraj, gdje je danas Kraljevica, došao u hrvatske ruke i postao najprije dijelom Dalmatinske ili Bijele hrvatske, a kasnije, od vremena prvoga hrvatskoga kralja Tomislava, dijelom velike, ujedinjene hrvatske države.

Dakako da u ovim letimično spomenutim povijesnim razdobljima nema Kraljevici ni traga. Ona se prvi put spominje istom godine 1445., pa su svi ovi povijesni razmaci vremena od 15. stoljeća unatrag na neki način kao "prehistorijsko" doba za Kraljevicu. Ne znamo, je li u prvom tisućljeću uopće postojala na ovom mjestu kakva veća naseobina, a još manje možemo pomišljati na to, da istražujemo, kako se ta naseobina zvala. Godine 1879. lučki činovnik Rois šećući cestom, koja vodi iz Kraljevice u Bakarac, našao je miljokaz s imenom rimskoga cara Florijana, koji je vladao 276. godine po Kristu. Taj se miljokaz danas čuva u zagrebačkom arheološkom muzeju. Iz ovoga možemo naslućivati, da je na mjestu današnje Kraljevice odnosno Bakarca u rimsko doba bilo možda kakvo vojničko naselje ili pak kakova carinarnica, kod koje se ubirala uvoznina na ulazu u luku Volceru, ali sve su to samo puste kombinacije.

"Almis"

Često se čuje, da se ovo mjesto u rimsko doba zvalo Almis. Možda, ali tim se imenom susrećemo tek kasnije. U 15. stoljeću se naime tako zvao susjedni otočić sv. Marka. Ime Almis nalazimo u povelji iz godine 1412., kojom ugarski kralj Sigismund potvrđuje Nikoli Frankopanu posjed otoka Krka i otočića Prvić, Plavnik i Almis. Godine pak 1464. knez Ivan Frankopan dao je opatu benediktinskog samostana u Omišlju dvije crkvice, i to sv. Ivana Krizostoma te sv. Martina na Almisu zajedno s okolišnjim zemljištem.

Danas taj otočić nosi ime sv. Marka, a prozvao se tako po republici sv. Marka, Veneciji, koja ga je godine 1480. okupirala zajedno s otokom Krkom. Mlečani su tada na njemu izgradili tvrđavu i dan i noć budno pazili na gusarske ladje senjskih Uskoka, da ne bi gusareći zašle u Kvarner. Ruševine ove mletačke tvrđave vide se još i danas.

Povjesničar o. Franjo Glavinić spominjući ovaj otočić u svom djelu "Manus Christi amoris" zabilježio je, da je u njegovo doba (početkom 17. stoljeća) raslo na otočiću sv. Marka mnogo ljekovitih biljki i da je na njemu bila neka špilja s vrlo mnogo galebova.

Odakle Kraljevici ime?

O tom pitanju ima više mišljenja. Jedni vele, da je Kraljevica dobila svoje ime po langobardskom kralju Alboinu (o. 565-572). On da je naime godine 568., kad je s vojskom prolazio iz Panonije u Italiju, uzašao na brijeg povrh današnje Kraljevice, odakle je mogao promatrati Istru i da je ono mjesto dobilo po njemu ime Mons regius - Kraljev vrh (Vršina?), a napučeno mjesto kod mora Portus regius - Kraljevska luka, i odatle da je došlo do imena Kraljevica. Oni, koji to tako tumače, oslanjaju se na jednu bilješku Pavla djakona u njegovoj "Povijesti Langobarda".

Ima ih, koji to pobijaju navodeći, da bi taj kraljev brijeg imao biti Nanos blizu Adelsberga, jer je sa brijega iznad Kraljevice mogao gledati samo Liburniju, a nikako rimsku Istru. Uostalom iz Panonije u Italij ubio mu je tada najkraći i najzgodniji put kroz Julijske Alpe.

Drugi misle, da je Kraljevica dobila svoje ime po ugarskom kralju Beli IV. (1235-1270), koji da je na bijegu pred Tatarima godine 1242. došao u ovu luku. Istina, kralj Bela je bježao u ove strane, i krčki knezovi Frankopani dali su mu zaklonište, ali nemamo nigdje nikakve bilješke, da je kralj došao upravo ovamo.

Govori se također, da je Kraljevica dobila svoje ime po ugarsko-hrvatskom kralju Karlu III. (VI.), koji je godine 1728. na svom putu po Hrvatskom Primorju pohodio i ovo mjesto. To ne stoji, jer ovo joj ime nalazimo već mnogo prije. U jednom spisu riječkog kancelara iz godine 1443. spominje se ovo mjesto pod nazivom **Portumre**. U jednom dokumentu dominikanskog reda iz godine 1520., o kojem će biti kasnije govora, kao i u jednoj knjizi riječkog kancelara iz godine 1525. nalazimo opet naziv **Portus regius**, što bi hrvatski bilo: Kraljevska luka. U protokolu pak gradskog vijeća u Rijeci iz godine 1605. izričito se spominje, kako su dva karlovačka trgovca kupila neku robu u luci **Kraljevici** u Vinodolu ("nel porto di Kraljevica nel Vinodol"). U ispravama pisanim talijanskim jezikom zove se mjesto **Portorè**.

Riječki historičar Giovanni Kobler u svojoj knjizi "Memorie per la storia della liburnica città di Fiume" (sv. 1., str. 230) nagadja, da bi ime Portumrè moglo vući svoj korijen od latinske riječi "portorium" (portitorium), što znači: uvoznina. Kod Bakarca su, veli, tragovi neke stare gradjevine, možda još iz doba vladanja Rimljana, Gota i Bizanta, pa nije isključeno, da je u ono doba bila ondje carinarnica, koja se prema taksi, koja se ondje ubirala za uvezenu robu, zvala Portorium. Kad su u 7. stoljeću u rimsku Dalmaciju ušli Avari, carinarnica je prestala raditi, a ono je mjesto možda i dalje sačuvalo svoje ime Portorium. S vremenom je pak novi narod izgubio uspomenu na pravi smisao toga imena, te su poslije držali, da je latinski bolje reći Portus regius mjesto Portorium, a talijanski bolje Portorè

mjesto Portorio ili Portòre. I zaista, ako se uzme u obzir, da se najprije spominje Portumre (1443), onda Portus regius (1525), a tek 1605. Kraljevica, nije nevjerovatno ovo Koblerovo mišljenje.

Neki opet misle, da je mjesto dobilo taj naziv po svom lijepom smještaju kao Kraljica lukâ, ali to je tumačenje odviše romantično. Uza sva ova nagadjanja pravo podrijetlo imena Kraljevica ostaje nam i dalje nepoznato.

Odakle naziv Fara?

Teško, da je veliki dio Kraljevice zvan Fara dobio svoj naziv prema njemačkom "Pfarre" (župa), ili prema "farra", što je kod Langobarda bio izraz za pleme, već bit će, da je ime Fara drugoga značenja.

U najstarija su se naime vremena za ravnanje mornara palile uz obalu na brežuljcima vatre, dok su se kasnije na ulazu u luke ili na drugim istaknutim mjestima gradili posebni tornjevi, na kojima su se noću palili kresovi. Najglasovitiji je takav toranj bio sagrađen na otoku Pharosu, na ulazu u egipatsku luku Aleksandriju, pa su se po njemu ovakovi svjetionici prozvali "farosi". Ne znamo, da li je takvih svjetionika bilo na Jadranu već u grčko doba, ali u rimsko doba bilo ih je već mnogo (Vidi: Grga Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 52). Nema sumnje, da je u doba rimske Volcere ili Velcere na ulazu u bakarski zaljev morao biti nekakvi svjetionik, odnosno "faros", koji je u noći služio mornarima kao putokaz, a taj je svakako morao biti povrh nekadašnje klaonice. Nije isključeno, da su se ljudi, koji su na tom farosu ložili vatru prozvali "farani", a mjesto koje su nedaleko od toga svjetionika nastavali, imalo je po njima dobiti svoje ime "Fara".

Ne znamo ni odakle dolazi naziv Banj. Teško, da je to od talijanskog "bagno", što znači kupelj ili kupka. Možda taj dio Kraljevice ima kakvu vezu s avarskim poglavicom Bajanom, koji je godine 720. za langobardskoga kralja Grimoalda osvojio Rijeku i tri je godine držao u svojim rukama. Na tu sam misao došao čitajući knjigu Mate Šantića (dra Mate Dvorničića) "Sphynx adriatica" (Rijeka 1945, str. 80), no to je puko naklapanje, koje samo nabacujem.

Pod knezovima Frankopanima

Godine 1225. došao je sav Vinodol, tj. kraj od Novoga Vinodolskog do lijeke, pod vlast krčkih knezova Frankopana. Time je došao u njihov posjed i Hreljin s područjem današnje Kraljevice. Bez sumnje su, malo zatim, i kroz naše mjesto prošli ljuti Tataři, kad su godine 1239. u potrazi za kraljem Belom jurili prema jugu i prodrli do Senja i zauzeli ga i zapalili na mnogo strana.

Otada pa sve do polovice 17. stoljeća nemamo podrobnijih vijesti o Kraljevici, ali znamo, da su je hreljinski Frankopani držali u svojim rukama zajedno s Bakaracem. Bakarac i Kraljevica bile su tada hreljinske luke, a Hreljin se počeo jače naseljavati otprilike početkom 17. stoljeća.

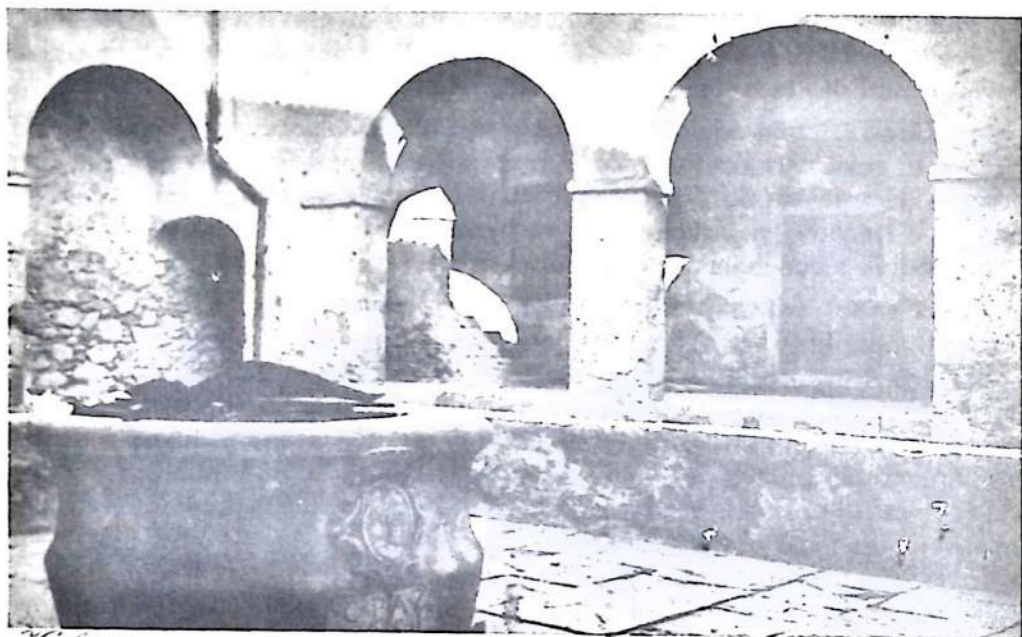
Kraljevica je isprva bila neznatno ribarsko naselje. Godine 1639. imao je u Kraljevici pop Gašpar Plešić tunolovku i morao je od ulovljene ribe davati deseti dio tadanjim gospodarima Kraljevice.

Narod u ovim mjestima sačinjava već od davnih vremena čisti hrvatski elemenat, onakav, kakav se ovamo doselio. Nema sumnje, da je ovdje poslije dolaska Hrvata ostalo i nešto rimskoga življa, a tijekom stoljeća došlo je ovamo i Talijana pa Uskoka, koji su bježali pred Turcima, no svi su se ovi posve stopili s domaćim hrvatskim žiteljstvom.

Već se od najstarijih vremena narod u ovim mjestima bavio pomorstvom, brodogradnjom i ribarstvom. Neplodno zemljište nije moglo ljudima davati dovoljno hrane, i oni su se nužno morali dati na široko more da tako priskrbe sebi i svojim koru svagdanjega kruha. Zgodnost naše obale dobro su uočili Frankopani te se već od početka svoga vladanja daju na trgovinu i pomorstvo, a to kasnije, u 16. stoljeću, nastavljaju i njihovi nasljednici u posjedu Vinodola, knezovi Zrinjski. I Frankopani i kasnije Zrinjski imali su svoje vlastite brodove, na kojima su naši ljudi bili zapovjednici i mornari i na njima obišli mnoge luke i krajeve. Budući da je u ono doba trgovina u hrvatskom Primorju bila dosta primitivna, to su njihovi jedrenjaci plovili uglavnom samo do dalmatinskih i istarskih te nekih talijanskih luka, a na široko su se more rijetko kada usudili, jer onda još nije bilo nautičkih i astronomskih instrumenata. Znali su ipak katkada poći i do Grčke, sjeverne afričke obale i do Sirije u Maloj Aziji, ali to je bivalo rijetko. Bila je razvijena uglavnom samo obalna plovidba, koja je u 15. i 16. stoljeću bila vrlo opasna i radi toga, što su naoružani gusari krstarili našim morem i plijenili svaku ladju, na koju bi se namjerili. Nazatku obalne plovidbe uz gusare mnogo su pridonijeli takodjer i neprestani ratovi s Turcima.

Dakako da su i strani brodovi dolazili u ove naše krajeve. U grčko su doba ovuda plovile ratne ladje sa dva i tri reda vesala (bireme i trireme) i trgovačke jedrenjače, a u rimsko doba vidio je ovaj naš kraj od malih i laganih liburna sve vrste rimskih ladja do najvećih galija. Ponosno su se ovuda kretale i ladje bizantske carske flote, zvane dromone, a za vrijeme hrvatskih narodnih vladara bilo je tu sagina sa 40 ljudi i kondura s posadom od 20 mornara. A tko bi znao, koliko je tisuća i tisuća mletačkih ratnih ladja i galija prošlo ovim našim morem ponosno noseći na svojim jarbolima crveno-zlatni barjak sv. Marka! Bilo je tu i velikih mletačkih helandija i sad trgovačkih, a sad opet ratnih gombarija, pa malih i brzih sagita. Ratne mletačke ladje dolazile su u ove naše strane, kad je Mlečićima bilo gospodstvo nad morem u opasnosti, a njihove su trgovačke ladje kroz stotine godina saobraćale s ovim lukama, da "kraljici mora" bez prestanka utažuju njezin nezasićni glad za zlatom.

Trgovalo se najrazličitijom robom. Iz Italije se ovamo dovažalo vino, a iz Dalmacije vino i ulje. Odavde se pak sa zrinjsko-frankopanskih imanja izvozilo drvo, osobito vesla, te željezo (iz zrinjskih ljevaonica u Čabru) i ostali građevni materijal (Vidi: E.Laszowski, Gorski kotar i Vinodol, Zagreb 1923, str. 4, 16 i sl.).

Kraljevica

Dvoršte u Frankopanskom gradu

"Stari" i "novi" Zrinjski grad

Dva su starodrevna grada u Kraljevici: jedan stariji, uz župnu crkvu, koji danas nazivamo imenom "Kaštel" i drugi, mlađi, kraljevički Novigrad ili po domaću "Frankopân", koji već preko tri stoljeća čuva stražu na ulazu u bakarski zaljev.

Teško je reći, kada je bio sagrađen stari grad. Na studencu u "Malom Kaštelu" nalazimo doduše godinu 1651., koja je bila urezana u kamen u doba kneza Petra Zrinjskoga (Natpis "C.P.A.Z. 1651" znači: Comes Petrus a Zrino 1651 - Knez Petar Zrinjski 1651), no čini se, da je onaj mali dio uz crkvu mnogo i mnogo stariji, dok je današnji "Veli Kaštel" zajedno s okolišnjim zgradama mlađega datuma, po svoj prilici iz prve polovice 17. stoljeća.

Oba su Kaštela okružena djelomično zazidanim arkadama. Uantoč mnogim preinakama, stari je grad zadržao karakter ranobarokne arhitekture.

Za zrinjski Novigrad ili "Frankopan" znamo, da ga je polovicom 17. stoljeća sagradio knez Petar Zrinjski. Kad su naime 1649. godine braća Nikola i Petar podijelili svoju djedovinu, knez Petar je dobio kao svoj dio takodjer i primorska imanja, među kojima i Kraljevicu. Stari je grad bio već valjda trošan, pa je Petar odlučio da na najljepšem dijelu Kraljevice sagradi sebi ljepši i udobniji dvor. I zaista, godine 1653. on već stanuje u svom dragom Novigradu i naziva ga u svojim ispravama "Novom Kraljevicom" (E.Laszowski, nav. dj., str. 16 sl.). Sagradio ga je po uzoru na kasnorenesansne dvorce u Italiji i opasao ga širokim jakim bedemom. Zidovi su mu debeli preko jedan metar i pol. Ukrasio ga je arkadama, pilove i

stupove zaodjeo mramorom, a široke hodnike u prizemlju i na spratu ispunio poprsjima, kipovima i slikama.

Dvorac ima pravokutan tlocrt s cilindričnim kulama na uglovima i s četverokutnim unutrašnjim arkadnim dvorištem. Na studencu u dvorištu uklesani su grbovi Zrinjskih i Frankopana te godina 1651. Današnji drugi kat ove zgrade donazidali su u prošlom stoljeću isusovci, čime su četiri impozantne kule izgubile svoj prvotni oblik.

Divan pogled na sinje more i na sav tada još prilično zašumljen kraj pružao je mnogo užitaka porodicama Zrinjskog i Frankopana. Vrlo je vjerojatno, da je Petar Zrinjski također i u Kraljevici pisao svoju "Adrijanskoga mora Sirenu".

Narodna je predaja, da su se u tom kneževskom gradu Petar Zrinjski i šurjak mu Fran Krsto Frankopan pred kipom Bogorodice u gradskoj kapelici zajedno s ostalim urotnicima zavjerili, da će domovinu osloboditi od tudjinske vlasti Habsburgovaca, poimence cara Leopolda I. Vijećali su i snovali urotu u velikoj dvorani, koja je dobivala svjetlo kroz ogromnu arhitektonski izbušenu "ružu", po čemu je onda nastao onaj opće rašireni latinski izraz "sub rosa" (pod ružom), što znači: "u najvećoj tajnosti" (Tako veli Attilio Brunialti u svojoj knjizi "Trento e Trieste dal Brennero alle rive dell'Adriatico nella storia, nella natura, nella vita degli abitanti", Torino 1916, na str. 951.). Kad se pak Hrvatskom pronijela vijest o pogibiji spomenutih hrvatskih velmoža (1671.), malo je zvono, koje se još i danas nalazi na crkvi svete Katarine u kraljevičkom groblju, prema pučkom pripovijedanju, svojim tužnim brencanjem prvo javilo ovu vijest tada još malobrojnem pučanstvu Kraljevice.

Neće biti suvišno, ako ovdje iznesemo, kako se je zrinjsko-frankopanska buna protiv austrijskih vlasti nad Hrvatskom pripravljala u našem kraju, i to prema dokumentima, koje je objelodanio Radoslav Lopašić godine 1891. u "Starinama" (knj. 24.).

I primorje se je spremalo na ustanak. Upravitelj primorskih imanja bana i kneza Petra Zrinjskoga iz Bakra je pripravljaio Grobničane i uvjeravao ih, da će ban vjernost svoga puka posebno nagraditi. Vojna se momčad imala javljati i sabirati: Grobničani su na označeni dan imali biti u Bakru, na paladi, i to 31. ožujka 1670. "u jutro rano na muštru svojom zastavom i z bubnjem i svi koji godar, bude ki se hoće, ima oružje, da je imaju donesti i svi lipo dično spravni s haljami; i da nimate nijedan od vas drugačije učiniti, kako ste verni svomu m. (milostivomu) gospodinu pod penu (kaznu) zgubljenja glave i sega svoga imanja", piše im kapetan Franjo Frankulin.

Vinodolci su imali nalog sabrati se na Driveničkom polju. I oni su imali doći svi: "štogodar je muških glav, počamši od gospodara od kuće do ditića, ki ima let dvanajst", i to svi s "oružjem i s haljami lipo spravni".

Ovi su se pozivi imali nositi "od grada do grada na proštanje". Ali trebalo je raditi žurno, zato stoji obično na kraju pisama: Citto! citissime (žurno, vrlo žurno).

Znak za ustanak bit će dan mužarima, a onda svi s oružjem prema Bakru i Grobniku.

Oni iz Gorskog Kotara, Brodske gospoštije i Gerova imali su također doći na Grobničko polje. Svi su se imali sastati povrh Bakra, na Škrljevu, "puli Kukuljanova sela".

Tko nema oružja, "neka popade što i s čim more v ruke uzeti, s čime se bude mogao braniti, ili na neprijatelja udriti..." i da svaki sobom donese brašno za pet dan."

Teške će kazne stići svakoga onoga, koji se ne odazove: sve će mu se oduzeti i bit će s obitelji protjeran i njega će se za "vikovičnoga nevernika publikati".

U Kranjsku je bio određen jedan za "špiju".

Ove su se pripreme vršile od studenoga 1669. do prve polovice travnja 1670. No već 11. travnja 1670. austrijski general grof Ivan Josip Herberstein javlja Dražanima i Kostrenjanima, da ga svi imaju dočekati povrh Hreljina, a nevjerne da će strogo kazniti (Starine, knj. 24, str. 41-112).

Dalje znamo, kako je tekla stvar. Petar Zrinjski i Fran Krsto Frankopan bili su pozvani u Beč na opravdanje, te im je bilo zajamčeno, da im se neće ništa dogoditi, no bili su ondje na prijevaru zatvoreni i nakon procesa smaknuti kao veleizdajnici u Bečkom Novom Mjestu (Wiener Neustadt-u) 30. travnja 1671.

Predaja je u narodu, a to je zabilježio i Eugen Kumičić u svojoj "Uroti Zrinjsko-Frankopanskoj", da je Marij, sinčić Frana Krste Frankopana i žene mu Julije umro u kraljevičkom Novigradu i da je sahranjen u gradskoj crkvi u kraljevičkom Starom gradu, dakle u današnjoj župnoj crkvi. Na kojemu je mjestu u crkvi njegov grobić odnosno raka, toga danas ne znamo, ali bit će, da je to negdje blizu glavnih ulaznih vrata.

U Kraljevici je neko vrijeme živjela i Ana Katarina Zrinjska grofica Frankopan, žena umna, naobražena i odvažna, u isti mah velika i nesretna. Bila je žena Petra Zrinjskoga, a sestra Frana Krste Frankopana. Ona je u kraljevičkom Novom Zrinju dne 26. rujna 1667. podijelila neke pravice grobničkim i bakarskim stanovnicima, a 16. prosinca iste godine i općinama Grižane i Drivenik. Katarina Zrinjska spada u kolo hrvatskih književnika. Pisala je svojim narodnim hrvatskim jezikom, a kao rođena Primorkinja čakavskim narječjem uz primjesu kajkavskih i udomaćenih mađarskih riječi. U Ozlju je napisala skroman ali omiljeo molitvenik "Putni tovaruš s mnogimi lepimi, novimi i pobožnimi molitvami iz nimeškoga iztumačen i spravljen po meni, grofici Frankopanskoj, leta 1661." Njoj se pripisuje "Sibila", knjiga gatalica, koja je zapravo prijevod mađarske "Fortune".

Zapljena zrinjskih imanja u Kraljevici

Kad je 3. travnja 1670. austrijski vladar Leopold I proglasom objavio hrvatskom narodu da je grof Petar Zrinjski "postal nevernik krune", zapovijedio je tom zgodom, da se njemu i šurjaku mu, grofu Franu Krsti Frankopanu, te njihovim pristašama zaplijeni sav pokretni i nepokretni imutak u korist kraljevske komore. Time je ta imovina imala pripasti zapravo samomu kralju Leopoldu, jer je kraljevska komora u Požunu (Bratislavi) bila kraljeva institucija i upravljala je svim njegovim prihodima u Ugarskoj i Hrvatskoj. Komora se odmah dala na posao. U tu je svrhu odabrala vještake, koji će sav imutak nesretnih hrvatskih grofova i njihovih pristaša zaplijeniti, popisati i prenijeti u kraljevu baštinu. Komora je za taj posao imenovala svojim povjerenicima Petra Prašinskoga, blagajnika tridesetnice u Nedelišću, te Franju Špoljarića, protustavnika (revizora) iste tridesetnice.

U 17. stoljeću su grofovi Zrinjski bili najbogatiji hrvatski velikaši. Pripadala su im velika imanja u Međumurju i srednjoj Hrvatskoj, cijeli Gorski kotar, a u Primorju Grobnik, Bakar i vinodolska mjesta: Kraljevica, Hreljin, Drivenik, Grižane i Selce.

Kao "punomoćnici kraljevskoga fiska" počeli su spomenuti povjerenici 19. svibnja 1670. popisivati zrinjska imanja u Međumurju. No prije nego li je bila imenovana ova komisija, u Hrvatskoj je već bila izvršena prava otimačina zrinjskih imanja. Nijemci i drugi opljačkali su cijelo Međumurje. Vojnici su provalili u zrinjske pivnice i odnijeli mnogo bačava vina, a iz hambara su razgrabili velike količine žita. I staje su porobili, oteli mnogo

goveda, ovaca i svinja, a iz kokošinjca mnogo peradi. Odvukli su sa sobom velike količine slanine, sira, soli, ulja i drugog živeža. I staklene prozore su poskidali, pa i ključanice sa vratiju. Oplijenili su uz to i zrinjske riznice te odnijeli iz njih mnogo dragocjenosti.

Kao što u Međumurju tako je bilo i u čitavoj Hrvatskoj. Na čelu svojih vojnika njemački su časnici provaljivali u zrinjske vinodolske dvorce i otimali sve, što je bilo vrijedno. U tom se je grabežu osobito istaknuo senjski podkapetan Gall s vojvodama Vinkom Vukasovićem, Ivanom Mohovićem, te otočkim kapetanom Franjom Lambergerom. Gall i Lamberger odvukli su iz Kraljevice 2100 funti vune i 270 barila vina. Uz njih su se istakli u otimačini karlovački general grof Ivan Herberstein, te veliki žumberački kapetan grof Ivan Ernest Paradaiser. Ovaj potonji prodao je iz kraljevačkih skladišta 7300, a odnio s sobom 110 mjerova soli, 8 željeznih kreveta, nekoliko stolaca od orahovine, 4 stola od crnog mramora, grb Zrinjskih, 2 zrcala, više vrijednih slika i sagova, te 9 mramornih kipova, koji su prikazivali rimske careve i Etiopljane.

Tako je spomenuta komorska komisija obilazila po već oplijenjenim zrinjskim dobrima. Povjerenici su došli iz Bakarca u Kraljevicu 23. lipnja 1670. U svom izvještaju spominju, da su u "staroj" Kraljevici našli dvije spremnice soli, od kojih je jedna imala 8000, a druga 4000 mjerova. U "novoj" pak tvrdi (Novigradu), koju su njemački vojnici posve opustošili, našli su samo 30 mjerova soli. To su popisali i zaplijenili u korist kraljevskog erara.

Tako je eto imutak hrvatske porodice Zrinjskih dopao tuđinu u ruke, koji je u svojoj lakomosti mogao barem poštedjeti kulturne spomenike Novigrada. Od onih krasnih radnja u ponutrici novoga Zrinjskoga grada nije nam tuđinska ruka ništa ostavila do jedne stare peći i nekoliko mramornih lukova nad sobnim vratima. Sve drugo ode netragom.

Konačna sudbina svega zrinjskog imanja

Poslije pogibije Zrinjskog i Frankopana njihova su imanja već bila sva pod upravom Komore, a polovica je Vinodola zapala grofa Adama Zrinjskoga, sina Petrova brata Nikole, kao dio njegove očevine. Među ostalim vinodolskim mjestima zapala ga je i stara Kraljevica. No luka je i nadalje ostala u rukama Ugarske komore i nosila naziv: "luka njegova veličanstva". Kad je pak godine 1691. grof Adam poginuo u bitci kod Slankamena, njegova se je udova odrekla svih prava na imanja svoga pokojnog muža, i tako pripade njegova baština Ugarskoj komori, a ova je opet iste godine prodala Kraljevicu s ostalim primorskim imanjima Austrijskoj komori za svotu od 500 tisuća forinti. Ova je komora od tada vladala čitavim Vinodolom i postavljala za kapetane ili gubernatore same tuđince. Tako je bilo sve do 1749. godine, kada je Austrijska komora sve to prodala "Bečkoj bankalnoj komisiji", koja je za ove krajeve imala svoje sjedište u Ljubljani. No već godine 1754. osniva Marija Terezija u Beču posebnu oblast, "Dvorsko trgovačko vijeće", i podvrgava mu cijelo Primorje s Trstom, Rijekom, Bakrom, Senjom i Bagom, te sve to bude prozvano "Austrijskim primorjem".

Hrvatski su staleži teško podnosili, što Austrija nije htjela priznati pripadnost Primorja hrvatskomu kraljevstvu, i boljelo ih je ovo neprestano trgovanje s našim područjem. Kao što je Lika bila prodana Gradačkoj komori za šezdeset i pet tisuća forinti, tako se i Hrvatsko Primorje za novce bacalo iz ruke u ruku. Hrvati su protiv toga protestirali godine 1764. na požunskom saboru, ali to nije ništa koristilo. Vinodol se opet vratio kraljevini Hrvatskoj istom 1. studenoga 1822 (Vidi o svemu tomu opširno kod: R.Horvat, Zapljena Zrinskih imanja, Hrvatsko kolo, 1908, str. 184-235; E.Laszowski, Gorski kotar i Vinodol, str. 16 sl.).

Kralj Karlo III. (VI.) u Kraljevicu

Budući da je vlada Karla III. smatrala Hrvatsko Primorje dijelom austrijskih zemalja, jer je bilo u rukama Austrijske komore, kralj je posvetio posebnu brigu kopnenim saobraćajnim sredstvima u ovim stranama, a naročito pomorstvu. Nije to učinio iz neke ljubavi prema ovom kraju, već stoga, da Jadransko more učini važnim čimbenikom u austrijskoj trgovini uopće.

Da uzmogne što više proširiti i učvrstiti svoju trgovačku politiku, Karlo je posebnim patentom godine 1717. plovidbu Jadranskim morem proglasio slobodnom. Mletačka je naime republika već od 13. stoljeća pa do tada držala svu vlast na Jadranskom moru i nije nikomu dopuštala brodariti po Jadranu protiv njezinih interesa. Karlo je svojim manifestom u živac pogodio Republiku sv. Marka, jer je radi promaknuća trgovine javno zajamčio našim mornarima, da će braniti sve njihove brodove, momčad i terete protiv svake vlasti, koja bi se usudila napadati ih, oštećivati i bacati ih u zatvor. Nije potrebno isticati, da je time znatno oživjela i trgovačka djelatnost u Bakru, Bakarcu i Kraljevicu. Dvije godine poslije toga, 1719., proglasio je Karlo

posebnim patentom Trst i Rijeku slobodnim lukama, a u isto je vrijeme osnovao i "Istočno trgovačko društvo" sa središnjicom u Beču. Ovo je društvo razvijalo svoju djelatnost u Trstu, Rijeci, Bakru i Kraljevici. Kao što iz ostalih luka tako su i iz Kraljevice trgovački brodovi puni svakakve robe plovili u evropske i azijske luke i razvila se živahna trgovina. Spomenuto trgovačko društvo gradilo je svoje brodove, a u lukama je kupovalo zemljišta i gradilo kuće za skladišta robe. To je sve dalo povoda, da su se stranci počeli naseljavati u naše luke i od toga su se vremena naša primorska mjesta i gradovi sve više širili. Tada se je znatno pridigla i proširila takodjer i Kraljevica.

Da pak primorske luke budu u što boljem saobraćaju s unutrašnjom Hrvatskom i ostalim susjednim zemljama, Karlo III. je godine 1722. dao izgraditi cestu Karlovac-Bakar-Rijeka, koja se po njemu prozvala "karolinskom". Gradio ju je od 1725. do 1736. inženjerski potpukovnik Matija Antun Weiss. Prolazila je crtom: Karlovac - Dubovac - Bosiljevo - Vrbovsko - Ravna Gora - Mrkopalj - Fužina - Zlobin - Plase - Hreljin - Meja - Praputnjak - Škrljevo - Sv. Kuzam - Draga - Rijeka. Uz ovu su cestu, dugu 117 kilometara, nastala tada u Gorskom kotaru mnoga današnja mjesta (na pr. Vrbovsko, Ravna Gora, Sušica), u koja se naseliše Hrvati, Slovenci i Česi. Ogranak Karolinske ceste od Svetoga Kuzma do Bakra gradjen je 1725. i 1726. godine.

Kralj Karlo bavio se takodjer mišlju da na Jadranu izgradi i svoju ratnu mornaricu. Zato je godine 1722. imenovao svojim povjerenikom E. Deichmanna, da pregleda primorske luke i da mu podnese izvještaj, gdje bi bilo najbolje izgraditi ratnu luku. Deichmann je nakon pregleda 1723. godine podnio caru izvještaj, u kojemu je Kraljevici dao prednost pred Bakrom. To je valjda utjecalo na Karla, te je odlučio izgraditi luku u Kraljevici za gradnju i zaklon ratnih brodova. U tu je svrhu i sam došao u Kraljevicu 16. rujna 1728., kad se nalazio u Primorju. Došao je iz Bakra, a dovezao se na ratnom brodu brigantinu. Kad je sa stručnjacima pregledao položaj mjesta, odredio je, da se u Kraljevici izgradi prema nacrtu velika luka. I zaista, 28. travnja 1729. počelo se gradnjom, a na poslu je dnevno radilo do 500 radnika iz mjesta i okolice. Cijela je luka bila obzidana kamenim zidom u duljini od oko dva kilometra. Po kraljevu nalogu podiglo se tada u luci i veliko brodogradilište, u kojemu se do godine 1780. izgradilo mnogo austrijskih ratnih brodova. Na prošlost ovoga brodogradilišta i na njegovu ekonomsku važnost za ovaj kraj osvrnut ćemo se u posebnom poglavlju.

Tako je Kraljevica od prve polovice 18. stoljeća pa sve do sedamdesetih godina prošloga stoljeća proživljavala svoj ekonomski uspon zahvaljujući svom idealnom položaju i svojoj povezanosti sa zaledjem, poimence s Karlovcem. Pogon tomu napretku bila je brodogradnja, brodarstvo i trgovina. Trgovalo se najviše žitom, solju i drvom. Pogotovo je to postalo živo, otkad je godine 1785. bila izgradjena cesta, koja je spojila Kraljevicu s Karolinskom cestom na Plasama.

Tu je cestu od Kraljevice preko Križišća i Melnica do Plasa u duljini od 7 kilometara po odobrenju Josipa II. izgradio na svoj trošak poduzetni senjski trgovac i patricij Marko Susanni, koji je u Kraljevici imao velika trgovačka skladišta. gradjevni troškovi bili su mu kasnije vraćeni iz državne blagajne. Tu je cestu u dvije godine (1785-1786) izveo velikom vještinom kroz težak kraški teren mladi gradjevni poduzetnik Ivan Evandjelist Turković (1752-1854). Ostaci ove u prvoj polovini 19. stoljeća napuštene ceste, s visokim potpornim zidovima i nasjecima u strmoj litici i danas su još mjestimice sačuvani, naročito nad Križišćem. Mjesto ove napuštene Susannijeve ceste sagrađena je u prvoj polovici 19. stoljeća nova cesta od priključka na Karolinsku cestu ispod Plasa velikom serpentinom do Križišća i dalje do Kraljevice, koja i danas služi prometu (Vidi: Stjepan Szavitz Nossan, Ceste Karlovac-Senj od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća, Senjski zbornik IV, 1970, str. 133).

Kraljevički Novigrad kao austrijska tamnica

Naš narod zna dosta toga o podzemnim tamnicama zrinjskoga Novigrada ili, kako ga ovdje ljudi zovu, "Frankopana". Tu se, po pučkom pripovijedanju, čuju noću topot konja, zveket lanaca i jaukanje i zapomaganje utamničenika. Česta je pučka izreka: "Bog te očūval bākarske pravice i kraljēvičke tamnice!" Nije ova izreka nastala u vrijeme Zrinjskih i Frankopana. O njima narod goji najljepšu uspomenu. Naše su nam starice, dok smo još bili djeca, pripovijedale, kako su čule od svojih baka, a one opet od svojih, da se je gospodja grofica Zrinjski znala često prošetati mjestom s djetetom u naručju ili vodeći ga za ruku i kako je za svakoga imala lijepu i prijaznu riječ. Odakle onda ona crna izreka? Evo joj tumačenja.

Poslije teških bojeva s Turcima Lika i Krbava bile su godine 1689. oslobođene od turskoga jarma. Hrvati su odmah nastojali, da se ove pokrajine opet vrate kraljevini Hrvatskoj, no to im ne podje za rukom. Lika i Krbava bile su pripojene Vojnoj krajini i ostale su njezin sastavni dio sve do 1848. godine, kad su došle pod upravu hrvatskoga bana Josipa Jelačića.

Odmah po oslobođenju od Turaka Austrijska je komora u Gracu uzela u svoje ruke upravu ovih županija i počela je čak svojatati i vojno zapovjedništvo u ovim pokrajinama. Dolazilo je radi toga do stalnog trvenja izmedju senjskog kapetana grofa Edlinga i komorskog časnika grofa Antuna Coroninija, koji je već od 1694. godine u ime Komore u Gracu upravljao Likom i Krbavom te ponajviše stanovao u Gospiću. Prije toga ovim je pokrajinama upravljao iz Mušaluka pop Marko Mesić.

Komorska je uprava bila tako loša, da je narodu brzo dozlogrdila. Narod je stoga htio pošto poto doći pod vojnu oblast karlovačkog generala, kako je to uostalom bilo i određeno nagodbom od 9. studenoga 1701., sklopljenom izmedju Komore i grofa Ferdinanda Herbersteina. Narod se medjutim otresao komorske uprave istom 1712. godine, kad su Lika i Krbava bile kraljevskim dekretom potčinjene karlovačkom generalu i kad je mjesto komorskog upravitelja bio postavljen na čelu pokrajini posebni veliki

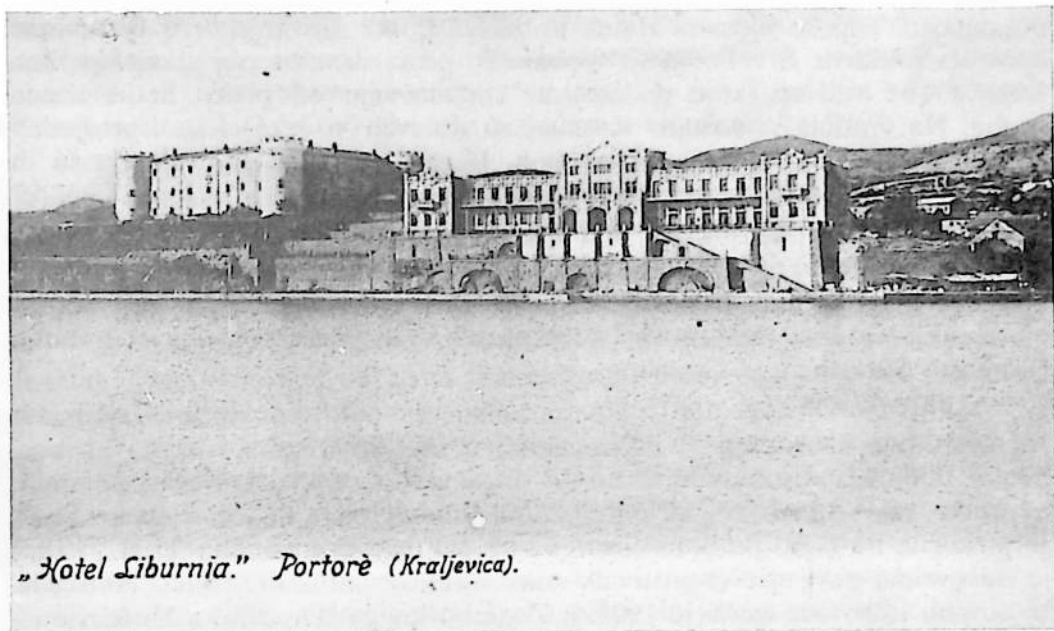
kapetan, grof Karlo Attems (Vidi: R.Lopašić, Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović, Zagreb 1888, str. 49, 71, 95, 99).

Dok je još Lika bila pod upravom Gradačke komore, porodila se ondje godine 1702. jaka buna. U kolovozu iste godine narod je do te mjere bio razjaren nepravdama i ugnjetavanjima komorskih upravitelja, da je u Ribniku ubio dvojicu kapetana: Antuna Coroninija i Jakova Ramschüssela. Dvije godine poslije toga, za vrijeme kapetana Oberburga povela se o tom istraga. Na 29. studenoga 1704. bilo je senjskom kapetanu grofu Ljudevitu Coroniniju naloženo, da preda okrivljenike riječkom kapetanu barunu Oktavijanu Terziju i da ih dovede pred komisiju u Bakar. Digla se uslijed toga nova buna u Budaku i Perušiću, uslijed koje su tri vodje-zastavnika bili odvedeni u Bakar na komisiju, a mnogo svijeta po Lici bilo uhapšeno i zatočeno u Zrinjski grad u Kraljevici. Rodbina i svojta uhapšenika napala je iznenada godine 1705. kraljevički Novigrad, pri čemu je došlo do smutnja, nemira i ubojstava (R.Lopašić, ondje).

To je eto smisao one naše narodne: "Očuvao te Bog bakarske pravice (tj. austrijske komisije) i kraljevičke tamnice (opet pod austrijskim ključem)". Odatle još i danas u narodnoj mašti oni uzdasi utamničenika, topot konja i zveket okova.

No evo još jedan primjer. Godine 1713. bio je pozvan iz Rijeke u Kraljevicu jedan isusovac, da u tamnici smiri s Bogom čovjeka, koji je bio osuđen na smrt. Redovniku je to bilo vrlo teško obaviti, jer je uznik nakon nekoliko godina teške tamnice bio siguran, da će biti pušten na slobodu. Medjutim došla je iz Graca iznenada smrtna osuda i ta je morala biti izvršena u roku od 24 sata.

Isusovcu je ipak uspjelo pripremiti toga jadnika na smrt. Prije nego li su mu odrubili glavu, stavili su mu pred oči, kako je svojevremeno ubio čovjeka i kako se u njegovoj kući našao krvav nož, kojim se i kruh okrvavio. Osuđenik je priznao zločin i pokajao se. Prije izvršenja smrtnu osudu napisao je još svojom rukom pismo, koje se imalo odnijeti u Vojnu krajinu, gdje je nekoć služio kao satnik, i u tom je pismu zamolio svoje zemljake zaklinjući ih svime, što im je sveto, neka se ne osvećuju onima, koji su ga proti zadanoj riječi izdali i predali u ruke vlastima. On, veli, svima oprašta i ide u smrt, kako je i zaslužio. Isusovac u svom izvještaju dodaje, da je zaista hrabro i sveto umro (M.Vanino, Misijska izvješća XVII. i XVIII. vijeka. Vrela i prinosi 2, Sarajevo 1933, str. 79. U izvještaju se ne spominje ime dotičnog isusovca).

Isusovci u kraljevičkom Novigradu

U kraljevičkom je Novigradu početkom prošlog stoljeća bila bolnica za tako zvanu škrljevsku bolest. Godine 1881. ta je zgrada došla u ruke zagrebačkih sestara milosrdnica sv. Vinka, koje su ondje otvorile popravilište za mladež, no one su tu zgradu već godine 1883. preprodale isusovcima mletačke provincije, koji su nato u Novigradu otvorili svoj kolegij. Oni su tu, uz ostalo, imali i lijep prirodoslovni i fizikalni kabinet te bogatu knjižnicu.

O djelovanju isusovaca u Kraljevici donosi dosta podataka omašna knjiga pod naslovom "Breve storia della Provincia Veneta della Compagnia di Gesù dalle sue origini fino ai giorni nostri (1814-1914)", Venezia 1914, i to na str. 277, 348 i 403. Tu je na stranici 277. takodjer i zanimljiva fotografija Kraljevice s Frankopanom, dok još nije bilo Sanatorija. Iz te knjige saznajemo slijedeće.

Godine 1883. provincijal mletačke provincije o. Valentino Steccanella dobio je od madjarske vlade dozvolu da može kupiti Frankopan, a od hrvatskoga bana dopuštenje, da onamo može dovesti isusovačke novake, koji su nakon izгона iz Italije lutali Evropom. On je obnovio zgradu, jer je bila vrlo ruševna i podigao ju je još za jedan kat (zgrada je naime dotada bila jednokatnica). Novaci su ušli u Frankopan u jesen 1883., a takodjer i "filozofi", koji su onamo došli iz Španjolske. Tu su novaci i skolastici ostali kroz deset godina. Godine 1886. bilo je u toj zgradi 111 osoba, među kojima 32 tzv. "filozofa", 18 slušalaca retorike i 29 novaka skolastika.

Svi su oni učili hrvatski i s veseljem su pomagali u pastvi domaćem župniku, osobito u Šmriki i Bakarcu. Uveli su pritom isusovci nekoje

pobožnosti, napose pjevanu zlatnu krunicu i uopće štovanje Srca Isusova te apostolat molitve. S velikom su svečanošću postavili u župnoj crkvi kip Srca Isusova (ne veli se, koje godine) uz sudjelovanje od preko četiri tisuće osoba. Na vratima samostana siromasi su dobivali kruh. Oci su ispovijedali narod odmah blizu ulaza u Frankopan. U ovoj se knjizi još veli, da su ih župnik (Jakov Randić) i pučanstvo primili "con molte dimostrazioni d'amore" - mnogim iskazima ljubavi. Oci su davali i pučke misije te duhovne vježbe.

Ova je redovnička kuća bila već od početka posvećena sv. Josipu i nosila je njegovo ime. Ističe se, da im je bura vrlo smetala, jer nisu bili na nju navikli. Godine 1894. novaci su napustili Kraljevicu i preselili se u Italiju (u mjesto Soresina kod Cremona).

Dan 12. siječnja 1901. bio je koban za ovu redovničku zajednicu. Navečer toga dana ušao je naime netko u rektorovu sobu i ukrao novaca. Svota nije bila osobito velika. Od toga su nastale za isusovce velike neprilike, tako da su kroz više godina bili predmetom najgorih kleveta. Stvar se povlačila ne samo po domaćim već i po evropskim novinama. U Hrvatskoj je isusovcima bio najžešći protivnik crkvenički odvjetnik dr. Hinko Hinković. U obranu isusovaca izašla je 1905. u Zagrebu knjiga "Dr. Hinko Hinković i - istina".

U želji, da se i "filozofi" presele u Italiju, isusovci su godine 1908. napustili Kraljevicu i odselili u Cremonu. S njima je otišla i biblioteka s kabinetima. Još su tada u Frankopan ostala samo dva oca i nekoliko braće laika, dok nisu i oni konačno otišli godine 1910., kad je ovu zgradu kupila hrvatska vlada.

U spisima Biskupskog arhiva u Senju nalazimo, da je 21.X.1894. naslovni biskup "Hesbonensis" Laurencije Petris de Dolammare (prije biskup u Albaniji) podijelio svete redove u isusovačkoj kapelici u Kraljevici (Vik. Modr. 1894. br. 344).

Posebno je spomena vrijedan isusovac Rikard Friedl, koji je nekih sedam godina (od rujna 1887.) djelovao u Kraljevici kao učitelj novaka, a umro je u Firenci godine 1917. na glasu svetosti. Rodjen je u Splitu 1847. Od 1896. do 1899. bio je provincijal mletačke, a od 1899. do 1903. turinške (Torino) provincije. Bio je asketa i uzoran poglavar. Godine 1931. poveden je o njemu u Rimu proces, da se proglasi blaženim. Otac Rikard Friedel vršio je snažan utjecaj i na duhovnu formaciju našega primorskoga svećenstva, kojemu je znao držati duhovne vježbe, a u kraljevičkom i šmričkom puku bio je posebno popularan. Prof. Filip Lukas znao je o njemu govoriti, da su ga djeci u Zadru "špijali", dok je molio brevijar, jer je bio glas, da mu brevijar lebdi u zraku, dok moli. O ocu Friedlu izašlo je dosad nekoliko knjiga na stranim jezicima i u svakoj se spominje takodjer i njegovo djelovanje u Kraljevici.

Pokušaj naseljavanja Crnogoraca u Kraljevicu krajem 18. stoljeća

Već je od vremena konfiskacije zrinjsko-frankopanskih imanja (1670) te pogibije Petra Zrinjskoga i Frana Krste Frankopana (1671) sve više raslo

zanimanje Bečkog dvora za Vinodol i Gorski kotar. To je osobito dolazilo do izražaja u 18. stoljeću, kad se radilo oko naseljavanja vanjskog, stranog elementa u ove krajeve. U sklop tih nastojanja ide i pokušaj naseljavanja Crnogoraca u Kraljevicu i uz cestu Karolinu u Gorskom kotaru.

Bio je to pothvat, od kojega su obje strane očekivale krupne koristi. Dva crnogorska kapetana, Nadal Kamenarović i Nikola Marković, ponudili su se Beču, da će pod stanovitim uvjetima naseliti više desetina obitelji, odnosno nekoliko stotina žitelja u Kraljevicu i u neka mjesta Gorskoga kotara, prvenstveno uz cestu Karolinu.

Dakako, da je takav pothvat vukao za sobom niz pitanja, mjera i izdataka. Jer valjalo je doseljenicima osigurati pitku vodu, vjersku slobodu i mogućnost gradnje pravoslavne crkve; podijeliti im prikladno zemljište za podizanje kuća i za obradivanje tla; dopustiti im sječu drva u komorskim šumama, i to koliko za svakodnevnu upotrebu, toliko i za gradnju kuća i brodova te za paljenje ugljena. Trebalo je nadalje osloboditi doseljenike od daća (barem za 6 godina); omogućiti im slobodnu trgovinu i plovidbu; osigurati im slobodnu kupoprodaju soli, kao što su to imali gradovi Bakar i Senj, odnosno njihovi stanovnici. Treba znati, da je trgovina solju bila onda unosan posao, i to, kako se vidi iz dokumenata, nije izmaklo kapetanima Kamenaroviću i Markoviću. Trebalo je osim toga omogućiti doseljenicima podizanje manufakture i razvijanje poljodjelstva, a povrh svega toga trebalo im je podijeliti, za prve potrebe, 200.000 forinti kao predujam, itd.

Kraljevica je tako imala postati ne samo glavno brodogradilišno središte već i važna trgovačko-pomorska luka. Radi toga se je status Kraljevice imao izjednačiti s položajem Rijeke i Trsta. Očito se u tome ogleda donekle ideja i namjera Karla VI., koji je nastojao od Kraljevice izgraditi luku prvog reda.

Do svega toga ipak nije došlo, a ne znamo, iz kojih razloga. Bit će tome po svoj prilici novčani razlog, jer je svota od 200.000 forinti, pa makar i uz povrat, bila odviše velika za blagajnu Bečkog dvora, koja je bila gotovo stalno poluprazna. Osim toga nije bilo dovoljno zemlje za obradivanje, pa se preporučivalo, da se ona namakne krčenjem, što je već bio teži i dugotrajniji put. (Vidi o svemu tomu: Ivan Erceg, Pokušaj naseljavanja Crnogoraca u Kraljevicu i uz Karolinu, Starine JA, 55, 1971, 305-331. Bilo je to u drugoj polovici 18. stoljeća. Auktor donosi i niz dokumenata, koje je o tom predmetu našao u Hofkammerarchiv-u u Beču).

Potruga za vodom (godine 1792.)

U Kraljevici se od davnine osjećala potreba pitke vode. Bilo je zdenaca, ali ti nisu mogli snabdijevati vodom domaće ljude i strane brodove. Zato je 1792. riječki gubernij odnosno Carski gubernij Ugarskog primorja naložio Kraljevcanima, neka svi nastoje, da se što prije dodje do dobre vode. Guverner je tada bio Ivan Susanni. Naredio je, neka svi traže vodu. Tko je pak nadje, dobit će od cara nagradu od 100 zlatnih dukata, odnosno 450 forinti. Bili su za to postavljeni i uvjeti: 1. Taj izvor treba da je dosad

nepoznat i da je dobar za piće ljudima i životinjama. 2. Treba da daje toliko vode, da je bude dosta za veći broj kraljevičkog pučanstva, kad se ono bude i povećalo. 3. Taj izvor ne smije nikada, pa ni u najvećoj suši, presušiti, već ima biti obilan i ljeti i zimi. 4. Ta voda ne smije biti previše udaljena od mjesta, da se može dovesti u Kraljevicu ne prevelikim troškom. Ako se tko javi da je našao vodu, komisija će poći na lice mjesta i ustanovit će, da li nadjena voda odgovara gornjim uvjetima. Ako odgovara, onda će komisija tomu nalazniku isplatiti na ruke gornju svotu i njegovo će ime javiti caru. (Ne sjećam se više, gdje sam svojevremeno bio našao ove podatke).

Nije nam poznato, da li je tko dobio gornju nagradu, ali da se kopalo i tragalo za vodom, to je sigurno. Pripovijeda se, da su u Ružićskim selima ispod stare ceste neki tuđi ljudi (naši su ih zvali "knapi", prema njemačkom "Knappen", rudari) kopali i tražili vodu. Veli se, da su bili vrlo siromašni. Kopalo se nekoć i iza Općinskog vrta (Pondor), i kad se pod motikom ili krampom pokazala voda, nastalo je silno oduševljenje, ali čas zatim nastalo je razočaranje, jer je jezik ustanovio, da je to - more!

Pitanje vode bilo je krivo, da je Kraljevica još prije toga, u prvoj polovici 18. stoljeća, izgubila priliku da postane važnom lukom. Zanimljiv je u tom pogledu jedan dokumenat, koji se čuva u bečkom državnom arhivu (Haus- Hof- und Staatsarchiv, Staatskanzlei Provinzen, Dalm. 7, 1808-1829, pod brojem 4. Za ove podatke zahvaljujem profesoru dru. Ivanu Viteziću. Dokument nije označen stranicama. To je tzv. Rajčevićev memorijal o Dalmaciji od 26. rujna 1817., što ga je on upravio knezu de Saurau-u. Stjepan Rajčević je bio austrijski konzul u Livornu, a knez Franz de Saurau opunomoćeni carski komesar u Iliriji.

Tu Rajčević piše, da su za vrijeme cara Karla VI. bečki trgovci predložili, da se u "Ilirskom primorju" osnuje slobodna luka (porto franco) i da je izbor pao na Kraljevicu. To je mjesto, veli, bilo odlično i svojevremeno se bilo mnogo utrošilo, dok se je ondje izgradila vrlo dobra luka, ali kad je bila gotova, napustili su je, jer se ustanovilo, da nema dovoljno vode, premda se je voda, kaže, mogla vrlo lako dovesti iz jednoga nedalekoga izvora (ne navodi kojega, možda je mislio na Zminca kod Bakarca). Medjutim sve je to bio plod intriga mletačkog poslanika Dolfina, kako se on sam o tom hvasta u svom izvještaju mletačkom senatu, a ja sam to, veli Rajčević, doznao od njegova nećaka, koji je u svoje vrijeme bio takodjer poslanik u Beču. A što je bilo na stvari? Venecija je, kaže Rajčević, snabdijevala Austriju mirodijama i svakovrsnom robom, pa se pobojala, da će izgubiti tu unosnu trgovinu, čim Austrija otvori sebi jednu svoju luku na moru. Konačno je izbor pao na Trst, koji je bio proglašen slobodnom lukom, a to je, piše Rajčević, bio bijedan grad bez luke i s opasnim sidrištem. No ondje su potom nasipali branu i formirao se zaljev, sve na loš način, no uza sve to Trst je postao važan emporij, tako da su se ondje posagradile veličanstvene zgrade i sjatili se onamo mnogi trgovci.

Tako Rajčević u svom izvještaju. Kraljevica je dakle bila žrtvom intriga, jer su bili u igri veliki strani interesi.

Gradnja ceste Plase-Kraljevica i velik razmah trgovine

Već prije spomenuti kralj Karlo (kao njemački car nosi ime Karlo VI., dok se kao ugarski i hrvatski kralj zove Karlo III.) (1711-1740), otac Marije Terezije, dao je godine 1726. nalog, da se u svrhu promicanja trgovine i blagostanja izgradi cesta od Karlovca do Bakra i Rijeke, koja se onda doista izgradila i po njemu dobila ime Karolina. Uz ovu su se važnu cestu, koja je bila trasirana i kroz brda i šume Gorskoga kotara, tijekom vremena naselile brojne obitelji, koje su se onda većim dijelom uzdržavale od vožnje različitih proizvoda.

Godine 1750. bila je izgrađena cesta Zagreb-Karlovac, koju se može smatrati prvom modernom cestom u Hrvatskoj; njome je Zagreb dobio izravnu vezu s morem.

Uza sve to, što je Kraljevica 1729. godine dobila brodogradilište i što je u njoj sagrađena dobra luka i polovicom 18. stoljeća ondje osnovana lučka kapetanija, trgovina se ipak nije ovdje mogla isprva onako razvijati, kako je to bilo zamišljeno, a razlog je bio u tom, što je ova luka bila daleko od Karolinske ceste, pa prema tome nije bila u izravnoj vezi s unutrašnjom Hrvatskom. Ove je zapreke nestalo, kad je krajem 18. stoljeća došao u Kraljevicu senjski veletrgovac Marko Susanni.

Susanni je najprije u Senju, a onda u Rijeci trgovao lijesom i žitom. Oko 1790. godine nalazimo njegovo poduzeće i u Kraljevici. Ovaj veoma poduzetni i spretni trgovac i brodovlasnik uputio je izravno na cara Josipa II. predstavku, u kojoj je, kako je to zabilježio Ivan Ev. Turković u svom dnevniku (vidi: Autobiografija Milana Turkovića, Sušak 1938, str. 67 i sl.), naveo slijedeće:

"Država posjeduje samo jednu dobru, sigurnu i naravnu luku, a to je Kraljevica. Ona se nalazi zapuštena i bez trgovine. Tu je luku car Karlo VI. dao velikim troškovima poljepšati i upotpuniti lijepim obrežinama (rivom). Kraljevica je pusta, jer nema ceste, koja bi vodila do te luke. Susanni predlaže i obvezuje se, da će izgraditi na vlastiti trošak dio od karolinske ceste kod Plasa, preko brda Seč, do Novog kaštela u Kraljevici. Taj dio ceste iznosi 4000 klaftera. On će predujmiti potrebnih 14.000 forinti uz uvjet, da mu bude sa strane države povraćena cijela potrošena svota, nakon što on dovrši, a država stavi u promet ovaj dio ceste." Josip II. je bez oklijevanja prihvatio ponudu i odobrio izgradnju ovoga dijela ceste.

I doista, godine 1785. Ivan Evandjelist Turković počeo je graditi za Susanniju cestu Plase-Kraljevica u vlastitoj režiji. Nakon otvorenja ceste Susanniju je bila vraćena spomenuta svota od 14.000 forinti. Dotada je Kraljevica bila neznatno mjesto, a odonda se u njoj počela veoma razvijati trgovina i prekomorski saobraćaj, što je međutim pobudilo zavist kod riječkih trgovaca.

Marko Susanni je osim toga pokrenuo izgradnju tzv. Jozefinske ceste iz Karlovca u Senj, a takodjer je podupirao i izgradnju ceste iz Senja u Novi (cfr. Radojica F. Barbačić, u Senjskom zborniku IV, 12).

Kraljevički je Novigrad (Frankopan) bio dugo u zakupu baruna Franje Rigonija. Poslije Rigonija uzeo ga je u zakup (oko 1790.) Marko Susanni i uredio je u njemu spremište za žito. Sklopio je s Komorskom upravom u Rijeci najamni ugovor na 10 godina, prema kojemu je za Novigrad imao plaćati godišnje 200 forinti. Kad je pak bila dovršena cesta Plase-Kraljevica, nastao je novi život u trgovini ovoga kraja. Kraljevica se počela razvijati i povećavati novim velikim zgradama, spremištima i kućama za stanovanje. Za neko je vrijeme Kraljevica bila od svih primorskih luka najvažnije trgovačko središte. Sam je Susanni otpremao godišnje za Marsilju i Genovu više od 60 brodova krcatih pšenicom. Već je 1790. Kraljevica bila poznata i priznata kao najjeftiniji centar za prijevoz robe iz Karlovca preko mora u inozemstvo. Susanni je osim kukuruza izvezio također glavnoj trafici u Rim duhan iz požeške doline, koji je u ono vrijeme bio na glasu. Uvezio je naveliko sol i preprodavao je u unutrašnjost. Čak su i tršćanski trgovci otpremali velike količine žita preko Kraljevice, jedino su duhan izvozili preko Rijeke (Autobiografija, str. 68).

Trgovalo se i s papinskom državom, tako da je 1827. godine kraljevički veletrgovac kapetan Ivan Turković (brat veletrgovca Vjenceslava) bio imenovan počasnim konzulom papinske države, koju je službu i čast obnašao kroz dugi niz godina. Prije njega bio je u Kraljevici pravi papinski konzul Franjo Nikola Nordio, od godine 1819. do 1826. U Kraljevici je, dakle, u prošlom stoljeću bio papinski konzulat. Također i u Bakru i u Senju.

Marko Susanni je umro u Rijeci 1808. godine. Njegovom je smrću prestao jaki razmah trgovine u Kraljevici i uopće u cijelom ovom kraju. Razlog je tome bila i nova Lujzinska cesta od Rijeke do Karlovca, koja je pod vodstvom austrijskog graničarskog kapetana Filipa Vukasovića, poslije pet godina gradnje, bila predana prometu godine 1809., budući da je stara Karolinska cesta bila već odavna izvan uporabe. Ta je nova kolna cesta bila u ono vrijeme smatrana remek-djelom cestogradnje ne samo u Hrvatskoj nego i u čitavoj Evropi. Njome je bila ostvarena najbolja i najkraća veza dunavskog bazena s Jadranskim morem, poimence s Rijekom. Vezala se na cestu Zagreb-Karlovac, izgradjenu 1750. Time je, dakako, kraljevička luka izgubila na svojoj prijašnjoj važnosti.

Stara je Karolinska cesta bila godine 1835. temeljito rekonstruirana (Nova Karolina).

Godine 1856. počela se graditi nova cesta od Kraljevice do Križišća.

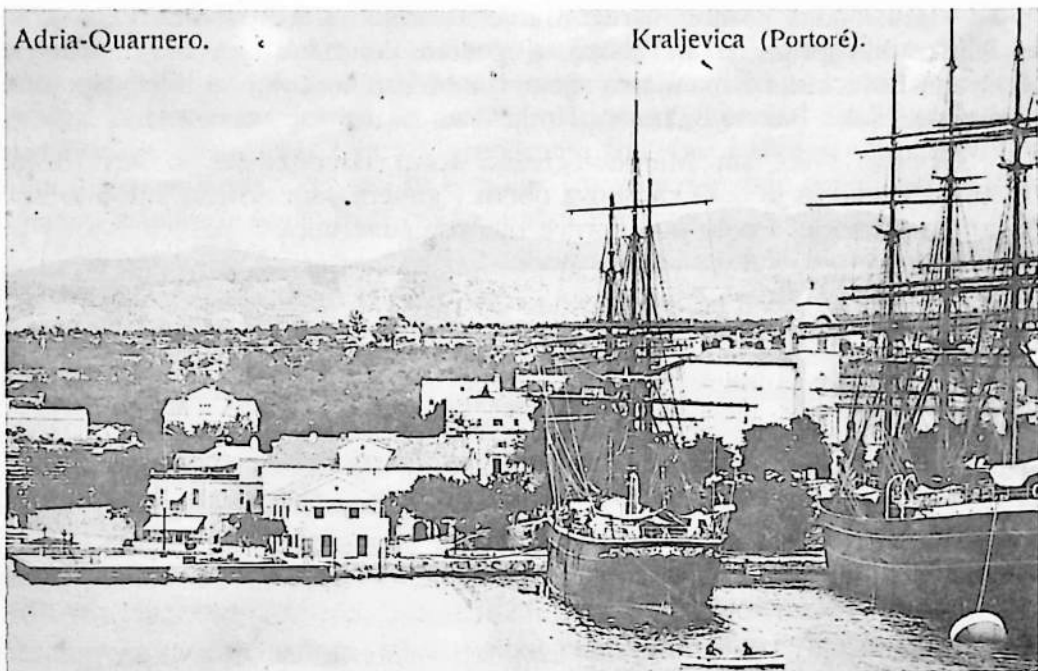
Dr. Ante Starčević je uzalud tražio željeznicu za Senj i za Kraljevicu, koja mu se kao luka činila važnijom od Rijeke. Od Mađara favorizirana Rijeka već se u šestom desetljeću 19. stoljeća bila tako naglo stala razvijati, da je ubrzo ekonomski upropastila hrvatske trgovce i trgovčice te ostale obrtnike po malim lukama Hrvatskog primorja, osobito u Senju, a onda u Bakru i Kraljevici.

Željeznička pruga Karlovac-Rijeka, koja je bila izgradjena godine 1873. konačno je zauvijek afirmirala novo stanje stvari.

Željeznička pruga Škrlevo-Bakar bila je dovršena nakon četiri godine rada 1931. godine.

Adria-Quarnero.

Kraljevica (Portoré).

Političke i administrativne prilike

God. 1719. Karlo III. (VI.) proglasio je posebnim patentom Trst i Rijeku slobodnim lukama. Te iste godine bilo je osnovano "Istočno merkantilno društvo" sa glavnicom od jedan milijun talira. Središnjica mu je bila u Beču, a svoju je djelatnost razvijalo u Trstu, Rijeci, Bakru i Kraljevici, odakle su trgovački brodovi plovili u evropske i azijske luke puni svakojake robe. Ovo je društvo gradilo svoje brodove, a u lukama je kupovalo zemljišta i kuće za svoja skladišta. To je sve dalo povoda, da su se stranci počeli naseljavati u naše luke, i otad se naša primorska mjesta i gradovi šire. Tako se je u 18. stoljeću poput drugih mjesta znatno proširila takodjer i Kraljevica.

Inače su veći uredi bili u susjednom Bakru: Solarski ured, Ured za drvo, Ured za med i vosak, Bankalni ured itd. Ondje su bili i carski činovnici: "cesarove svitlosti administrator porta bakarskoga", a zatim potkapetani, nadzornici primorskih obala, povjerenici, i drugi.

Godine 1752. kao dio "Austrijskog Primorja" došla je i Kraljevica pod upravo tršćanske intendature (kao i gradovi Trst, Rijeka, Bakar i Senj) i ostala pod njom sve do 1776. godine.

Kad se u 18. stoljeću radilo o otcjepljenju Hrvatskog primorja od Hrvatske, hrvatski su staleži na saboru u Požunu (Bratislavi) 1764/65. protestirali protiv toga, a na saboru u Varaždinu 1770. tražili su, da se Hrvatsko primorje opet vrati Hrvatskoj i da se ondje osnuje nova Vinodolska županija.

Vlastoručnim pismom carice Marije Terezije od 9. kolovoza 1776. grad je Rijeka bio pripojen Hrvatskoj, a godinu dana kasnije, 1777., bila je osnovana Severinska županija sa sjelom u Mrkoplju, kojoj su bile pripojene i primorske luke Bakar, Bakarac i Kraljevica.

Godine 1786. sin Marije Terezije Josip II. dokinuo je Severinsku županiju. Primorje je tada kao nova oblast ("gubernijalni distrikt") dobilo ime "Ugarsko primorje" i palo pod upravu riječkog guvernera.

Tako je bilo sve do 1809. kad je Primorje potpalo pod francusku vlast (kraljevinu Iliriju), pod kojom je ostalo do 1813.

No ni tada nije došlo pod jurisdikciju Hrvatske već je i dalje ostalo u opsegu austrijske upravne pokrajine Ilirije sve do 1822., kad je opet bilo pripojeno Ugarskom upraviteljstvu riječke gubernije.

Tako je bilo do 1848., kad je ban Josip Jelačić postao riječkim guvernerom, te je tako i Kraljevica došla pod upravo hrvatskoga bana.

Godine 1854. osnovana je riječka županija (25. svibnja 1862. djakovački je biskup Josip Juraj Strossmayer blagoslovio zastavu ove županije na Grobničkom polju).

15. siječnja 1861. kraljevički odbor šalje molbu državnom tajnom savjetniku Metelu Ožegoviću, da se zauzme, da se kraljevička općina ne spoji s Bakrom, već da ostane sama za sebe i da bude izravno podređena riječkoj velikoj županiji (Bisk. arhiv u Senju, 1861. br. 213, bez dokumenta).

Na hrvatskom su saboru godine 1861. općine Kraljevica, Kostrena, Trsat, Draga i Piket (Hreljin) uložile molbu, da ih se otcijepi od bakarskoga kotara i utjelovi riječkoj (nekoć vinodolsko-severinskoj) županiji. Istu su molbu, vele, već prije poslale kralju.

Tadanja je riječka županija brojila u svom opsegu s bakarskim kotarom i gradom rijekom jedva 90.000 stanovnika, a bila je razdijeljena na tri posebna municipija, naime na grad Rijeku, bakarski kotar i riječku županiju (Bakarski je slobodni kotar bio ustanovljen g. 1779. radi promicanja trgovine).

U molbi su navedeni razlozi, zašto spomenute općine traže preustrojstvo u svojoj upravi. Uz ostalo bilo je i ovo: Stanovnici jedne te iste plovanije, dapače jednog te istog sela ili mjesta dijelili su se na pola među dvije različite samostalne oblasti, naime na riječku županiju i bakarski kotar, kao što su općine i sela: Šmrika u plovaniji kraljevičkoj, Dol u dolanskoj, Piket u plovaniji hreljinskoj, Praputnik u istoimenoj, Krasica u plovaniji bakarskoj, Skriljevo (sic) u plovaniji Kukuljanovo itd., kojih je donja strana ispod ceste Karoline spadala na Bakar, a gornja na županiju riječku, premda su gornja i donja strana činile jedno jedino selo razdijeljeno samo Karolinskom cestom ili kakvim puteljkom. Tako je jedno te isto selo bilo raskomadano na dvije mjesne oblasti ili sudčije, odakle su neizbježno nastajale neizrecive neprilike, štete, protivštine i nesporazumci u crkvama i obiteljima.

U toj se predstavi veli, da su Trsat sa Sušakom te slobodna luka i mjesto Kraljevica više napredovali kroz kratko vrijeme od 6 godina svoga samostalnog općinskog opstanka (tj. od 1854. do 1860.) pod upravom riječke

županije (iako im nije bila prijateljska) nego pod upravom grada Bakra od postanka slobodnoga kotara bakarskoga (od 1779.) pa do godine 1854., u koje su doba sve općine zajedno i svaka zasebice bile u svakom pogledu veoma zanemarene, jer su se sveukupni općinski dohodci trošili jedino za uzdržavanje činovnika, a ne za promicanje trgovine i blagostanja. Slobodna luka i mjesto Kraljevica, veli se u molbi, i u grbu županije severinske, a sada riječke, zauzimalje časnno mjesto kao simbol Primorja.

Pozivaju se na načelo, da je "slobodna općina temelj slobodne države", i mole, da ih se podčini u sudbenoj i političko-ekonomskoj upravi, riječkoj županiji. Nema više, vele, razlike između plemića, gradjana i seljaka, jer zakon više ne pozna među njima razlike, budući da su svi sinovi jedne zemlje, slobodni gradjani jedne domovine, u kojoj svi bez izuzetka uživaju jednaka politička prava. Nije dakle potrebno, dapače bilo bi neizmjereno štetno sada rastrgavati zemlju u male slobodne kotare, kao da su drugi neslobodni.

Molba je potpisana u Kraljevici 12. travnja 1861. (Vidi: D.Kušlan-M.Šuhaj, Spisi saborski, II, Zagreb 1862, 47-50; III, Zagreb, 180-181; 185-188; 207-208; 220; 250-252).

Protiv ove predstavke bakarski je municipij prosvjedovao kod hrvatskog sabora 24. svibnja 1861. (Ondje, II, 126 sl.).

Iste godine 1861. ove su općine predložile hrvatskom saboru preko narodnog zastupnika dra. Pavla Jakovčića, da bi im se podijelilo pravo birati svoje saborske zastupnike neovisno od grada i kotara bakarskoga (Ondje, III, 218-219).

Općine Kraljevica, Bakarac, Hreljin, Krasica, Grobnik i Trsat odcijepile su se od Bakra 30. rujna 1874., tako da su gradu Bakru ostala samo tri sela: Sv.Kuzam, Donje Škrljevo i Vitoševo.

Nekako u to isto vrijeme hrvatski je sabor raspravljao o jednom drugom problemu Hrvatskog primorja. Budući da su Primorci radi neplodnosti krša bili primorani tražiti sredstva za uzdržavanje izvan svoga kraja, žitelji grada Bakra i kotara bakarskoga dali su se na mornarstvo, te su tako već dječaci od 12 godina odlazili na brodove i na njima ostajali po više godina. Dakako, da ih prigodom vojničkog novačenja nije bilo kod kuće i premda im roditelji nisu znali, u kojem se kraju svijeta nalaze i jesu li još živi ili su mrtvi, takovi su se mladići držali za vojne bjegunce i vlasti su kažnjavale njihove roditelje globom, i kad bi se koji s brodom vratio u domovinu, bio bi kažnjen kao bjegunac. O tom je narodni zastupnik Antun Vakanović 10. svibnja 1861. preko hrvatskog sabora uputio kralju molbu, da se te globe ukinu i da se takovi mladići mogu bez kazne vratiti kući (Spisi saborski, II, 69).

Godine 1867. većina je hrvatskog pučanstva Kraljevice ustala na obranu cjelokupnosti hrvatskog područja protiv mađarskoj težnji, da se i Hrvatsko primorje s Rijekom utjelovi Mađarskoj.

Godine 1886. dokinuta je riječka županija, a od nje stvorena nova županija: modruško-riječka.

II. ŽUPA

Kraljevica kao hreljinska kapelanija

Kraljevica je i u crkvenom pogledu odvajkada spadala pod Hreljin. Kad se u 17. stoljeću mjesto počelo jače razvijati, vodili su ovdje brigu oko duhovne pastve hreljinski kanonici, a kad se je u 18. stoljeću Kraljevica razvila u pomorsku luku i kad je dobila vojsku, bio je tu namješten posebni kapelan, koji je u svojoj službi bio u svemu ovisan od hreljinskog župnika.

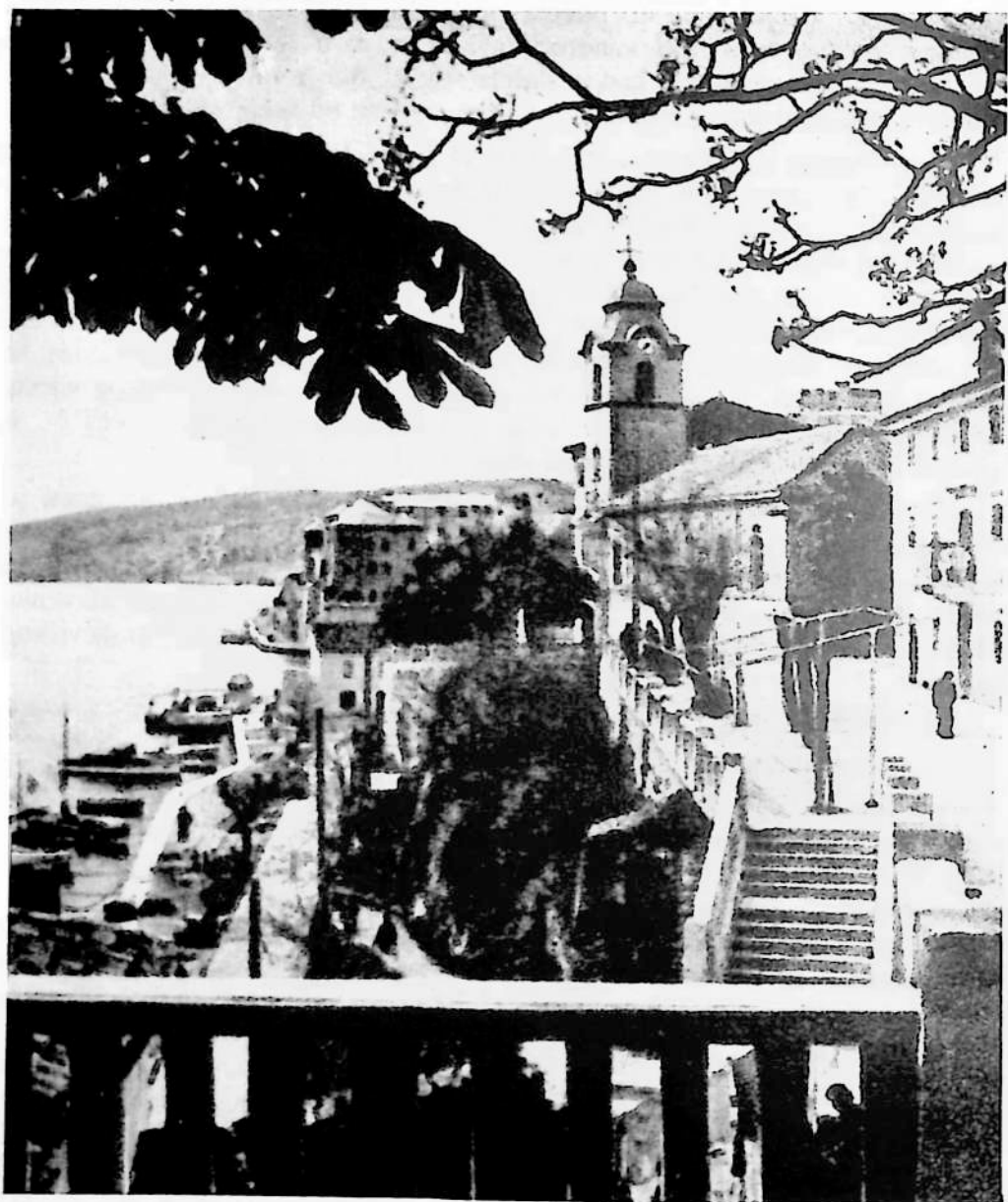
No mjesto je brojem stanovništva tako brzo raslo, da se počelo pomišljati na samostalnu župu. Na 10. travnja 1796. mješovita je komisija obavila popis svih primorskih župa. Prema tom popisu imala je tada župa Hreljin 2189 duša. Duhovnu je pastvu vodio župnik sa dva kanonika. Župa je tada imala dvije kapelanije ekspoziture, i to u Bakarcu i Kraljevici, te jednostavnu kapelaniju u Dolu. U spisima komisije stoji, da je crkva sv. Nikole u Kraljevici podignuta od pamtivijeka (ab immemorabili), a patronatsko pravo da nad njom vrši car preko Dvorskog trgovačkog vijeća. Crkva je tada bila opskrbljena svim potrebitim stvarima, ali - veli se u spisima - morao bi se izgraditi novi oltar.

U mjestu je tada neko vrijeme stalno boravio kapelan, a imao je uredjenu sobicu u starom gradu (današnji župni stan). Plaća mu je iznosila 75 forinti. Ova je kapelanija bila jedna od najsiromašnijih, jer kad su se zakladne mise po Josipu II. dokinutoga pavlinskog samostana u Crikvenici dijelile među najsiromašnije svećenike, nalazimo među njima i kraljevičkog kapelana.

Prije osnutka župe

Komisija, koja je godine 1782. polazila od župe do župe u Hrvatskom primorju, posebno je istakla potrebu, da se u Kraljevici osnuje samostalna župa. U Hreljinu su, naime, kako smo rekli, bila uz župnika dva kanonika i dva kapelana, a stanovali su u Gradini na osamljenom mjestu uz tadanju župnu crkvu sv. Jurja. Kanonici su bili nemoćni starci i bili su im dodijeljeni kapelani kao zamjenici. Tegotno je bilo i kapelanima više puta kroz tjedan polaziti u područne crkve, koliko ljeti radi velike vrućine, toliko zimi radi nenasne bure. Zato bi - veli komisija - trebalo sijelo hreljinske župe prenijeti u Poljice prema Piketu (što se nekoliko godina kasnije i učinilo), a u Kraljevici osnovati župu, kojoj bi se uz župnika moralo dati i jednog kapelana za Šmriku i Dol. Radi trgovine, vele, dolaze u Kraljevicu mnogi trgovci i mornari, i mjesto dobiva sve više pučanstva, tako te kapelan, koji ondje stalno boravi, ne može zadovoljavati svim pastoralnim potrebama mjesta. Prema popisu iz godine 1785., što ga je sastavio hreljinski župnik, doktor teologije Martin Puškarić, imalo je samo mjesto Kraljevica 662, a Šmrika 410 duša. Tu se međutim kaže, da se u kapeli (in capella arcensi) sv. Nikole u Kraljevici služi sv. misa samo u nedjelje i blagdane, i da u tu svrhu dolazi onamo svećenik iz Bakra. Iz "Autobiografije Milana Turkovića" (Sušak 1938) saznajemo, da je Marko Susanni plaćao toga bakarskog svećenika. Svaki put, kad je misio u kaštelu za njegovu obitelj i namještenike, Susanni

bi mu dao jedan forint i objed. Ali Kraljevčani su se još tada krstili, vjenčali i pokapali na Hreljinu (str. 68).

Osnutak župe (1790.)

Nakon mnogih predradnja došlo je konačno godine 1790. do osnutka župe u Kraljevici. U to isto vrijeme bile su na području bakarskog i hreljinskog okružja osnovane još i ove župe: Praputnik (u starim listinama Biskupskog arhiva u Senju Praputnjak se uvijek tako naziva), Kostrena sv. Lucija i Draga, te kapelanije ekspoziture u Kukuljanovu, Kostreni sv.

Barbari i Dolu. Sve su ove župe i kapelanije bile na području dotada dviju velikih župa, Bakra i Hreljina.

Mješovita komisija, u kojoj je od strane biskupskog ordinarijata bio izaslanik bakarski kanonik i modruški generalni vikar Juraj Akačić, a od strane političke vlasti kapitanatski sudac čitavoga Primorja Alojzije Junković, odredila je 1789. godine, da se prije osnutka novih župa u Primorju njihove crkve imaju opskrbiti svim potrebitim stvarima te da se osim toga imaju izgraditi podesni župni stanovi, a sve to troškom vjerozakonske zaklade. Za župnika u Kraljevici, vele, treba urediti stan u staromu kraljevskom gradu (in Arce Regia), a dotadašnja matična crkva u hreljinu ima dati crkvi u Kraljevici jedan čestičnjak (ciborij), četiri posudice za poputbinu i sveta ulja, kadionicu s ladjicom i svjetiljku za praćenje sv. Poputbine. Komisija ujedno određuje, da se župniku u Kraljevici povrh onih 70 forinti iz blagajne grada Bakra i 30 forinti iz bakarskog solarskog ureda, što ih je dotada dobivao kraljevički kapelan, ima doznačiti iz vjerozakonske blagajne još 200 forinti godišnje plaće (Bisk.arhiv u Senju, 1789. br. 40).

Prvi župnik

Tako je 1790. godine bila osnovana župa u Kraljevici, a prvim je župnikom bio iste godine imenovan Ivan Mrzljak, Novljanac. Premješten je bio iz mjesne kapelanije u Bužimu (Lika), a imao je čast, da ga je uveo u novu župu i svečano ustoličio sam biskup Ivan Krstitelj Ježić, takodjer Novljanac. Prvi kraljevički župnik bio je bez sumnje radin i inteligentan svećenik, a sudeći po njegovu antijozefinskom raspoloženju bio je i strogo crkven čovjek. Na ovu je novoosnovanu župu i trebalo postaviti inteligentnijega svećenika, jer je u mjestu bio oficirski štab, a po trgovačkom poslu dolazili su u Kraljevicu mnogi stranci. Zato je biskup Ježić 1788. godine, kad je predlagao riječkom guberniju tri kandidata za kapelansko mjesto u Kraljevici, naročito istaknuo, da je potrebno imenovati onoga, koji pozna strane jezike. Predložio je stoga trojicu svećenika, koji su znali njemački, talijanski i latinski. Pogotovo se na to pazilo kod imenovanja prvoga župnika.

Dio bivšega staroga grada, dotada velika solana, bio je pretvoren u crkvu. Bio je dozidan barokni zvonik i uredjen stan za župnika. Kasnije je crkva bila proširena. U stari grad su pak smjestili općinske urede (Autobiografija Milana Turkovića, str. 68)

Prvo kraljevičko dijete, koje je župnik Mrzljak krstio, bila je Antonija, kći Grgura i Uršule Polić, rođena 7. lipnja 1790. i isti dan krštena. Prvo šmričko dijete kršteno u novoj kraljevičkoj župi bio je Ivan Krstitelj, sin Antuna i Margarete Turina, kršten 16. lipnja 1790. Prvi Kraljevčani vjenčani u svojoj novoj župi bili su Matija Jurković i Uršula Pravdica, vjenčani 9. rujna 1790. Prvi vjenčani par iz Šmrike bili su Juraj Turina, sin Bartolomejev, i Lucija Brajac, kći Antunova, vjenčani 24. listopada 1790.

Župnik Ivan Mrzljak potpisivao se je kao "parochus imperialis regiae ecclesiae s. Nicolai in Portu Regio (carski župnik kraljevske crkve sv. Nikole u Kraljevici).

Potreba kapelana

Pastva je međutim u novoj župi bila već toliko razgranjena, da se već 6. studenoga 1790. župnik Mrzljak preko Biskupskog ordinarijata obratio na Ugarsko kraljevsko vijeće molbom, da se Kraljevici dodijeli i jedan kapelan. Svoju je molbu obrazložio ovim razlozima: Župa Kraljevica, veli, ima 250 kuća, od kojih su mnoge tako rastresene i udaljene od župnoga stana, da je pristup do njih upravo mučan itegotan, tako da župnik mora do nekih kuća pješaćiti strmim i kamenitim putovima po jedan sat i tri četvrta. Kad pak u nedjelje i blagdane mora poći bolesniku, onda onaj puk, koji dodje ranije u crkvu da obavi svoju kršćansku dužnost i poslušna riječ Božju, ostane bez mise i propovijedi. A ovomu je narodu kršćanska pouka prijeko potrebna, jer je u tom pogledu veoma zapušten. Nadalje, ovdje u Kraljevici ima mnogo stranih i domaćih pomoraca, a i vojska ima ovdje svoje sjedište, pa u slučaju da župnik ode nedjeljom i blagdanom bolesniku, onda mnogi od njih kao i oni gore spomenuti ostanu bez rane mise, jer vojnici odu na straže, a mornari podju na put, čim se ukaže povoljno vrijeme. Ta samo radi njih je prije kapelan ovdje boravio, a gdje su još toliki drugi pastoralni poslovi u ovoj novoj župi! Osim toga i školska obuka biva neredovita, kad je župnik sam. Prečesto ga u tjednu zovu rano bolesniku, te ne zna, u koji će se sat vratiti a u 8 sati već bi morao biti kod djece u pučkoj školi.

Ovu su Mrzljakovu molbu spomenutom vijeću toplo preporučili vikar Akačić i biskup Ježić. Gornjim razlozima biskup još dodaje i to, da pučanstvo u Kraljevici iz dana u dan sve više raste i da ovamo dolaze mnogi brodovi radi trgovine i kroz zimsko vrijeme ostaju u luci, a time raste i broj duša, za koje nije više dovoljan samo jedan svećenik.

Molba ipak nije bila odmah uvažena, jer se biskup Ježić dvije godine kasnije ponovno obraća Ugarskom kraljevskom vijeću radi iste stvari. Veli, da u Kraljevici ima 1100 stalnih vjernika i 200 do 300 došljaka, što mornara, što vojnika, i da je zato župniku potreban duhovni pomoćnik. Biskup moli, da se, ako je moguće, u Kraljevici namjesti kao kapelan riječki kapucin o. Augustin Milić, koji će tu svakako biti potrebniji nego u svom samostanu kao umirovljenik (Bisk. arhiv, 1789. br. 40; 1792. br. 180).

Kraljevica je nato dobila kapelana, i to je zaista bio kapucin o. Milić. od 1844. je Kraljevica imala čak dva kapelana, i to radi "škrlevske" bolnice.

Od Mrzljakova vremena pa do godine 1894. ja sam nabrojio 47 kapelana. Bili su to većinom Primorci, među kojima nalazimo i domaćih sinova. To je u prvom redu bio Andrija Didak Moderčin, koji je učio gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, a filozofiju u kraljevskoj javnoj zagrebačkoj akademiji. Postao je svećenikom negdje godine 1836. i umro je još mlad, 1842., kao kraljevički kapelan. Od 1845. do svoje smrti 1850., bio je u Kraljevici kapelanom domaći sin Samuel Jakovčić, koji je takodjer umro vrlo mlad, u 30. godini života. Godine 1894. bio je ovdje kapelanom Nikola Polić, takodjer Kraljevčanin, kasnije župnik i mitronosni opat u Gospiću. Umro je u Zagrebu od raka 22. ožujka 1940., na sam Veliki petak i bio je prevezen u Gospić, gdje je 25. ožujka sahranjen na mjesnom groblju.

Sprovod mu je vodio do crkve biskup dr. Viktor Burić i u crkvi dao odrješenje, a od crkve do groblja msgr. dr. Antun Lončarić, župnik grada Senja. Od 1904. bio je kapelan u Kraljevici također domaći sin, Stjepan Burić (umro 1908.).

Župnik Mate Mihičić

Poslije Ivana Mrzljaka, koji je iz Kraljevice (1815.) pošao za župnika u Hreljin, postaje župnikom u Kraljevici domaći sin Mate Mihičić, rođen u Kraljevici negdje 1785. od roditelja Mihovila i Katarine rođene Jurkotić. On djeluje kao župnik u Kraljevici od 1817. do 1849. Potpisivao se kao "regius cameralis parochus et Skerljevo nosocomii capellanus" (kraljevski komorski župnik i kapelan škrljevske bolnice). Za njegova se župnikovanja izmijenilo u Kraljevici 16 kapelana. Kad mu je 1831. umrla majka, zapisao je u matici umrlih nekoliko vrlo zanimljivih podataka o svojoj obitelji. Mati mu je isprva služila kod zagrebačkog kanonika Pavla Turine, a zatim se udala za mornara Mihovila Mihičića. On je kroz više godine plovio na trgovačkom brodu riječkog trgovca Marka Susanija, kad najednom gusari zarobe brod i cijelu posadu odvedu u Tripolis u sužanjstvo. Kad je za to saznala žena mu Katarina, odmah se obrati na spomenutog kanonika Turinu, a on ravno u Beč k carici Mariji Tereziji. Molba nije ostala neuslišana, jer se carica za tu nesretnu posadu toliko zauzela, da ih je sve zlatnim cekinima otkupila iz gusarskog ropstva, i oni su se živi i zdravi vratili svojim kućama. Župnikov je otac i dalje brodario te je na moru i umro i sahranjen je u Livornu. Osim Mata, svećenika, Mihovil i Katarina imali su još dva sina: Andriju, nostroma i Filipa Jakova, kapetana.

U maticama se nalazi i bilješka o Mihičićevoj mladoj misi. Poslije svršene bogoslovije u Senju Mihičić je bio zaređen za svećenika 2. travnja 1808. i odmisio je svoju mladu misu u Kraljevici 18. travnja iste godine, na sam Uskrs. Brojni je narod iz mjesta i okolice otpratio mladomisnika iz njegove rodne kuće u Hrustici, onda broj 134, u župnu crkvu. Manuduktorom mu je bio župnik Ivan Mrzljak, njegov veliki dobročinitelj, a propovijedao mu je Vinko Parac, nekadašnji kraljevički kapelan, a tada profesor dogmatike u senjskom bogoslovskom sjemeništu.

Mihičić je osim hrvatskog jezika govorio i pisao još i latinski, njemački i talijanski. Kad ga je senjski biskup Ježić predlagao Komori, da ga ona imenuje župnikom u Kraljevici, dao je 24. listopada 1815. o njemu ovu svjedočbu: "Affabilis, obediens suae Superioritati, et populo charus, zelosus, bonus catecheta, et concionator. Residuum tempus institutioni iuventutis scholasticae applicat; hilaris operarius" (Mihičić je "uljudan, poslušan svojim poglavarima, narodu drag, revan, dobar vjeroučitelj i propovjednik; a što mu preostane vremena upotrebljava ga u obučavanje školske mladeži; vedar je radnik").

Bio je neko vrijeme privremeni učitelj kraljevičke pučke škole.

Na župničkom ispitu 20. travnja 1815. položio je sve predmete odličnim uspjehom, kao što je istim uspjehom završio i bogoslovске nauke u

Senju. Bio je u Kraljevici najprije upravitelj župe, a od 16. prosinca 1817. župnik.

Mnogo je volio svoje rodno mjesto i nastojao je, da se ono u svakom pogledu podigne, osobito u pogledu narodne prosvjete. Radio je na tom, da što više domaćih mladića ode u škole, da se izobrazе i postignu što bolje položaje i uvjete za život. Godine 1836. čabarski župnik Juraj Justić u jednom svom izvještaju biskupiji veli, da je gimnazijske nauke privatno učio kod kraljevičkog župnika Mata Mihičića. Kažu, da je Mihičić znao često reći: "Kraljevčani, Kraljevčani, čа ćete vavik lodrice nosit?" (Lodrice su drvene plosnate bačvice za vodu ili vino).

Umro je u Kraljevici 21. svibnja 1849.

Naslijedio ga je za kratko vrijeme kao upravitelj župe Josip Dobrila, a onda 28. lipnja 1849. kao župnik Kajetan Kobler, Riječanin. Kobler je prije toga bio kapelan lazareta u Martinšćici. Umro je u Kraljevici 19. travnja 1854.

Župnik Jakov Randić

Jedan je od najzaslužnijih župnika u Kraljevici svakako Jakov Randić. Rodio se u Kostreni sv. Barbare 29. travnja 1811. Gimnaziju je svršio u Rijeci, a bogosloviju u Senju, gdje je 1838. godine bio zaređen za svećenika. Godine 1839. bio je kapelan u Sincu, odakle je iste godine bio premješten za kapelana u svoje rodno mjesto Kostrenu sv. Barbare, i to time, da bude ondje ujedno i učitelj na pučkoj školi.

Randić je već i prije, kao klerik, za vrijeme školskih praznika i kao mladi zaređenik čekajući na svoju prvu misu požrtvovno vršio službu pučkog učitelja u svom rodnom mjestu. Čim je došao iz Sinca u Sv.Barbaru, osnovao je pučku školu i o svom trošku uredio prostorije za 40 do 50 učenika. Punih je deset godina ondje savjesno obučavao. Godine 1849. otišao je u Rijeku za namjesnog učitelja na riječkoj gimnaziji, gdje mu je bio povjeren prvi razred gramatike. Tada je tu bio učiteljem hrvatskog jezika i književnosti Fran Kurelac, jedini onda svjetovnjak na nižoj gimnaziji u Rijeci, jer su ostala šestorica bili svećenici. Randić je i kroz slijedećih pet godina o svom trošku uzdržavao posebnog učitelja u Sv.Barbari. Za ovaj svoj odgojni i prosvjetni rad dobio je iz Beča 1853. godine zlatni križ za zasluge. Prije negoli su mu dali to "više odlikovanje", morao je izjaviti, da nikada neće tražiti nagrade za svoje materijalne žrtve učinjene u Kostreni (Bisk. arhiv, 1852., br. 1646, 1669).

Kad je godine 1854. škola u Sv.Barbari Randićevim zauzimanjem dobila stalno učiteljsko mjesto s godišnjom plaćom od 300 forinti, napusti on Rijeku i opet se vrati u svoju dragu školu u Sv.Barbari, gdje je učiteljevaо do 1857. godine, kad je bio imenovan najprije upraviteljem, a onda 1859. župnikom u Kraljevici. Godine 1857. imao je Randić radi škole u Sv.Barbari velikih neprilika od činovnika zloglasne Bachove vlade, i to ga je bilo toliko ozlojedilo, da je zamolio kapelansku službu u mornarici. To je mjesto bio i dobio, ali nekoliko dana prije toga stigao mu je dekret za Kraljevicu, i

odlučio se za Kraljevicu (Bisk.arh., 1894., br. 502). Godine 1865. bio je imenovan začasnim kanonikom riječke kolegijalne crkve.

Randić je u Kraljevici uzorno djelovao sve do svoga umirovljenja 1894. godine. Uz pastoralni rad posvećivao je mnogo brige i odgoju školske mladeži. Prema školskoj spomenici on je bio u Kraljevici ravnatelj pučke škole od 1858. do 1866., a od 1880. do 1884. upraviteljem školskog odbora.

Kad je u Kraljevici 1861. godine bila osnovana Narodna čitaonica, Randić joj je bio prvim predsjednikom.

23. svibnja 1878. u izvanrednoj skupštini podžupanije riječke bio je Jakov Randić izabran predsjednikom izborne deputacije ovoga kotara za izbor narodnog zastupnika.

Narod je Randića volio kao oca. Još su ga za moga djetinjstva stari ljudi spominjali s poštovanjem. Župnu je crkvu uresio izvana i iznutra: podigao je oltar sv.Kuzme i Damjana, marmorizirao pod crkve, nabavio zvona itd., tako da je od svoga nastupa pa do 1888. godine utrošio u popravke i nove radnje na župnoj crkvi kao i za nabavu novih crkvenih predmeta preko 8.000 forinti.

Bio je umjeren i štedljiv, a za svaku plemenitu stvar darežljiv, vatren, a nikad pretjeran, marljiv i revan, bistar i okretan, a povrh svega nadasve dobar - pravi tip hrvatskoga Primorca i uzorni duhovni pastir i prosvjetitelj svoga naroda.

Kad je godine 1888. slavio zlatnu misu, mjesni su mu isusovci posvetili na latinskom jeziku ovu čestitku, koja je iste godine izašla u zagrebačkom "Katoličkom listu" (br. 35):

Reverendissimo Dno. Dno. Jacobo Randić
Portus - regii
Parocho Benemerentissimo
De secunda vice qua quinquagenos post annos
Sub Auspiciis Sacratissimi B. Virginis Cordis
Sacrum Peragit Solemniter
Societatis Jesu
Frangepanica Domus
Laetabunda
Congratulatur

Epigramma .

Lapsum est dimidium saeculi, ex quo purus ad aram
Presbyter obtuleras munera prima Deo.
Tu vigil es Pastor, tu Christi ad pascua ducis
Tuque gregem mira jugiter arte juvas
Vive diu sospes, totidem ut volventibus annis
Haec oculis iterum lux micet alma tuis.
Plaudite nunc, Socii, Pastori plaudite vestro:
Plaudite et insolitum fundite ab ore sonum.

(Prečasnom gospodinu Jakovu Randiću, vrlo zaslužnom župniku u Kraljevici, koji poslije pedeset godina pod zaštitom prečistog Srca Blažene Djevice svečano slavi misu, frankopanska kuća Družbe Isusove radosno čestita.

Epigram

Prošlo je pola stoljeća, otkako si čist prinio na žrtveniku prve darove Bogu. Ti si budan Pastir, ti vodiš stado na Kristove pašnjake i ti ga na divan način stalno čuvaš. Poživi još dugo čil i zdrav, da dok godine prolaze, ovo blago svjetlo tvojim očima još dugo sjaji. Plješćite sada, drugovi, plješćite svom Pastiru! Plješćite i izvanredan svoj glas podignite iz grla!)

Uza sve to što je doživio duboku starost, Randić je posljednjih tridesetak godina bolovao od uloga na nogama, pa je često polazio u Krapinske toplice. Bolest ga je i materijalno iscrpljivala, tako da je bio prisiljen prodati komad po komad očinskoga zemljišta u Sv.Barbari i konačno roditeljsku kućicu s namještajem.

Već je godine 1868. radi nemoći zatražio mirovinu, koju je i dobio, ali uslijed nešto popravljenog zdravlja odgodi - veli on sam - "taj užitak i to prvo radi nestašice težaka u vinogradu Gospodnjem, drugo, da štedi vjerozakonsku zakladu, treće, da kao privržen sin domovine i diecese snage svoje svomu vazda milomu zvanju posveti" (19.VI.1876.: Bisk. arhiv, Vikarijat modruški, 1876/br.597).

Kad je u 83. godini života a 56. godini svećeničke službe 1894. godine neodgodivo zamolio mirovinu, bio je najstariji muškarac u Kraljevici, a drugi po starosti svećenik u senjskoj i modruškoj biskupiji. "Osipnujem se od čuda Božjega milosrdja - veli u molbi - kad se sjetim bezbroja milostih u dugom životu dobljenih, te živim u ufanju, da će mi biti i milosrdan sudac kod teškoga računa kao župnika" (Bisk. arhiv, 1894. br. 502). U molbi za mirovinu na vladu biskup dr. Juraj Posilović silno ga hvali i uz ostalo piše: "Puk ga vrlo štuje i rado sluša." Bio je umirovljen carskom odlukom od 18. srpnja 1894. sa godišnjih 500 forinti (Bisk. arhiv, Vik. modr. br. 111), no Randić ostade još neko vrijeme u službi.

Umro je među svojim stadom 19. veljače 1905. u 95. godini života i sahranjen je na kraljevičkom groblju, gdje je još godine 1873. dao sebi načiniti "svoj pravi stan" i ploču s natpisom: "Pastir kod svojih ovčica." Kasnije su mu kosti bile prenesene u noviju svećeničku raku.

Poslije Jakova Randića došao je za župnika u Kraljevicu 1895. Stjepan Paškvan, rodom iz Kostrene sv. Lucije. Bio je tu župnikom sve do svoje smrti 1914. godine. Poslije njega postaje župnikom u Kraljevici domaći sin Stanko Gauš i župnikuje od 1914. do 1927. (umro je u Kraljevici u 92. godini života 13. veljače 1964.). Zatim je ovdje župnik Andrija Ban, rodom iz Sv.Jakova Šiljevice, i to od 1928. pa do svoje smrti u sušačkoj bolnici 2.IV.1938. (sahranjen je u Kraljevici). Poslije njega slijede upravitelji župe u Kraljevici: Filip Ivanković (1939.), rodom iz Svetozara Miletića u Bačkoj; Aleksandar Superina, rodom iz Rijeke (od 1939. do svoje smrti u Kraljevici

21.VI.1963.). Od 1963. je ovdje upravitelj župe Josip Ivašković, rodom iz Bjelovara, a od 1973. Mijo Liković, rodom iz Maje kod Gline.

Kalvarija

Kalvarija ili "Gora Krvarija" nalazi se na najburovitijem dijelu mjesta. Ondje zna bura bjesnjeti svom žestinom.

U starini su ondje bila tri drvena križa, koji su za sigurnost bili pričvršćeni teškim željeznim lancima. Uza sve to svake se godine to moralo popravljati, i to ne malim troškom, zato je godine 1863. župnik Jakov Randić podigao današnju Kalvariju. Nacrt je bez nagrade načinio Hilarij Turina, koga su zvali Jošić. Biskupski ordinarijat u Senju dopustio je, da se u toj otvorenoj kapelici blagoslove kipovi i da se u njoj smije i misa služiti.

Kip žalosne Gospe bio je nabavljen za 73 forinta, a taj se je trošak pokrio novcem iz ostavštine Antona Stigljinca, opće zvanoga Sajača. Taj je Sajač bio čovjek niska stasa, i s njim su se ljudi znali šaliti, da su mu "čizme do ušiji", kad bi ih navukao na noge. Umro je bez ikoga svoga i ono, što je imao, ostavio je župnoj crkvi, a crkva je to upotrijebila za podignuće današnje Kalvarije.

Godine 1869. nabavio je Randić sliku B.D.Marije i postavio ju je na podnožje križa na Kalvariji. On je ondje dao postaviti i velika željezna vrata (Župska spomenica od 1857. do 1895., str. 16).

Groblje

U davnim vremenima pokojnike su iz Kraljevice sahranjivali na Hreljinu, i to na Gradini. Mrtvački bi lijes privezali za dugački kolac i dvojica bi ga u povorci nosila uzbrdicom prema Gradini. To je bilo u vrlo stara vremena, a znamo, da su se kasnije, do 1796. godine, Kraljevčani sahranjivali na groblju dolanske kapelanije, kod crkve sv. Trojice. Pokapao ih je redovito dolanski kapelan. Još se i danas zove "Mrtvački put" uski zarašteni i strmi puteljak, koji vodi sa ceste iz Medomišljine u Gubac, a odavle na Svetu Trojicu. Neki su se ipak još i tada pokapali na Hreljinu po hreljinskom župniku, sigurno radi toga, što su željeli počivati uz svoje starije.

Od godine 1796. sahranjuju se pokojnici u današnjem kraljevičkom groblju. Iz toga je vremena i kapelica sv. Katarine na groblju, dok je njeno zvonce bilo lijevano 1611., a nosi na sebi natpis: "Gloria in excelsis Deo" - Slava Bogu na visini. Predaja kaže, da je onamo bilo doneseno iz kraljevičkog Novigrada ili Frankopana.

Prema inventaru iz godine 1836. imala je tada kapelica na groblju na svom oltaru sliku Svih svetih, drveni križ i 8 drvenih svjećnjaka te tri oltarska pokrivača i zvono. Ondje je (u samoj kapelici ili izvan nje?) bila tada i košturnica (ossarium) s drvenim vratima.

Prema župskim maticama, u kapelici sv. Katarine na groblju bila je 21. prosinca 1815. sahranjena Roža, žena Ivana Turkovića, crkvenoga kaštalda.

Godine 1824. bio je u istoj kapelici, u prvoj raki, sahranjen Ivan Leber, umirovljeni učitelj pučke škole u Kočevlju, koji je od 1813. živio u Kraljevicu kod svoje kćeri Eleonore, udate za Frana Nordio. Piše u matici umrlih, da je Ivan Leber živio pobožno i da po njegovoj smrti nije bilo nikakva neugodna zadaha. Umro je u kući, koja je onda nosila broj 69.

Godine 1825. ukopana je "treća pri samom zidu gori od crkvice u cimiteru" Katarina Žilković iz Dola. Umrula je u 73. godini života. Uzorno je živjela. I za nju je zabilježeno u matičnoj knjizi, da ni od nje nije bilo nikakva zadaha poslije smrti, "pače lipo mirisanje".

Godine 1862. bila su na ulazu u groblje postavljena željezna vrata. I nad njima natpis: "Što ste vi, bili smo mi. Što smo mi, bit ćete vi".

Kapelica sv. Antona u Šmriki

Narodna predaja pripovijeda ovo:

Negdje oko godine 1800. došao je u Šmriku neki bogati trgovac i prenoćio je kod Antona Čabrijana. Na odlasku zaboravio je ponijeti sa sobom svoj lijepi novi mornarski kaput. Anton, znajući da se trgovac više neće vratiti, proda kaput za 8 forinti, tj. za svotu, koja je u ono vrijeme predstavljala lijepu vrijednost. Budući da je Anton bio pošten i duševan čovjek, ne htjede ovaj novac upotrijebiti za sebe nego je njime sazio malu kapeličicu (tzv. "poklòn"), u koju je smjestio sliku sv. Antona, pustinjaka, svoga krsnoga zaštitnika.

Kad se je naredne godine u šupljini kapelice, tik uz sliku sv. Antona, nastanio mladi roj pčela, ni meda nije htio Anton uzeti za sebe, nego ga je namijenio za crkvicu te ju je naskoro malo proširio i poljepšao.

Tako narodna predaja, a sad ćemo dalje iznijeti ono, što se našlo zapisano u starim spisima.

Na 12. travnja 1844. godine poslao je iz Šmrike zidar Anton Čabrijan, sin pokojnog Ivana, molbu senjskom biskupu Mirku Ožegoviću, gdje piše, da je u Šmriki više od 600 vjernih duša, a nemaju nikakve crkvice. Zato on "užgan od vjerne časti prama Uznesenju Preblažene Majke Marije, Svetih mučenikov Ivana i Pavla, i svetoga Antona, poufal se jest jednu takovu zgraditi pod sridnjim selom Turinskim od roda do roda, da nju cilovitu u dobromu stanju od njegova ležećega i nemićućega imanja uzderžati imadu", te "prebogatoljubno" moli biskupa, da na to pristane i da dopusti župniku Mihičiću blagosloviti ovu kapelicu i da se u njoj bude moglo "aldovati (prikazivati) sveta Misa, kadagod bude želil koji i koji pobožni na duhovno veselje i obradovanje mnogih tulikajših starac, koji često u Kraljevicu zaradi težine leti hitriti ne mogu, doklam i veća namišljena od ovoga puka šmriškoga crkvice sagrađena bude" (Bisk.arhiv, 1844., br. 452).

Biskup Ožegović je od kraljevičkog župnika zatražio podatke, i on mu ih je odmah pružio. Crkvice je, veli, toliko prostrana, da može u njoj stati nekih pedesetak ljudi; ima glavni oltar i dva pokrajnja; bez zvonika je i bez zvona; stvari za bogoslužje još nema; obitelj, koja je podiže, dosta je imućna.

Mihičić preporuča, da se odobri gradnja na veselje i duhovnu korist "dobroga i pobožnoga šmričkoga puka" (boni et devoti Smrikensis populi), a da svojevremeno kane podići veću kapelu (Ondje, br. 500).

Ožegović je dao dopuštenje. Dvije godine poslije toga, tj. 1846., posvetio je on u Senju za ovu kapelicu jedno zvono i tri prijenosna oltara (Bisk. arhiv, 1846., br. 1149).

Ovu je kapelicu 1862. godine šmrički puk produljio. Za potrebe se njezine skupljalo vino i žito, no kako su poslije toga nadošle neplodne godine i slaba zarada na moru i kopnu, kapelica se pomalo zapustila. Istom 1890. godine bila je popravljena i blagoslovljena u prisutnosti kraljevičkih isusovaca.

Ovi su kraljevički redovnici posvećivali veliku pažnju kapelici i narodu Šmrike. Svake je nedjelje jedan isusovac ondje rano ujutro slavio sv. misu, a poslije podne je onamo redovito dolazilo do desetak mladih isusovačkih novaka pod vodstvom svetoga i pobožnoga oca Rikarda Friedla, te bi ondje držali djeci i puku kršćanski nauk i blagoslov (Tako piše Jakov Randić u Župskoj spomenici, str. 18).

U Šmriki su se svake godine obdržavali zavjetni blagdani: na 17. i 20. siječnja te na 13. i 26. lipnja. Godine 1871. kraljevički je župnik Randić telegramom zamolio od biskupa dozvolu, da može blagosloviti sliku sv. Fabijana i Sebastijana i Roka za šmričku kapelicu (Bisk. arh., 1871., br. 101).

Kad je dekretom od 6. kolovoza 1940. bila u Šmriki osnovana samostalna župa, crkva sv. Antona pustinjaka postala je župnom crkvom.

Križevi po brežuljcima u Šmriki i Kraljevici

10. ožujka 1844. zamolili su Šmričani biskupa Ožegovića za dopuštenje, da im župnik Mihičić blagoslovi pet križeva, koje kane postaviti na brežuljcima. Drugih vijesti o tomu nisam našao.

I Kraljevčani su to isto zamolili 26. travnja iste godine. "Jur od mnogo vremena - vele - gojili smo želju biti baštinici u svem praotacah naših, osobito pako u onom, što tiče se svete vjere naše i buduću da meju ostalimi uspomenami, koje od njih imamo, baštinili jesmo i onu navadu, koju imadoše, najmre: postavljati na brigove znamenja svetoga Križa", zato mole dozvolu, da im ove križeve župnik može blagosloviti. Molbu su potpisali: Franjo Jakovčić, Filip Mihičić, Josip Smojver, Mate Justić, Paškval Borčić, Zakarija Diminić, Toma Karina, Fabijan Gauš, Fran Gauš, Mate Lučić, Valentin Depeder i Toma Domaz Blažević.

Biskup im je to dopustio (Bisk. arhiv, 1844., br. 496 i 618).

U Kraljevici su ovi križevi bili podignuti na Kalvariji, i o njima je već bilo govora.

Crkveni kaštaldi

Tako su se zvali ljudi, koji su zajedno sa župnikom upravljali crkvenom pokretnom i nepokretnom imovinom. Morali su biti uzorna života i kao vjernici i kao građani.

Od crkvenih kaštalda spominjem Ivana Ev. Turkovića, koji je tu službu obavljao od 1816. do 1845. S njim je zajedno bio kaštalda i lučki kapetan Petar Homolić. Ivan Ev. Turković bio je vrlo ugledan trgovac. Godine 1826. papa Leon XII. imenovao ga je papinskim vicekonzulom u Kraljevici. Kad je prethodno tomu senjski biskup Ivan Krstitelj Ježić dao o njemu Sv.Stolici izvještaj, prikazao ga je kao čovjeka neporočna života i dobra vjernika te ga je toplo preporučio za spomenutu čast i službu. Turković je bio u Kraljevici papinski vicekonzul nekih dvadesetak godina.

Posebno se sjećam dvaju crkvenih kaštalda iz vremena moga djetinjstva. To su bili: Toma Crnković i Emerik (Rikić) Moderčin.

Dvije bilješke župnika Randića

U jednom svom dopisu Biskupskom ordinarijatu župnik Jakov Randić piše, da nema mjesta u Primorju, gdje se više voli ples negoli ovdje. Pa ipak - kaže - posljednji dan poklada ne treba drugi put zvoniti, jer poslije 10 sati navečer već je sve mirno (Bisk. arhiv, 1874., br. 559).

Druga je bilješka ova (ne sjećam se više, iz koje godine). Randić je sav zadovoljan javio biskupu uspjeh nekih malih misija u svojoj župi, ali se u istom dopisu ujedno tuži na teškoće, koje podnosi u svojoj najbližoj okolini. "Poslie truda - veli - sladak je počinak, ugodan težaku podnevni hlad u vrijeme ljetnje vrućine, slutim kao da nješto takvog uživam; ali kad oko bacim oko sebe, šta da me veseli? Nad glavom soba natrpana vojnikah, pod nogami glavna straža, stan razlupan. Ponediljak uskršni po noći razbiše mi konobu nu samo prva vrata, a druga gdje je vino i bocice ne mogoše. To im ipak podje za rukom 14.toga mjeseca, kad dvostruke zaklope kao ripu smrviše. Ali poštenjaki, osim što se malo napiše ne učiniše druge štete".

Ovi su vojnici bili topničari sa Fortice.

Proslava stogodišnjice župe godine 1890.

U mjesecu prosincu 1890. bila je u Kraljevici svečano proslavljena 100-godišnjica osnutka župe. Za tu je zgodu župnik Jakov Randić napisao u zagrebačkom "Katoličkom listu" (br. 50) ovaj dopis, koji donosim doslovno:

"Godinom, koja će se za nekoliko dana novom zamieniti, navršuje se sto godina postanka župe u Kraljevici. Samostalnom je župom postala pod biskupom Iv.Krst. Ježićem, koji ju je odcepio od župe Hreljin-Gradinske. Od onda služba se božja obavlja u crkvi sv.Nikole u gradu "Zrinju", gdje je i župnik nastanjen. Sgrada s crkvom naliči samostanu; ta bio je to dvor Zrinski s gradskom kapelom, koja je bila pristupna i vanjskom narodu.

Kraljevica - Porto ré - dobi ime po jednom kralju, a po kojemu baš razna su mnijenja.

Tečajem godina opažala se mnogostrana želja, da se ta uspomena svečano proslavi, da se Višnjemu iz puna srca zahvali, što je sačuvao i uzdržao u narodu živu vjeru, pravu kršćansku čud, što je podijelio svoj blagoslov za umnoženje pučanstva, - za stečevine trgovinom i obrtom.

Od starine kažu, da su kuće bile na riedko posagrađene, po zakutcih, radi pogibeljnih gusara, dočim sad Kraljevica predstavlja gradić, s vlastitim poglavarstvom, napućen inteligentnim, radinim narodom. Dakle ima važnih razloga, da se ova 100-godišnjica što svečanije proslavi. Sto godina zaokružuje velik niz dogadjaja.

U predvečer sv.Nikole mjesto se zaodjenulo u svečano ruho, crkva se liepo izkitila, narod pokazuje pobožnu radost, zvonovi milo zvone, mužari gruvaju, sva je Kraljevica trobojnicami izkićena, sva luka, sav naš gradić liepo razsvietljen. To sve se opet ponovilo u jutro svečanog dana. Već se na zornici opazilo mnoštvo hodočasnika iz susjednih župa. Kad pak nadošlo vrijeme velikoj sv. misi, sakupilo se toliko naroda, da ga je crkva, prem god. 1808. za nekoliko metara produžena, jedva polovicu uz najveću stisku primila.

Da uzveliči svečan dan, da uzhiti i počasti mene starca župnika, Nestora ove dijeceze, došao je iz Senja presv. i preč. g. prelat dr. K.Bedini, te odpjeva pontifikalnu misu uz sjajnu i veliku asistenciju množine svećenika. Po svršenoj službi božjoj pogostio je župnik velik broj stranih i domaćih gostova.

U ovih sto godina bili su na toj župi sliedeći dušobrižnici: Ivan Mrzljak, župnik 25 god., imao kapelana 8; Matij Mihčić, župnik 34 god., imao kapelana 16; Kajetan Kobler, župnik 5 god., imao kapelana 6; Ivan Balas, upravitelj 3 god.; Jakov Randić, župnik 33 g., imao kapelana 18. Bila su dakle u 100 godina 4 župnika, M48 kapelana i 1 upravitelj.

Da bude 100-godišnjica što svečaniya i koristnija, zabrinut za spas svoga stada, zamolio sam častne O.Isusovce za pomoć. Došao je iz Spljeta apoštolski poslanik, poznati O.Josip Lombardini, koji je držao devetnicu na čast neporočno začetoj Bl.Dj.Mariji. Pobožni moj kraljevački puk okoristio se je tom izvanrednom sgodom. Preko 1000 se duša u ovoj devetnici podkriepilo presv. tielom i krvlju našeg Spasitelja.

Dao Bog bila ova 100-godišnjica na spas moj i moga stada!

U Kraljevici 9. prosinca 1890.

Jakov Randić
zap.kanonik župnik jubilarac."

Čudno je, da u Randićevoj Župskoj spomenici na str. 28. stoji zapisano o toj proslavi, da je umoljen došao iz Splita daleko poznati propovjednik isusovac o.Juraj Jeramaz, koji da je održao trodnevne duhovne vježbe s pukom, a u nedjelju da je bila svečana proslava. Isti Randić u svom dopisu biskupskom ordinarijatu piše, da je ta svečanost bila rijetko vidjeno slavlje. Devet dana je - veli - propovjednik iz Splita ujutro i navečer propovijedao (Bisk. arhiv, 1890. br. 1714).

Biskup Roko Vučić (1850-1914)

Rodio se u Kraljevici 15. kolovoza 1850. Roditelji su mu bili Aleksandar, mornar, i Paulina. Pučku je školu svršio u Kraljevici, a gimnaziju u Senju, gdje se uzgajao pod brižnom njegom svoje tetke Eufemije Jurković i njezina supruga Jerolima, nadzornika brodogradnja u Senju.

Poslije dovršenih gimnazijskih nauka odlučio se za svećenički stalež i senjski biskup dr. Vjenceslav Šoić poslao ga je na nauke u Rim u hrvatski zavod sv. Ćirila i Metoda, a kad je taj bio zatvoren, onda je Roko Vučić godine 1871. prešao u rimski zavod Germanicum-Hungaricum. Ondje je pri kraju svojih studija teško obolio, tako da su mu poglavari zabranili polagati stroge ispite. Bio je zaređen za svećenika 30. svibnja 1874.

Nakon dovršenih filozofskih i teoloških nauka 1875. bio je najprije duhovnik u senjskom bogoslovskom sjemeništu, a onda od 1876. do 1883. vjeroučitelj na riječkoj gimnaziji. Poslije toga bio je profesor moralne i pastoralne teologije na bogosloviji u Senju. Godin 1892. bio je imenovan senjskim kanonikom te je otada obavljao najrazličitije službe u crkvenoj upravi biskupije: bio je desna ruka biskupa dra Antuna Maurovića: prosinodalni ispitivač, branitelj ženidbenoga veza, ravnatelj bogoslovske sjemeništa, konzistorijalac.

Godine 1900. postade apostolski protonotar, 1906. generalni vikar, a 1907. senjski pomoćni biskup. Posvetio ga je 22. rujna 1907. u crkvi Germanicuma u Rimu papin vikar za grad Rim kardinal Pietro Respighi, a u audijenciji slijedećega dana papa Pio X. darovao mu je zlatni križ s lancem.

Nakon smrti biskupa dra Antuna Maurovića (+7. veljače 1908.) Roko Vučić bio je izabran kapitularnim vikarom za senjsku biskupiju, a 7. travnja 1910. bi imenovan senjskim i modruškim biskupom.

Odlikovao se apostolskom revnošću, dubokim i opsežnim znanjem te pravim očinskim srcem. Bio je sveta života, u svemu uzoran, blag i razborit, a prema siromasima poslovično skrbni i darežljiv.

Odlučno je istupio protiv mađarske politike, koja je htjela Rijeku odcijepiti od senjske i modruške biskupije.

Umro je u Senju 2. srpnja 1914. Sahranjen je po vlastitoj želji na groblju svoga rodnoga mjesta Kraljevice pod oltarom u isusovačkoj grobnici.

Nadbiskup i metropolita dr. Viktor Burić

Rodjen je u Rijeci 6. rujna 1897., odakle su mu se roditelji Kraljevčani Petar i Jelka rodj. Burić preselili u Kraljevicu, tako da ga Kraljevčani smatraju svojim. Budući da mu je majka već zarana umrla, otac mu se ponovno oženio i to s Anom Akačić, koja je maloga Viktora brižno odgajala i svojim uzornim kršćanskim životom i ljubavlju mnogo pridonijela njegovu duhovnom pozivu. Otac mu je bio trgovac, čestit čovjek. Sjećam se, da sam ga kao dijete jedanput našao u njegovu dućanu gdje čisti zrna sirove kave od možebitnog smeća - toliko je držao do svog trgovačkog poštenja.

Viktor Burić je gimnaziju polazio u Senju, Sušaku i Zagrebu. Maturirao je u Senju. Teološke je nauke započeo u Senju, ali ga naskoro poglavari poslaše na studij teologije u Innsbruck. Radi neprilika nakon završetka Prvog svjetskog rata morao se vratiti u domovinu da u Zagrebu nastavi nauke. Ondje ga je 27. lipnja 1920. za svećenika zaredio dr. Antun Bauer, zagrebački nadbiskup i metropolita.

Kao mladomisniku bila mu je povjerena služba prefekta u senjskom biskupskom konviktu "Ožegovićanumu". Nakon godinu dana otišao je ponovno u Innsbruck da dovrši nauke. Poslije završenih studija vraća se 1924. u biskupiju, gdje su mu povjeravane razne dužnosti. Upravljaio je neko vrijeme župom Čabar. Poslije toga bio je vjeroučitelj na Pomorskoj akademiji u Bakru, a u isto je vrijeme upravljao župom Selce, dok nije bio premješten u Karlovac kao gimnazijski profesor. Godine 1931. povjerena mu je služba duhovnika u konviktu u Senju, a ujedno je radio i u biskupskoj kancelariji. Kad je dr. Ivan Starčević postao senjsko-modruškim biskupom, uzeo ga je sebi za tajnika. Godine 1933. promoviran je na Zagrebačkom sveučilištu za doktora bogoslovlja. Bio je profesor filozofije i crkvene povijesti u senjskoj bogosloviji.

Nakon smrti biskupa Starčevića bi imenovan njegovim nasljednikom 21. svibnja 1935. Biskupsko je posvećenje primio u Zagrebu 21. srpnja iste godine. Svečano je ustoličenje u Senju obavljeno 28. srpnja, a 4. kolovoza uveden je u posjed modruške ili krbavske biskupije u Novom Vinodolskom. Godine 1952. imenovan je apostolskim administratorom hrvatskog dijela riječke biskupije. 20. kolovoza 1969. imenovan je prvim nadbiskupom Riječko-senjske nadbiskupije i metropolitom novoosnovane Riječke metropolije. Svečano je ustoličenje bilo 9. svibnja 1970. u prvostolnoj crkvi sv. Vida u Rijeci. Iste je godine proslavio i svoj zlatomisnički jubilej.

Radi slaba zdravlja i odmakle dobi na vlastitu je molbu dekretom Svetoga Zbora za biskupe od 26. lipnja 1973. dobio u svom dotadašnjem koadjutoru Msgru. Josipu Pavlišiću apostolskog administratora nadbiskupije riječko-senjske, i to "sede plena", jer je ostalo i dalje popunjeno biskupsko sjedište rečene Crkve riječko-senjske u osobi metropolite dra. Viktora Burića. Ujedno ga je papa Pavao VI. odlikovao čašću rimskoga grofa (assistente al Soglio Pontificio). U travnju 1974. godine potpuno se povukao u mirovinu i u svemu ustupio svoje mjesto svom nasljedniku, novom nadbiskupu i metropolitu riječkom, Msgru. Josipu Pavlišiću. Otada on živi u nadbiskupskom domu u Rijeci praćen brižnom skrbi svoga nasljednika.

U povijesti biskupija, od kojih je formirana riječko-senjska nadbiskupija bio je dosad samo jedan biskup, koji je upravljao biskupijom duže od njega: Ivan Krstitelj Ježić, od 1788. do 1833., ali ga je nadbiskup Burić nadmašio brojem godina kao biskup.

Dr. Viktor Burić bio je uvijek skroman. Kad je 1960. slavio u Senju 25. obljetnicu svoga biskupovanja, slavio je u katedrali svečanu pontifikalnu misu, ali nije dao da mu drugi pritom izrekne propovijed, već je u skromnosti sam sebi propovijedao. Resila ga je osim toga delikatna finoća u saobraćaju s drugima, ljubav prema kleru i stadi i velika strpljivost u

podnašanju tegoba, koje mu je dnevice donosila sa sobom natpastirska služba u preteškim ratnim i poratnim godinama. Jer mnogo se toga dogodilo u ovom kraju, otkako je on postao biskupom. Nije bilo lako upravljati kormilom prostrane dijeceze u raznim okolnostima i pod raznim režimima, pogotovo za vrijeme rata. Biskup i poslije nadbiskup Burić sve je poteškoće prebrodio imajući uvijek veliko pouzdanje u božju pomoć i zaštitu. Biskupsko mu je geslo bilo "Dominus adjutor meus" - Bog je moj pomoćnik.

Njegova je riječ bila osobito utjecajna kod uspostavljanja riječko-senjske nadbiskupije i metropolije. (Umro je u Rijeci 28. kolovoza 1893.).

Crkvena godina u Kraljevici

Narod je u Kraljevici već od davnine bio posebno vezan uz crkvu i crkvene obrede. Svako je doba crkvene godine imalo za nj svojih ljepota i privlačivosti. Zornice, Nikolinje (Mikúljna), Badnjak, božićna ponoćka, blagoslov vode o Trim kraljima, Svijećnica, Blaževo, Cvjetnica, Veliki tjedan, Tijelovo, Srce Isusovo, sve su to bili dani i blagdani, kad su Kraljevčani na poseban način sudjelovali u zajedničkoj liturgiji.

Zornice. Prva zornica! O njoj se nekoliko dana prije govorilo. I nije se pitalo, kakvo će biti vrijeme: kiša, bura, snijeg, mećava ili poledica. Jer k njoj je hrlilo sve, što je moglo: svi su željeli zapjevati starinskim našim napjevima

ono, što su već vjekovi pred nama pjevali: "Rosite, nebesa, s višjeg i oblaci daždite Pravednoga; otvori se, zemlji i rodi Spasitelja. Blagoslovio si, Gospodine, zemlju svoju i obratio si sužanjstvo Jakovljevo." Zatim onu našu staru pjesmu: "Poslan bi anđel Gabrijel u jedan varoš Nazaret k jednoj poniznoj Djevici, pravoj Božjoj službenici." I redala se kitica za kiticom. Misa se služila na oltaru Majke Božje: djeca su bila poredana u polukrugu pred oltarom, žene i djevojke iza njih, a pod korom i gore u sanktuariju muševci i mladići. Svi su čekali Božić, Isusovo rođenje, i svi su osjećali, da je ovo najljepša priprava na to; a još će kod kuće i malo postiti, osobito o kvatrenim danima, da im ovaj advenat bude zaista kršćanski i da ga upravo onako provedu, kako su ga naši stari nekoć provodili.

Blagdan sv. Nikole (6. prosinca) ili Mikuljina je blagdan našega zaštitnika, kome je posvećena župna crkva. Svečano okićena jedva je primila pod misom sav svijet, što je grnuo toga dana da se pomoli zaštitniku mornara. Mnogo je svijeta dolazilo i iz okolice. Pod svečanom misom pjevala se umjetnički skladana ali i starinom posvećena pjesma "Nikoli je svetomu". Pred crkvom je bio živahni sajam ("samanj"), a glavni je predmet razgovora djece toga dana bio o darovima, koje im je noću sv. Nikola stavio u cipelu. Navečer uoči blagdana stavljala su naime djeca u prozore svoje cipele, te bi "sveti Nikola" obnoć dolazio i stavlja u cipele svoje darove, među kojima je redovito bila takodjer i šiba!

Na blagdan **Bezgrješnog Začeca Marijina** (8. prosinca) pjevala se u crkvi starinska pjesma "Marija se zače danas".

Badnjak (Vilija Božja), **Božić** i **Nova godina** provodili su se u Kraljevici kao i svi ostali veliki blagdani. Posebnih narodnih običaja nije bilo. Samo što se na Badnjak navečer pjevala u crkvi božićna jutrenja, kojoj je puk rado prisustvovao. Starinske naše melodije i tada su odjekivale starim crkvenim svodom. U novije vrijeme uveden je običaj da se postave i okite u svetištu dvije velike jele, a usred sanktuarija smjeste se jaslice s djetetom Isusom. U kućama se takodjer kiti božićno drveće, jela ili smreka, a pod nj se stavlja žito na tanjurima, koje je bilo posijano na dan sv. Lucije (13. prosinca). Božićna je ponoćka opet posebni događaj. Počinje starinskim zazivom "Gospodine, pomiluj nas" i kroz cijelu se misu pjeva "U se vrime godišća", ta naša najomiljelija pučka pjevna simfonija, za koju vele, da se u Hrvatskoj pjevala već pred tisuću godina, za vrijeme hrvatskih narodnih vladara. Božić je inače pravi obiteljski blagdan i toga je dana svatko bio kod kuće. Obilaziti tuđim kućama bio bi znak, da dotičnik ni toga dana nema što jesti kod kuće. Pohodi su se vršili drugi dan, na Stipanju.

Na Novu godinu je bio običaj, da su i djeca starijima čestitala i uz to skupljala okolo takozvanu "dobru ruku". Nekada, kad je bio u porabi kovani novac, zabadali su nam austrijske "solde", "šestice", "peturfine" u jabuku, a u vrijeme prvog svjetskog rata obilazili smo okolo s krumpirima, jer jabuka nije bilo. Pritom smo pjevali pred svakim kućnim vratima: "Narančice, jabučice, na dobro van mlado leto došloo!"

Vodu, koja se blagoslivlje uoči Triju kraljeva ili Bogojavljenja, nosili su kući i njome škropili kuću iznutra i izvana, zatim staje, blago i zemlju. Ovu

je blagoslovljenu vodu svaka kuća čuvala u staklenki za slučaj potrebe. Blagoslov kuća, što ga je obavljao župnik, bio je opet posebni događaj za svaku pojedinu obitelj. Na vrata su se kredom upisivala početna slova imena triju kraljeva (G + M + B - Gašpar, Melkior, Baltazar), i uz njih dotična godina. Bio je o Trim kraljima i jedan praznovjerni običaj, da su naime mladići i djevojke bacali u vodu rastaljeno olovo i onda su iz onih dobivenih figura "gatali". Slično je bilo i na Badnjak, kod užiganja svijeća na božićnom drvcu: komu svijeća najdulje gori, taj će najdulje živjeti.

Na **Sviječnicu** (2. veljače), prigodom blagoslova svijeća, nekoć je crkva svakomu muškarcu, koji je bio prisutan kod ovoga obreda, davala na dar blagoslovljenu svijeću, koja se onda stavljala umirućima u ruku u času preminuća.

Na **Blaževo** (3. veljače) blagoslivljalo se grlo. Sviječnica i Blaževo padaju u doba, kad je obično najveća studen. U narodu je izreka: "Sveta Marija kandelora, snig do mora, zima fora (tj. van). Došal je sveti Blaž i rekal je, da j' to laž." Slično se veli i za blagdan sv. Matije apostola (nekoć 24. veljače): "Sveti Matija led razbija; ako ga nema, on ga sprema."

Mesopust (fašnik) je nekoć znao proći s velikom paradom i učešćem naroda. Obično bi se izabrao način, koji je odgovarao časovitim mjesnim ili općim političkim prilikama. Tako je, na primjer, jedne godine, kad se govorilo o željeznici, koju je imala dobiti Kraljevica, bila organizirana povorka s jednim vagonom, koji su iznutra gurali nevidljivi momci, pa se dobivao dojam, kao da se "vlak" sam kreće, dakako uz opći smijeh i veselost.

Na **Pepelnicu**, kad počinje korizma, pepelio se u crkvi svatko, tko je mogao. U kući se pazilo na post i nemrs, a u crkvi je vladalo korizmeno ozračje, koje će se u Velikom tjednu pretvoriti u tugu za Kristom, koji je za nas trpio. "Ja se kajem, Bože mili", "Častimo te, križu sveti", "Staše plaćuć tužna Mati", to su bile naše omiljele korizmene pjesme.

Veliki ili, kako se danas zove, **Sveti tjedan**. Na Cvjetnicu se obavljala procesija s grancicama maslina u ruci. Kod dijeljenja blagoslovljenih maslina pjevala se po starinskom tekstu i napjevu pjesma "Dica žudinska noseći kite maslina susritoše Gospodina...", a kad se procesija vratila u crkvu i pred zatvorenim crkvenim vratima ostao vani svećenik s nekolicinom, unutra bi u svetoj tišini zborno zaorio veličanstveni pjev: "Slava ti, hvala i čast, Kriste kralju Spasitelju, komu ditinska dika piva Hosana milo!" To su bili trenuci izvanrednog vjerskog doživljavanja.

Pod misom se je zatim pjevala "Muka" po evandjelisti Mateju, a na Veliki petak po Ivanu. Tu je dolazio najviše do izražaja crkveni pjevački zbor i njegovi solisti i solistkinje. Muka, koja se u Velikoj tjednu pjeva u Kraljevici, a čiji je rukopis navodno u prošlom stoljeću došao iz Senja, jedan je od najljepših rustikalnih oratorija. U intimnoj skrušenosti kraljevičke crkve taj je oratorij divan tumač evandjeoskoga teksta o najvećoj drami svih vremena. Tu je pratnja jednostavna; svaka nota kao da je izvadjena iz uha ovoga puka, koji i inače sve zna sekundirati i sve zna upotpuniti skladnim sazvučjem, tako da ti se čini, kao da zbor pjeva, kad puk pjeva. Nijemac sve

pjeva unisono, Talijan - uza sav svoj "bel canto" - u crkvi je nijem, osim ono nekoliko kantilena, dok je našem Primorcu crkvena pjesma bila uvijek nenadoknadivi dio bogoslužja, gdje je on grlom i srcem slavio Boga na najplemenitiji način.

Što je pak nas djecu najviše zanosilo u Velikom tjednu, to su bile takozvane lamentacije ili tužaljke na Veliku srijedu, četvrtak i petak popodne. Sva je crkva pjevala sa svećenikom psalme, dok su "štenja" pjevali pojedinci gore u "šantuaru". Starinske su riječi teksta davale obredu još mističnije obilježje. U posljednja tri dana djeca su "čuvala" Božji grob, gdje se je u sjaju svijeća miris tajmana miješao s mirisom zumbula. Ispred Božjega groba počasnju su stražu držali momci mjesne ratne mornarice u svečanim odorama. Ali od svega je toga za nas djecu bilo najzanimljivije ono štrkanje drvenim štrkaljkama ili škrabataljkama na kraju lamentacija. Štogod se je obred više približavao kraju, to su nam psalmi bivali sve duži, a oči su nam bile uprte samo u onaj trokutni svijećnjak, gdje je mežnjar polagano gasio svijeću za svijećom, kadgod bi svršio koji psalam. To je za nas bilo Jobovo strpljenje. Jer gotovo svaki je od nas imao škrabataljku, tko veću tko manju, i ta je u kući prelazila od pokoljenja na pokoljenje, a sjećam se, da je u moje vrijeme imao najveću i valjda najstariju Karlo Jonov, a već prije njega Jule Depeder. Nestrpljivo smo, rekoh, čekali, kad će nam udarcem knjige po klupi župnik i muškarci u svetištu dati znak, da treba štrkati, i to na uspomenu potresa, koji se zbio u času Isusove smrti. Dok smo čekali, u međuvremenu bi komu od djece "pobjegao" koji zupčić na štrkaljki, a onda bi ga koji od starijih, ako je "mulčić" bio bliže klupi, "ćepnuo" po glavi, a ako je bio podalje, onda bi mu se muževi psikanjem i rukama prijetili i očima ga probadali. Kad smo pak čuli željkovani znak, zaštrkali smo zaglušnom bukom, tako da su ljudi prstima zatiskivali uši, a mi jureći van kroz crkvu nastavljali smo i pred crkvom i na Placi tu osebujnu buku.

Veliki mi je petak ostao napose u pameti. Taj se dan nije smjelo kopati; zemlja je morala mirovati, jer je toga dana na nju kapala predragocjena krv Isusova. Rijetko si mogao vidjeti ljude tako skrušene kao taj dan popodne za vrijeme lamentacija. Muževi, koji inače nisu bili neki pobožnjakovići: kapetani, mornari i radnici svake vrste klečeći bi raskajani pjevali sa cijelom crkvom pokajnički psalam "Pomiluj mene, Bože, po velikom milosrdju svojem i po mnoštvu pomilovanja svojih smrski zloću moju." To je trebalo vidjeti. Parobrodi su obalne plovidbe na Veliki petak imali zastavu izvješenu na pol stijega, a zvono na "koverti" bilo je zavezano.

Toga je dana navečer bio u crkvi "Plač Marijin", neke vrste sredovječna "fletus cantilena", plačni pjev, što je opet bio posebni doživljaj.

Na Veliku subotu ujutro, kad se već u zraku osjećao prvi poljubac proljeća i kad su - prema ondašnjoj liturgiji - na "Slavu" zazvonila sva zvona i navijestila Isusovo uskrsnuće, onda su se oni, koji su bili doma, pred kućom umivali. Ovo pranje obraza označivalo je sveto krštenje, kojim se čovjek preporadja na novi, vrhunaravni život. Uskrsnuće se inače slavilo svečanom procesijom već na Veliku subotu podvečer.

Ranom pak zorom na Uskrs, kad uho vjere posvuda zamjećuje radosni Aleluja, naše su domaćice hrlile u crkvu noseći u košarama i košićima vazmenu pogaču, "jajnike", suho meso, mladi luk i druge jestvine, da ih župnik blagoslovi. To se je taj dan jelo s velikim poštovanjem. Ako bi komu pao na tlo komadić blagoslovljenoga kruha, taj ga je morao dignuti i poljubiti, što se i inače kod nas činilo, kadgod bi komu pao na tlo kruh, taj neophodni dar Božji.

Još mi je reći dvije tri i o ostalom crkvenom pjevanju.

Kraljevčani vole pjesmu, bilo svjetovnu bilo crkvenu. Jedva ćeš koga naći, koji ovdje ne bi imao sluha; sve rado pjeva i sve dobro pjeva. To svakomu strancu brzo upadne u oči. Da se čovjek o tom uvjeri, dosta je bilo u pojedine dane i blagdane doći u kraljevičku crkvu i ondje slušati.

Na prvom su mjestu prastare marijanske pjesme, koje su se orile i još se valjda ore pod svodom crkve sv. Nikole, a posebno su odzvanjale štono riječ dolom i brijegom, kad bi kraljevička procesija vrlo rano, još prije svitanja, polazila (2. srpnja) Majci Božjoj u Tribalj ili, inače, na Trsat ili pak Svetoj Trojici u Dol.

Zatim litanije muke Isusove, što su se pjevale u ophodu na nedjelju Muke, na Cvjetnicu i na Veliki petak, koje litanije ja nigdje drugdje u svijetu nisam našao, pa bi bilo zanimljivo istražiti, odakle su one k nama došle, ako nisu čak možda i kod nas u Kraljevici nastale.

Divan je takodjer starinski napjev "Slave" i "Vjerovanja" i ostalih dijelova kod pučke mise, a ne smijemo zaboraviti spomenuti i veličanstveni koralni "Tebe boga hvalimo" te "Veliča duša moja Gospodina" s domaćim nijansama. Sve su to biseri crkvenog pjevanja, vrijedni da se brižno čuvaju i predadu u nasljedje potomstvu, kao što su ih oci nama namrli.

Mnogo se je toga dosad izgubilo, Za mnoge pjesme ne bismo više ni znali, da se nije u sakristiji župne crkve našla stara rukom pisana knjižica iz godine 1790., koja nosi naslov: "Nikoje molitve skup s litanijami svih svetih, B.D.M., i ostalimi, kako u knjižici upisana. Lieto G (ospodi) novo 1790. od Plovana nahodese". To je sve dakle ispisao naš prvi župnik Ivan Mrzljak i on je to već morao ovdje naći. Sve su ove pjesme, prema tomu, još mnogo starije od 1790. godine.

Ima u sakristiji i još jedna druga stara, rukom pisana knjiga, koja je mlađja od ove Mrzljakove knjižice, a u kojoj su takodjer zapisani mnogi tekstovi.

Kraljevičke je crkvene napjeve godine 1950., na sretnu inicijativu senjskog biskupa dra. Viktora Burića, pobilježila poznata crkvena skladateljica, sestra milosrdnica Lujza Kozinović (+1975.), koja je u tu svrhu nekoliko mjeseci boravila u Kraljevici, i danas se omašni svezak tih njezinih zapisa nalazi pohranjen u Staroslavenskom institutu u Zagrebu.

Ovdje na kraju donosim tekst pjesme, koja se pjeva u crkvi na blagdan sv. Nikole, zaštitnika mornara. Pripominjem, da je ovu pjesmu domaći sin, bankovni činovnik Anton Lučić između dva rata popularizirao u Senju, pa

se je ona ondje svake godine pjevala na Nikolinje u crkvi Majke Božje na Artu, zavjetnoj crkvi senjskih mornara.

Nikoli je svetomu
Ova godovina,
Koj na svijetu ovomu
Bil misnička kruna.

U ditinjskoj mladosti
U crkvi pribiva,
Sa velikom radošću
Do polne odpiva.

Niko klekne i moli
Ter mora križase,
I gle čudo se zgodi
Namah tiho b'jaše.

K njem se dakle vi sada
Utec'te, mornari,
Milost svoju da vam da,
Sretan put podari.

Kada pako jadrše
Nikola prik mora
V Jerusolim hodjaše
Zbog zavjeta svoga.

Strašno more zburkase,
Vjetar duhnu z gora,
Brod se već ne mogaše
Ravnati zbog toga.

Nikola naš ljubljani
Po svojoj kreposti
Sve putnike sahrani
U Božjoj milosti.

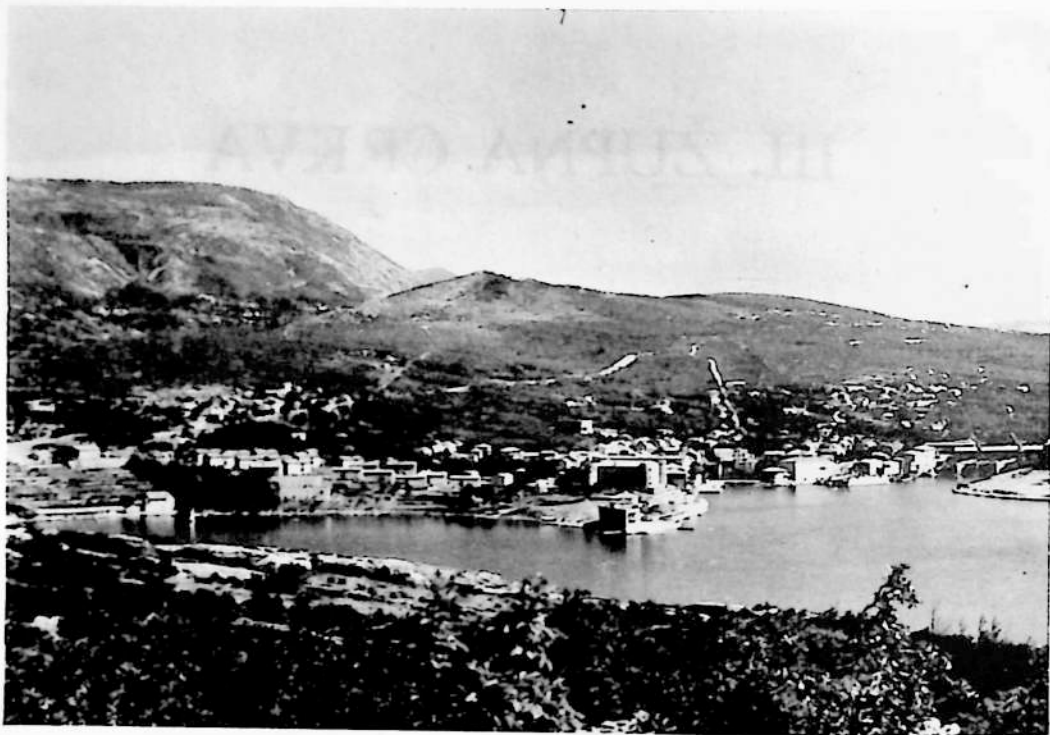
Bogu se poklanjajmo
Hvale uzdajući,
Tebe dakle molimo:
Bud' nam u pomoći!

Zgodovina župne crkve v Kobiljaku. Župna crkva v Kobiljaku je bila prvotno posvečena sv. Krištofu, ki je bil prvi škof na Slovenskem. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu.

III. ŽUPNA CRKVA

Župna crkva v Kobiljaku je bila prvotno posvečena sv. Krištofu, ki je bil prvi škof na Slovenskem. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu.

Župna crkva v Kobiljaku je bila prvotno posvečena sv. Krištofu, ki je bil prvi škof na Slovenskem. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu. Župna crkva je bila zgrajena leta 1784 in je bila prvotno posvečena sv. Krištofu.

Dominikanci u Kraljevici

Zanimljivo je jedno pismo senjskog biskupa Petra Mariani-a rimskoj Kongregaciji za širenje vjere (de Propaganda Fide), a koje se tiče crkve sv.Nikole u Kraljevici. Tu on 30. srpnja 1644. piše istoj Kongregaciji iz Rijeke o talijanskom konventualcu Frančesku Cosmi-u iz Modigliana, koji je tada kao gubernator Vinodola bio u službi kneza Nikole Zrinjskoga, pa uz ostalo veli, kako taj redovnik kani u Kraljevici osnovati samostan svoga reda, i to uz crkvu sv.Nikole. Biskup Mariani se je tome odlučno usprotivio. Veli, da je crkva sv.Nikole od svoga početka ("a prima rundatione") bila dominikanska i da su dominikanci nekoć uz nju imali svoj samostan, i to još prije negoli je obitelj Zrinjski došla u ove krajeve. Sada, veli, tom crkvom upravljaju svećenici iz Hreljina. Ako bi se ona uzela ovim svećenicima, onda bi se morala vratiti dominikancima, njihovim prvim vlasnicima, a ne konventualcima (Arhiv Kongregacije Propagande, Scritt. rif. nelle Congr. gener., vol. 127, fol. 68, 85).

I doista, nekoć su dominikanci imali svoj samostan u Kraljevici tik do crkve sv. Nikole. Bila je to po svoj prilici zadužbina knezova Frankopana. Prvi spomen na nj nalazimo u jednom dokumentu iz godine 1520., gdje se vikaru hrvatske družbe dominikanac dopušta, da može slati svoje redovnike na Trsat, u Brinje i u Kraljevicu (Portus Regius) (Cfr. Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, XXI, Romae 1947, str. 81, br. 83), dok se u jednom spisu dominikanskog generala Franje Silvestri-a od 19. lipnja 1525. govori o definitivnom preuzimanju ovih samostana, dakle i onoga u Kraljevici, od strane dominikanskog reda (Cfr. Archivum Generale Ordinis Praedicatorum, Romae, IV, 20, Fol. 153v; Dr. Stjepan Krasić, "Hrvatska dominikanska kongregacija" (1508-1587)", poseban otisak iz "Bogoslovske smotre", br. 2-3, Zagreb 1971, str. 8).

Je li župna crkva sv.Nikole postala od solane?

Domaći su ljudi znali reći, da je crkva sv.Nikole u Kraljevici bila nekoć magazin za sol, pa da je to skladište bilo onda pretvoreno u crkvu. Ova je narodna predaja nastala odatle, što je stara crkva sv.Nikole bila nasilno pretvorena u magazin i služila neko vrijeme kao

spremište za sol, dok nije na prosvjed senjskog biskupa bila opet pretvorena u hram Božji. U biskupskom arhivu u Senju čuva se naime koncept dokumenta, u kojemu se biskup Sebastijan Glavinić 18. svibnja 1692. izmedju ostaloga tuži caru, da je kapetan Brozović iz crkve sv.Nikole ispod Hreljina izbacio oltar i da je tu crkvu pretvorio u solanu. Nije nam poznato, kako je dugo postojao taj magazin i da li je na ovaj prosvjed crkva bila odmah vraćena u svoje prijašnje stanje, ali u prvoj polovici 18. stoljeća nalazimo opet crkvu sv.Nikole i u njoj službu Božju. Prema tomu najrije je ova crkva bila pretvorena u solanu, a onda solana opet u crkvu. Tako se ima razumijeti današnja narodna predaja.

Dogradnja svetišta 1808. godine

Sve do godine 1808. crkva nije imala posebnog svetišta, nego je na mjestu, gdje je današnja ograda, bio glavni oltar sv.Križa i sv.Nikole, a po stranama su bila još dva oltara, i to sv.Karla Boromejskoga i sv.Ivana Nepomuka. Slike sa ovih dvaju oltara vise valjda još i danas na zidu iza glavnog žrtvenika.

Stari glavni oltar sv.Križa i sv.Nikole posvetio je bio biskup Ivan Krstitelj Ježić dne 18. svibnja 1800. za vrijeme svoje treće biskupske vizitacije. Novi pak veliki oltar sv.Nikole blagoslovio je 7. srpnja 1857. ondašnji bakarski župnik dr. Vjenceslav Šoić (Bisk. arh., 1857, br. 1076). Stajao je 800 forinti. Slika sv.Nikole na glavnom oltaru nabavljena je nešto kasnije, tj. negdje godine 1862. za 100 forinti. Zanimljivo je, da se isto ovakva slika nalazi i na glavnom oltaru u župnoj crkvi sv.Nikole u Lipi kod Zvečaja.

Prema jednoj bilješci iz matice vjenčanih i krštenih i prema iskazu crkvenih računa iz 1808. vidi se, da je te godine župnik Ivan Mrzljak proširio crkvu, jer je već bila premalena za Kraljevicu, i dodao joj je današnji prostrani sanktuarij. Učinio je to novcem župljana i potporom crkvenih dobrotvora, a nešto i svojim novcem.

Župljani su u tu svrhu dali 755 forinti, ali kako veli župnik, budući da su troškovi uslijed dizanja cijene materijala prekoračili predračun, morala se župna crkva zadužiti za čitavih 1500 forinti, da se započeto djelo, koje je bilo prijeko potrebno, dovede kraju. Ovaj je zajam crkva podigla kod domaćih i stranih imućnih ljudi te ga je pomalo otplaćivala zajedno s kamatima. Župnik je vidio, da će crkva teško sama isplatiti ovaj dug, zato se obratio na Carsku komoru, da mu ona pomogne i zatražio je od nje 1765 forinti pripomoći. Čini se, da je to komora i dala. I župnik je posudio crkvi od svoje očevine 347 forinti, koji je novac konačno crkvi posve darovao, premda je bio inače siromašan. U crkvenim računima piše, da se nada, da će mu to Bog naplatiti u vječnoj domovini. Sveukupni je trošak oko izgradnje sanktuarija iznosio nekih 2600 forinti.

Tada je bila sagrađena i sakristija i bili su izvedeni još neki drugi radovi u crkvi. Sabirnu je akciju vodio Ivan Ev.Turković. U tu je svrhu dobio od Pavla Scarpe, trgovca u Rijeci 4000 forinti, dok je Turković sam dao 500 forinti, a daljnjih 4000 forinti sakupio je kod brojnih domaćih i stranih dobročinitelja, osobito Riječana (Cfr. Autobiografija Milana Turkovića, Sušak 1938, str. 68).

Zanimljivo je, što Mrzljak spominje u svojoj bilješci o gradnji novog sanktuarija. Ta se njegova bilješka nalazi u "Liber I. copulatorum, baptizatorum, etc." Sanktuarij je, veli, sagrađen na nekim starim ruševinama, pod kojima su ispod poda bila nadjena tri ljudska kostura, a iza dotadašnjega oltara neki okrugli temelji u obliku kapele. Mjesto, gdje se nalaze sahranjeni ovi pokojnici, pokazuje nam i danas mali križ u betonu sanktuarija, nešto od

sredine svetišta prema vratašcima kamene ograde. To je Mrzljak našao, kad je godine 1808. širio crkvu i gradio novi sanktuarij.

Čiji su to kosturi i što su bili zapravo oni temelji u obliku kapele, ne znamo. To nam daje pravo samo naslućivati, da je na mjestu sadašnje crkve bila nekoć neka stara kapela. Na današnjem se tornju vidi uzidan kamen s natpisom: + MCCCCLXXI OPVS. ELIE. E. Neki (na pr. Emilije Laszowski) to čitaju ovako: "+1471. opus e(cc)l(es)i(a)cc(ess)etum)", što znači, da je 1471. godine bila dovršena gradnja crkve, jer u latinskom jeziku "opus efficerere" znači dovršiti posao ili gradnju. Riječ "ecclesia" (crkva) često su u starim vremenima pokraćivali i u pismima i u kamenim spomenicima.

No sad je pitanje, je li to upravo ova današnja crkva, o kojoj govori ovaj kamen, ili je to kamen sa stare crkve, koja je na ovom mjestu stajala, pa ugrađen u toranj današnje crkve, ili je taj kamen bio od drugud ovamo donesen. Čini se, da je to kamen sa stare crkve, koja je na ovom mjestu bila sagrađena godine 1471., u vrijeme Martina Frankopana, i bit će da su upravo njezini oni stari temelji, koje je župnik Mrzljak našao na terenu današnjeg svetišta.

Ovdje valja spomenuti još i ovo: Isprva su bila valjda dva oltara: sv.Križa i sv.Nikole. Jer kad se je 1808. godine dogradilo današnje svetište, oltar je sv.Križa bio stavljen na svoje mjesto u svetištu, a oltar sv.Nikole bio je porušen i njegova je slika bila stavljena na zid povrh glavnoga oltara, i to radi većega štovanja, budući da je sv.Nikola već mnogo godina bio zaštitnik mjesta. Tako veli župnik Ivan Mrzljak u spomenutoj bilješci.

Pitanje gradnje nove župne crkve

U prvoj polovici 19. stoljeća radilo se na tom, da se u Kraljevici podigne nova župna crkva. Župnik Mate Mihičić g. 1836. u svom opisu župe Kraljevica veli, da broj župljana ovdje stalno raste i da je taj broj toliko već narastao, da je sadašnja župna crkva postala premalena. Treba, veli, sagraditi novu crkvu i novi župni stan. Nezgodno je, kaže, da su župna crkva, župnik i vojno zapovjedništvo (praesidium militare) pod istim krovom. Kad je, veli, nedavno grof Laval Nugent pohodio ovu crkvu, izjavio je, da će nova crkva, sagradjena izvan grada (tj. kaštela), uvelike uljepšati ovo mjesto.

Godine 1838. Homolić (Petar?) bio je ponudio svoju kuću za župni stan, ali župnik Mihičić nije bio sklon toj ponudi. Čim jači vjetar zapuše, piše on 4. listopada iste godine biskupu Ožegoviću, ta se kuća već trese, a i njezin nutarnji rasporedjaj ima mnogo nedostataka (Bisk. arhiv, 1838. br. 1248).

Godine 1842. župnik je Mihičić upravio Carskoj komori molbu, da bi se u Kraljevici podigla nova župna crkva i župni stan. Biskup Ožegović je molbu toplo preporučio. Piše u preporuci, da ovaj čas župa Kraljevica nema kapelana i da se upravo sada vidi, kako je sadašnja crkva premalena, jer kod jedne mise u nedjelju ne može primiti sav puk. Prije, kad je imala kapelana, župljani su imali dvije mise u nedjelje i blagdane pa su se mogli razdijeliti po polovici (Bisk. arh., 1842. br. 1203).

Već su bili izabrali i mjesto za buduću crkvu, i počeo se bio već i materijal dovažati, ali je - piše Randić u Spomenici na str. 5 - domaća nesloga osnovu uništila. Gdje je bilo to izabrano mjesto, to se danas stalno ne zna, ali čini se, da je to imalo biti na Grajici odnosno na Sušilu.

Kad je Jakov Randić došao u Kraljevicu, bilo je nade, da će se ipak ovaj pothvat ostvariti, jer je Pomorska ratna oblast imala odavna nakanu osnovati u Kraljevici neku vrstu podružnice za arsenal, pa je i pogodba sa Carskim i kraljevskim financijskim patronatom glede prodaje trošne zrinjske zgrade, a s njom i crkve i župnoga stana, bila u naprednom toku, ali i ovo je nastojanje palo u vodu. Osujetilo ga je, kako veli župna Spomenica, bitka kod Solferina 24. lipnja 1859.

Oltar Majke Božje od Pláce

Kad su u srednjem vijeku Saraceni prodirući iz Afrike i Španjolske ugrožavali čitavu južnu Evropu, plijenili po moru i pustošili po kopnu odvođeci kršćane u ropstvo, dva su sveta muža, Petar Nolasco i Rajmund de Peñafort, osnovala red za otkupljivanje robova iz poganskih ruku. Red se je stavio pod posebnu zaštitu Majke Božje. Ovi su redovnici učinili robovima nebrojena dobra, a kad je bila potreba, neki su od njih i sebe prodavali u ropstvo da spase druge. Radi velikih zasluga ovoga reda papa Inocent XII. 1696. godine proglasio je dan njihove zaštitnice kao blagdan za cijelu Crkvu. To je bio blagdan Bl.Dj.Marije od Otkupljenja ili, kako se češće zove, Majke božje od Pláce, i slavio se odonda na 24. rujna.

Župna crkva u Kraljevici ima pokrajnji oltar Majke Božje od Plāće. Ovo je bez sumnje jedan od ljepših oltara u riječko-senjskoj nadbiskupiji. Sam po sebi ne bi bio nešto izvanredno, da ga ne resi krasan Bogorodičin kip: Majka Božja s krunom na glavi kao kraljica neba i zemlje, odjevena u svilenu haljinu, drži na krilu okrunjeno dijete Isusa.

Ovaj je oltar bio podignut u 18. ili početkom 19. stoljeća. Od koga je potekla pobuda za ovo djelo i tko je pokrio troškove, toga mi danas ne znamo. Godine 1817. je doduše gospodja Bernasconi, supruga glavara kraljevičke luke i fregatnog zapovjednika austrijske mornarice, darovala crkvi neki mramorni kip Bogorodice, koji je dotada bio svojina njene obitelji (Cfr. Autobiografija Milana Turkovića, str. 71), ali ovaj današnji kip nije od mramora nego od drva. Onom mramornom kipu nema danas ni traga. Današnji drveni kip Majke Božje susrećemo u inventarnom popisu prvi put 1824. godine. Već je tada imao tri svilene haljine.

Pobožna legenda hoće, da je taj kip došao na ovo mjesto nekim čudesnim načinom. Narod dvojako o tom pripovijeda. Jedni vele, da su ga mornari našli nasred mora gdje pliva zabijen u daskama. Kad su ga uzeli sa sobom, nastala je strašna oluja, i oni se zavjetovali, da će ga, ako iznesu živu glavu, darovati onoj crkvi, koja bude najbliža tlu, gdje se budu spasili. Drugu mi je verziju pripovijedala Lucija ud. Kehler, a ona ju je čula od svoje bake Marije, sestre kraljevičkog župnika Mata Mihičića. Njoj je brat župnik pripovijedao, kako je u staro vrijeme neka naša "penica" plovila u Grčku, a ondje da je bila revolucija. Revolucionarci su, veli, ovaj kip Majke Božje bacili u more i naši su ga mornari našli kako pliva na pučini, uzeli ga sa sobom i zavjetovali se, da će ga, ako sretno dodju kući, darovati kraljevičkoj crkvi.

Što se tiče prve legende, treba reći, da takvu legendu imaju mnogi Gospini kipovi po svijetu. Kao, na primjer, na Sardiniji takozvana "Madonna di Bonaria", koja je godine 1908. bila proglašena zaštitnicom Sardinije. Za nju veli legenda ovo: Prije šest stoljeća neka je ladja plovila iz Španjolske prema Sardiniji i na putu doživjela teški brodolom. Nakon katastrofe jedan je sanduk ostao plivati na površini i u njemu je bio kip Madone, koji je onda more donijelo u Bonariju.

U Kraljevici su se od davnine obdržavala tri župska proštenja: na Našašće sv.Križa ili Križevicu (3. svibnja), na Sve Svete (1. studenoga) i na dan sv.Nikole (6. prosinca). Budući da je radi sajma u Bakru bivalo u Kraljevici na blagdan Svih Svetih vrlo malo svijeta, ovo je proštenje župnik Jakov Randić s dopuštenjem duhovne oblasti prenio na dan Majke Božje od Plāće, tj. na 24. rujna. Bilo je to godine 1873. Otada se taj dan u Kraljevici držao kao blagdan, a kasnije se s njime spojilo i župsko godišnje klečanje.

Kip Marijin se nalazi u oltarskoj udubini. Nekoć se zatvarao platnenom slikom i otvarao bi se samo u posebnim zgodama. Župnik Andrija Ban (prije prošloga rata) dao je ovu udubinu zatvoriti velikim brušenim staklom. Ta uklonjena platnena slika zadavala je mnogo briga župniku Randiću. On je 1890. godine u Beču obijao pragove imućnih i glasovitih ljudi i molio ih, da mu pomognu nabaviti novu uljenu sliku Majke Božje od

Plaće, jer je stara već bila vrlo trošna, ali odaziv nije bio nikakav. Randić ipak nije odustao od namisli nego je, sve bez novaca, povjerio slikanje umjetniku Antonu Ceju. Kad je ovaj dovršio sliku, javili su se dobročinitelji. Bili su to mjesni trgovac Nikola Bego i njegova supruga Agneza, veliki dobrotvori ove crkve, osobito oltara Bl.Dj.Marije. Zatisnuli su Randiću u ruku svotu, koja je prelazila trošak slike, pa je ostatak bio upotrebljen za pozlatu okvira (Bisk. arhiv, 1890. br. 834).

To je eto prošlost ovoga lijepoga oltara, a valja spomenuti još i to, da ćemo rijetko gdje naći oltar posvećen Majci Božjoj od Plaće. To se vidi već i po tomu, što je župnik Randić obišao u Beču tri onda najpoznatije trgovine, koje su se bavile samo prodajom slika, i nijedan trgovac nije znao, da uopće postoje takve slike.

Zavjet protiv kolere i oltar sv. Kuzme i Damjana

Kad je 1836. godine u Kraljevici i njezinoj okolici harala pošast kolere, puk se kraljevički zavjetovao, da će svake godine na dan sv.Kuzme i Damjana (27. rujna) procesijom hodočastiti u Sveti Kuzam povrh Bakra. Ovomu se je zavjetu 1855. godine pridružila radi kolere i Šmrika. Izvršenje ovoga zavjeta spriječile su više puta kiše i nevrijeme. Da kraljevička crkva dobije ljepši izgled, župnik je Randić poslije dovršenog marmoriziranja crkvenog poda dao u njoj podići oltar u čast dvaju svetih liječnika i mučenika iz početka 4. stoljeća, Kuzme i Damjana. Vodila ga je pritom takodjer namisao, da se puk oslobodi spomenutoga zavjeta i da ga zamijeni s pobožnošću, koja će biti vezana uz ovaj oltar. Kad je 1873. oltar bio dovršen i profesor Franjo Pauer dogotovio oltarsku sliku, župnik je Randić zamolio biskupa Šoića, da promijeni Kraljevčanima ovaj zavjet, što je biskup i učinio, a potom je bio oltar svečano blagoslovljen. Troškovi za izradbu oltara iznosili su 340 forinti (Bisk. arhiv, 1873. br. 1435). Otada su župljani kraljevički svake godine na dan sv.Kuzme i Damjana, umjesto u Sveti Kuzam, polazili procesijom kroz Kraljevicu (Placu), i na povratku se na spomenutom oltaru služila pjevana misa uz krasan pučki starinski pjev.

Slikar Franjo Pauer (Paver) učio je slikarstvo na akademiji u Veneciji, a možda i u Rimu. Njegovo je djelovanje vezano uz Rijeku i hrvatsko Primorje, gdje su osobito poznate njegove oltarske slike (sv.Marije u stolnoj crkvi u Rijeci; sv.Andrije u Bakru, 1853.) i vedute (kao na pr. tvornica papira Smith i Meynier u Rijeci) (Vidi: Enciklopedija likovnih umjetnosti, 3, Zagreb 1964, str. 639; B.Vižintin, Slikarstvo Rijeke u XIX. stoljeću. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula 1957, str. 357-378).

Iz Kraljevice su se od drevne starine vodile još procesije: na 2. srpnja u Tribalj (na Polje) i 16. kolovoza (sv.Rok) u dolsku crkvu Svete Trojice.

U Šmriki su se obdržavali zavjetni blagdani: 17. siječnja (sv.Antun pustinjač), 20. siječnja (sv.Fabijan i Sebastijan), 13. lipnja (sv.Antun Padovanski) i 26. lipnja (sv.Ivan i Pavao).

Jedna zaboravljena povlastica

U sakristiji visi diploma, kojom je papa Pio VI. 29. studenoga 1795., svakako na molbu senjskog biskupa, podijelio župnoj crkvi sv.Nikole u Kraljevici posebnu povlasticu: Tkogod od vjernika pohodi ovu crkvu na blagdan sv.Nikole (6. prosinca) i Našašća sv.Križa (3. svibnja) te još u jedan dan, koji odredi biskup, i taj dan ujedno nešto izmoli za raširenje vjere, može dobiti potpuni oprost vremenitih kazni, a može ga namijeniti i dušama u čistilištu. Ovom su se papinskom povlasticom koristili ne samo domaći župljani nego i ljudi iz okolišnjih župa. Na dan sv.Nikole i na Križevicu dolazili su mnogi već od davnine u Kraljevicu na proštenje, a poslije ovoga papinskog privilegija dolazili su u tolikom broju, da su i susjedni svećenici u te dane dolazili u Kraljevicu i ondje sate i sate ispovijedali. Kao treći dan, u koji se još mogao postići spomenuti oprost, odredio je biskup Ježić blagdan Svih Svetih (1. studenoga).

Dohoci župne crkve

Crkva sv.Nikole u Kraljevici nije imala nikakva imutka, od koga bi se mogla uzdržavati, već je sve popravke na crkvi o svom trošku izvodila austrijska komora kao crkveni patron. Ono pak, što je bilo najpotrebnije za službu Božju, kao rublje, hostije, vino, tamjan, svijeće, ulje i drugo, namirivalo se iz crkvene milostinje. Ta je milostinja ("lemozina") bila isprva tako malena, da je prema crkvenim računima između 1790. i 1820. jedva kada premašila 30 forinti godišnje.

Jedini je stalni dohodak pružala župnoj crkvi u Kraljevici neka sjenokoša, koja se nalazila blizu crkve sv.Trojice u Dolu. Za vrijeme biskupa Ivana Smoljanovića (1665-1678), Kostrenjanina, nije se znalo, tko joj je vlasnik, pa je biskup u sporazumu s klerom i starješinama puka odredio, da ona bude otada vlasništvo župne crkve sv.Jurja u hreljinu, a da se od njezina dohotka uzdržava crkva sv.Trojice. No kad su se župa Kraljevica i kapelanija Dol odcijepile od Hreljina, biskup je Ježić 1792. godine ovu sjenokošu dodijelio isključivo crkvi sv.Trojice u Dolu, jer je bila siromašna i bez ikakve fundacije, a slijedećih godina vidimo iz crkvenih računa, da je i župna crkva u Kraljevici, budući jednako siromašna, dobivala trećinu dohodaka ove sjenokoše (Bisk.arhiv, 1792. br. 510 b).

Crkva sv.Nikole bila je isprva u tako slabim novčanim prilikama, da je konačni godišnji proračun obično svršavao s deficitom, a taj je manjak redovito pokrivao sam župnik Ivan Mrzljak svojim novcem. Crkva isprva nije imala ni svoga stalnoga mežnjara, već je jedan mladić posluživao u crkvi samo u nedjelje i blagdane te ujedno, po običaju onoga vremena raznosio bisupske okružnice po susjednim župama, a dobivao je za to godišnju plaću od tri forinta. Istom za vrijeme Mrzljakova nasljednika, župnika Mata Mihičića, nalazimo stalnoga mežnjara, a prvi je bio Luka Burić, moj pradjed. Stanovao je u Velikom kaštelu u prostorijama predratne ribarnice. Siromaštvo se crkve vidjelo i u tom, što kroz dugi niz godina nije vječno svjetlo neprekidno gorjelo danju i noću pred

svetohraništem, već samo na nedjelje i zapovijedane blagdane te u vrijeme, dok se služila sv.misa.

Crkvene je račune pregledavao i potpisivao bakarski sudac (iudex capitaneus) kao zastupnik Komore kao crkvenog patrona.

Valja još spomenuti i to, da je od osnutka župe crkva sv.Nikole dobivala od svakoga sprovoda po jedan stari zlatni dukat, koji je onda iznosio jedan forint i osam novčića. Župljani su se bili na to sami dobrovoljno obvezali, samo da pomognu svojoj siromašnoj crkvi.

Inače kraljevički župnici nisu loše stajali, jer su imali stalnu mjesečnu plaću, a i puk im je davao. Saznajemo, na primjer, da su godine 1842. davali župniku vino, i da ga je najviše dobivao od svojih župljana u Šmriki (Bisk. arhiv, 1842. br. 1071).

Pod župne crkve

Crkva sv.Nikole je nekoć bila popodjena pločama, koje su u prošlom stoljeću već bile vrlo trošne i mrvile se, pa su nagrdjivale crkvu. Župnik Jakov Randić je poveo sabirnu akciju i uklonio ploče, a mjesto njih je 1887. godine popodio crkvu cementnim mozaikom. Troškovi su iznosili oko 600 forinti. Svetište je Randić popodio o svom trošku, kao što je svojim novcem (200 forinti) nekoliko godina prije toga dao oslikati strop sanktuarija.

Glavni je ulaz u crkvu isprva bio pod pjevalištem, tako da se ulazilo u crkvu iz kaštela. Randić je ovaj ulaz dao zatvoriti i zamijenio ga je s današnjim ulazom sa strane mora. Vrata s kamenim okvirom darovala je crkvi općina, a bila su prije na glavnom ulazu u stari zrinjski kaštel. Prije nekoliko godina postavljena su na ulazu u crkvu lijepa masivna vrata od ebanovine. Povrh glavnih crkvenih vrata bio je ostavljen prostor za sliku. Tu je prije bio drveni kipić sv.Nikole. Randić je za taj prostor godine 1894. naručio sliku sv.Nikole iz Italije. Randić je dao načiniti i nove prozore. Još je 1887. godine pisao: "Ako podje - budi komu - za rukom po osnovi urediti prozore, dobit će sliku crkva, dočim dosele izgleda kao konoba." To mu je uspjelo 1891. godine.

Kod svih ovih radnja narod je župnika Randića novčano vrlo rado pomagao. Davali su u crkvi obilnu milostinju (koja se onda zvala "almuštvo"), a takodjer i izvan crkve, kad se za bilo što sabiralo. Svi su naime vidjeli i osjećali Randićevu veliku ljubav prema župnoj crkvi, koju je on uvijek od milja zvao "moja crkvica", pa ga nisu mogli odbiti, kad je kucao na njihova vrata za novčanu pomoć. Ne samo da je volio zidanu crkvu, nego je ljubio, i još više, i onu svoju nezidanu crkvicu, svoje župljane, koje on redovito u svojim dopisima zove: "dobri moj puk".

Pomagali su mu u izvodjenju gornjih radnja i župljani u stranom svijetu. Kadgod je mislio dati se na veći pothvat, odlazila su njegova pisma u Sjevernu i Južnu Ameriku te u Egipat. I domala su stizavale šterline ili dolari. Napose još treba spomenuti kao dobročinitelje crkve trgovca Nikolu Bega, zatim tada profesora a kasnije senjskog biskupa, domaćega sina, Roka Vučića, trgovca Šimuna Štiglića, trgovca u Karlovcu Vjenceslava Turkovića, Šmričana Stjepana Haramiju, nastanjenog u Rijeci, itd.

Stari inventari župne crkve

U Biskupskom arhivu u Senju čuvaju se stari popisi crkvenih predmeta svake pojedine crkve. Za župnu crkvu u Kraljevici nalazi se jedan takav najstariji inventar iz godine 1824. Spomena je vrijedan takodjer inventar, sastavljen po župniku Matu Mihičiću, od 21. kolovoza 1836. (1836. br. 1032). Ovdje ćemo iznijeti sadržaj prvoga inventara.

Tu se uz mnoge ostale stvari nalazi godine 1824. popisano i ovo: Mjedena pozlaćena pokaznica (monstranca), isto takav ciborij i kalež s patenom, 2 srebrna kaleža, srebrna kruna za križ na glavnom oltaru, srebrna kruna na glavi Žalosne Majke Božje u sakristiji, srebrni križ-pacifikal, srebrni moćnik (relikvijar) sv.Nikole, drveni moćnik sv.Pavla prvog pustinjaka, dva barjaka sa srebrnim raspelom, drveno pozlaćeno sjedalo kod velikog oltara (biskupsko prijestolje), drveni kip Majke Božje sa tri haljine, neki kip od alabastra, tri kipa za Kalvariju, slika dvanaestorice apostola, slika Triju kraljeva, slika sv.Karla Boromejskoga, slika sv.Ivana Nepomuka, slika Majke Božje od sedam žalosti, voštani kip sv.Alojzija, trokutni svijećnjak za Veliki tjedan, voštani kip Žalosne Majke božje, voštani kip sv.Ivana Krstitelja, dva antependija za oltar Majke božje 10 mjedenih svijećnjaka, takozvani Aleluja (kipić uskrsnulog Spasitelja, koji se nosio u procesiji na Veliku subotu navečer), jedna srebrna svjetiljka i dvije mjedene, 38 svijećnjaka, 22 palme, 2 andjela na glavnom oltaru i 4 moćnika, drveni križ na velikom sakristijskom ormaru, 1 baldakin na 4 štapa i jedan mali na 2 štapa, 2 svjetiljke na štapovima, jedan novi i jedan stari "Ščavet", tri rukom pisane knjižice za crkvenu uporabu, jedan glagoljski rukom pisani misal (iz 1740. godine), 2 latinska i 2 "ilirski" obrednika, 10 košuljica za ministrante, srebrno i mjedeno škropilo, Božji grob sa 101 čašom za ulje (u inventaru iz 1836. ima 110 čaša; ako nisu možda zamijenjene brojke). U crkvi su četiri oltara.

U inventaru od 1849. godine nalaze se još i ovi predmeti: zlatni lanac dugačak oko 8 lakata, 2 biserne naušnice i 2 zlatne ogrlica oko vrata Majke Božje sa 22 korala, opet jedna dvostruka ali od manjih korala, zlatni prsobod (puntapè), narukvice s biserima za kip Bl.Djevice Marije, 2 zlatna prstena, srebrna kruna "verh glave ditića Isusa", jedan "ušnjak morac", dijamantni prsobod, trostruka biserna ogrlica, takodjer nizac oko ruku Isusovih, 2 srebrne ruke, jedna mala srebrna slika Gospina, srebrna medalja, srebrna noga, srebrno srce, 3 srebrna kaleža, crvena ogrlica sa 75 korala, stakleni svijećnjak (luster), 14 slika križnoga puta, 3 staklenice sa slikama svetih i 4 sa cvijećem, 2 mramorne posude, 4 svilene haljine za Majku Božju i djetesce, 6 velikih zvona.

Još neke bilješke o župnoj crkvi

Randić veli u Župnoj spomenici, na str. 7, da župna crkva sv.Nikole nije posvećena.

* * *

Godine 1799. je župnik Ivan Mrzljak potrošio 26 forinti za novu krstionicu ("pro baptisterio novo summe necessario") (Je li to ova današnja?).

* * *

Današnja je propovjedaonica - mjesto prijašnje, koja je bila slična "kopanjici" - bila postavljena 1894. godine. Randić ju je naručio iz Tirola kod St. Ulricha (Bisk. arhiv, V.M. 1894. br. 373).

* * *

Godine 1857. kupljen je za toranj vrijedni sat u iznosu od 1000 forinti.

* * *

Godine 1869. kupljen je srebrni pozlaćeni kalež za 200 forinti. Šest velikih i šest manjih svijećnjaka nabavio je župnik Randić 1884. godine za 170 forinti. Osim toga Randić je (do 1888.) nabavio 9 misnica, 2 bijela i jedan crni pluvijal, 2 dalmatike, jedan veliki sag za oltar, 5 novih klupa i još 3 svijećnjaka za pokrajnje oltare.

* * *

U sakristiji je praonik za pranje ruku, i to još iz frankopanskih vremena s natpisom u mramornom okviru: "Mundamini, qui fertis vasa Domini (Isa. C. 51 VII) ac mementote benefactorum" (Očistite se vi, koji nosite posude Gospodnje, i sjetite se dobročinitelja). U sredini natpisa isklesan je frankopanski grb.

Ovaj je praonik od prvog početka stajao u crkvi negdje kod oltara, jer sakristija je prije bila škola i ova prostorija nije bila povezana s crkvom.

* * *

Stari je križni put bio postavljen u ožujku 1842. godine po trsatskom franjevcu o. Kalasanciju Materljanu. Kupio ga je pomorski kapetan Josip Silić. Slike su mu bile vrlo malene (Cfr. Bisk. arhiv, 1842. br. 257; u Autobiografiji Milana Turkovića na str. 71. je pogrešna godina 1824.). S vremenom je postao tako trošan, da je 1875. godine bio zamijenjen novim slikama, koje je župnik Randić kupio od nekoga Bečanina (Spomenica, str. 22). Stajao je 300 forinti. Najnoviji križni put darovao je crkvi poslije prošloga rata onda još senjski i modruški biskup dr. Viktor Burić.

* * *

Godine 1848. bio je obnovljen toranj župne crkve "na uspomenu zore ljudske slobode", kako bilježi Randić u Spomenici na str. 9.

* * *

Franjo Jakovčić je u prošlom stoljeću oporučno ostavio kraljevičkoj crkvi tri osma dijela kuće, štale i vrta broj 295 unesene u zemljišni zapisnik pod brojem 116 općine Kraljevica, što je bilo prodano za 450 forinti. Isti je Franjo Jakovčić ostavio crkvi za vjekovite mise zemlju Folkovo, koja je potom bila prodana za 120 forinti. Ostavio je također i za kalež 100 forinti (Bisk. arhiv, 1876. br. 357).

* * *

Umirovljeni učitelj u Malom Lošinj u Jakov Jurković darovao je župnoj crkvi u Kraljevici tri komada zemljišta (Piščinu, Andričjevo i Velu lihu pred kućinom), Randić ih je dao procijeniti i procjena je iznosila 60 forinti. To je kupila Darka, supruga Benjamina Lukšića za 55 forinti (B. arh., 1877. br. 1503).

* * *

Za orgulje piše župnik Randić u Spomenici na str. 14. ovo: Prve su orgulje u župnoj crkvi bile postavljene godine 1863. darežljivošću mjesnog trgovca Stjepana Tomca. Imaju, veli, 12 registara. Na jednom mjestu se kaže, da su stajale 1200, a na drugom 2000 forinti. Randić ih je nabavio u Beču.

Mjesna je općina već od početka plaćala orguljašu godišnje 50 forinti. Prvi su orguljaši bili: učitelji Andrija Petranović (1863-1864), Sebald Cihlar (1864-1875) i Šime Vudi (1875-1876), a poslije njih Ivan Jakovčić stariji (Jacinto) (1875-1925). Bio je od naravi sklon glazbi, i općina ga je o svom trošku poslala u Rijeku, da se uz svoj obrt izuči i u orguljanju, ali uz obvezu, da će se nakon toga vratiti u Kraljevicu. Kad je malo zatim propala mjesna štedionica, to je pogodilo i općinu, te ona presta podupirati svoga učenika, no on dovrši nauk u orguljanju svojim troškom i postade vrsnim orguljašem.

Njega je naslijedio Ivan Jakovčić Antonov (Jeličin), činovnik. bio je i on izvrstan orguljaš i vrlo zauzet osobito za zbornu crkveno pjevanje. Bio je ujedno dugogodišnji zborovodja nadaleko poznatog domaćeg pjevačkog društva "Zvijezda Danica". Pod njegovim je ravnanjem pjevačko društvo nastupalo na festivalima i mnogim priredbama i dobilo brojna priznanja i nagrade, tako da je Ivan Jakovčić bio vrlo cijenjen u Kraljevici i daleko izvan nje. Umro je 15. studenoga 1962. u 75. godini života. Sprovod mu je bio veličanstven. Lijes je bio izložen u čitaonici i počasnu su stražu držali pjevači. Poslije obreda, što ga je obavio uz asistenciju bakarski župnik dr. Josip Šojat, lijes je bio postavljen na katafalk na sredini Place. Tu su bili održani razni govori i pjevačko je društvo otpjevalo nadgrobnicu, koju je pokojni Jakovčić bio sam za sebe skomponirao.

Naslijedio ga je također vrstan orguljaš Stanko Gudac Rokov.

* * *

Godine 1824. nabavili su kraljevički župljani dva velika zvona, koja su bila lijevana u Trstu, a stajala su više od 800 forinti. Dobavljaču ih je u obrocima isplatio Ivan Ev. Turković, a njemu su župljani Kraljevice i Šmrike taj novac pomalo vraćali prema mogućnostima (Autobiografija M. Turkovića, str. 71). Kad je 26. kolovoza iste godine biskup Ježić dijelio u Kraljevici svetu potvrdu, dan prije toga posvetio je ova dva zvona.

Jedno se od ovih zvona bilo razbilo, pa ga je župnik Randić 1877. godine dao preliti, što je stajalo 230 forinti. Tada su kraljevički župljani odlučili, da će nabaviti još jedno zvono. Izabrani odbor stade odmah sabirati bar po jedan forint od svakoga kućnoga broja. Ukupno se sabralo nekih 200 forinti, i to je bilo uloženo u nesretnu mjesnu štedionicu, te je s njom i to propalo. Randić je naručio to zvono kod ljubljanskog zvonoljevača

Samasse. Težilo je dvije cente. Htio je, da ono dodje u Kraljevicu baš uoči Božića 1882., naime na 25. obljetnicu njegova župnikovanja, da ga "na uspomenu dana, u kojem prije 25 godina prvi krat kao pastir ukaza se sakupljenomu puku u crkvi", dade na uporabu, ali mu je teška bolest reume omela ovu osnovu. Novac je, rekosmo, propao u mjesnoj štedionici, zato je ovo zvono Randić isplatio svojim vlastitim novcem. Senjski biskup dr. Juraj Posilović toplo mu se zahvalio na tom daru i u dopisu mu piše: "Želim, da Vas Bog podigne na zdravije noge, te VAs još koju godinicu uzdrži na spasenje tomu puku."

Jedno je vrlo veliko zvono kupila žena trgovca Nikole Bega, i puk ga je zvao imenom "Begovica". Kad je potkraj prvoga svjetskoga rata Austrija rekvirirala sva crkvena zvana u monarhiji, bila je i "Begovica" razbijena i skinuta, da se od nje lijevaju topovi. Ja se kao dijete sjećam toga događaja. Tužno su odzvanjali udarci malja, koji je zvono razbijao.

* * *

Kad je Jakov Randić 1857. došao za župnika u Kraljevicu, našao je crkvu sv.Nikole upravo голу, bez najpotrebitijih stvari i bez jednog jedinog forinta. Odmah je pozvao k sebi posadu mjesne mornarice i zamolio mornare, da iz zahvalnosti za sretan povratak u zavičaj svaki put prikažu mali darak na čast mjesnog patrona i općeg mornarskog zaštitnika sv.Nikole, što su oni i činili. Tako je on utemeljio župsku mornarsku blagajnu i upravo je time svake godine opskrbljivao crkvu i nabavljao sad ovaj sad onaj predmet (Bisk. arhiv, 1877. br. 1103).

* * *

Randić je kod svog dolaska 1857. našao takodjer i župni stan u tako jadnom stanju, da su on i kapelan bili prisiljeni pokrivati noću vrata i prozore svojim reverendama i drugim haljinama. To je i bio jedan od razloga, da se u Randiću bila onako jako ukorijenila bolest reumatizma. Pod glavom i nad glavom stanovala mu je do 1860. vojska, koja mu je činila svakakve neprilike, a kad je vojska otišla, zgrada je ostala još više trošna. istom 1867. godine pošlo je Randiću za rukom, te je župni stan mogao temeljito popraviti (Bisk. arhiv, 1877. br. 1758).

IV. KRALJEVICA U 19. STOLJEĆU

Škola

U starini je općina Kraljevica potpadala pod bakarski municipij. U Bakru je u 18. stoljeću postojala glavna učionica za grad i okoliš, a u istom je gradu bila osnovana školska zaklada, iz koje se u 18. stoljeću uzdržavala "učiona" u Kraljevici.

Prema podacima o školama iz godine 1836., koji se čuvaju u Biskupskom arhivu u Senju, saznajemo, da je "normalna" škola u Kraljevici bila osnovana još u 18. stoljeću, za vrijeme carice Marije Terezije. Ravnatelj joj je bio mjesni župnik, nadzornik bakarski vicearhidjakon, a spadala je pod školsko ravnateljstvo u Zagrebu.

Godine 1788. i 1797. je učitelj "trivijalne" škole u Kraljevici svećenik Juraj Vičević (Bisk. arhiv, Protokol 1797. br. 187). Godine 1797. se veli, da je ondje "professore delle scuole". Učiteljsku je službu u novoosnovanoj župi vršio isprva župnik Ivan Mrzljak. Godine 1815. je učitelj pučke škole u Kraljevici svećenik Luka Lindarić ("scholae huius nationalis magister"), a 1848. Martin Slajmer.

Iz jednoga spisa od 1821. godine (Bisk. arhiv, 1821. br. 1346) vadim slijedeće:

26., 27. i 28. rujna 1821. vršio se upis u osnovnu školu u Kraljevici, u "kraljevini Iliriji". Dolazila su ovamo i djeca iz Šmrike. Pristupilo je u svemu 199 dječaka i 109 djevojčica sposobnih za školu. Od toga je stupilo u školu 14 dječaka i nijedna djevojčica, tako da je u prvom razredu bilo 65 učenika, a u drugom 13. (Treba znati, da polazak pučke škole u ono doba nije bio obvezatan. Ta je obveza bila uvedena u hrvatskoj istom 1874. godine, za vrijeme bana "pućanina", Novljanca Ivana Mažuranića).

4. studenoga 1821. počela je školska obuka s propovjedu župnika Mihičića.

Po svršenom zimskom tečaju bio je javni ispit 29. ožujka 1822. Bili su nazočni: školski okružni nadzornik Ivan Mrzljak iz Hreljina; mjesni nadzornik Ivan Turković u ime općine; župnik Mate Mihičić; učitelj Luka Gergić; vjeroučitelj i kapelan Antun Klarić.

Ispovijed i pričest djece obavila se 7. XI. i 23. XII. 1821. te 25. III. 1822.

Škola nije imala dobročinitelja. Školske prostorije bile su u dobrom stanju. Po svršetku školske godine nitko od učenika nije pošao u daljnje škole. (Toliko o podacima iz spomenutoga spisa).

Sve do druge polovice 19. stoljeća u Kraljevicu su dolazila u školu i djeca iz okolnih mjesta (Šmrike, Dola, pa i iz Drivenika). U Križišću je škola osnovana godine 1885., a u Šmriki i Bakarcu 1894.

Godine 1858. bilo je u Kraljevičkoj školi 314 djece (Bisk. arhiv, 1858. br. 402). Te je godine bila u Kraljevici odvojena "Djevojačka trivijalna škola", koja je bila najprije smještena u privatnim kućama, a onda u Staromu gradu.

Dječja škola je godine 1876. radila u prizemlju bivše Zemaljske bolnice, a 1877. u prostorijama "Primorske tiskare".

Ove dvije škole, djevojačka i dječja, ponovo su bile spojene godine 1881. u "Opću pučku školu". Ona je imala 4 razreda pučke škole i 2 razreda opetovnice.

Godine 1894. zaslugom domaćega sina, učitelja Jurja Turine bila je otvorena viša pučka škola realnoga smjera, koja je umjesto opetovnice imala redovni peti i šesti razred. Ta je škola konačno dospjela u svoju vlastitu zgradu godine 1897. Nastavni jezik bio je hrvatski. Ipak su svi službeni spisi do godine 1830. bili pisani latinskim ili njemačkim jezikom.

Za vrijeme upravitelja, također domaćeg sina, Stanka Mihičića, praprasinovca župnika Mata Mihičića, gradjanska je škola u Kraljevici bila podignuta na 4 razreda trgovačko-industrijskog smjera.

U prošlom su stoljeću školska djeca svaki dan pribivala misi u župnoj crkvi.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata školska je zgrada morala biti ispražnjena za vojnu bolnicu, a učenici su opet prešli u stare prostorije Zrinjskoga grada. Istom 1920. vratili su se natrag u svoju zgradu, i te je godine bio otvoren sedmi, a slijedeće godine osmi razred. Viši razredi bili su odijeljeni kao "Gradjanska škola", koja je poslije prošloga rata bila pretvorena u nižu gimnaziju.

(Dobar dio ovih podataka uzeo sam iz članka Anke Kehler "Naša škola", koji je izašao u knjizi "Jubilej Narodne čitaonice Kraljevica 1861-1961.", str. 84-87).

Godine 1876. bilo je u Kraljevici osnovano društvo sv. Nikole za potpomaganje školske mladeži mjesnih pučkih učionica.

"Škrljevska" bolnica

Nije istina, da su takozvanu "škrljevsku" bolest prvi donesli u naše strane francuski vojnici za vrijeme Napoleonove okupacije. Oni su naime došli u naš kraj istom 1809. godine i to iz Dalmacije kroz Liku pa cestom uz more preko Senja, Vinodola, Križišća i Bakra do Rijeke, a već je 1800. godine, dakle devet godijna prije toga, riječki županijski "protomedicus" D. Mažić izvijestio o znakovima te bolesti kao i o načinu, kako se ona prenosi u primorske krajeve. Bit će, da je ta bolest bila prenesena iz siromašnih krajeva tadanje turske države. Radilo se o endemijskom sifilisu.

Godine 1800. riječka je županijska oblast poslala u Hrvatsko primorje komisiju sa spomenutim liječnikom Mažićem na čelu, da prouči ovu spolnu bolest i nadje način, kako da se ona suzbije. Komisija je našla oko 2600 sumnjivih bilesnika u Škrljevu, Kukuljanovu, Krasici, Dragi, Praputniku, Višnjevici i u mjestima sve do Vinodola, dok su naselja uz more bila od ove bolesti pošteđena. Nakon toga je riječka županija otvorila u Martinšćici bolnicu sa 200 kreveta za teške bolesnike. Poslije 15 mjeseci ova je bolnica bila zatvorena, jer da je bolesti tobože nestalo. Radi opreza svjetovna je vlast 28. siječnja 1802. izdala naredbu, da svećenici po Primorju ne smiju

nikoga vjenčati prije negoli donese liječničku svjedodžbu, da je zdrav ili da je posve ozdravio. Takve su se naredbe i kasnije izdavale, poimence 1825. i 1836., no bolest je i dalje harala.

Dne 21. rujna 1848. uputio je banski namjesnik Mirko Lentulaj crkvenim vlastima okružnicu pozivajući ih, da svećenici kod crkvenih obreda i u propovijedima upućuju narod, kako da se suzbija i liječi škrljevska bolest. Tadašnji senjski biskup Mirko Ožegović umnožio je tu okružnicu i razaslao je po svojoj dijecezi (Cfr. Lavoslav Glesinger, Povijest zdravstva u Senju, Senjski zbornik III, 1967-1968, str. 228).

Već je 1818. godine u Kraljevici bila osnovana bolnica za bolesnike, koji su болоvali na "škrljevskoj" bolesti. U tu je svrhu poslužio jedan dio staroga Zrinjskoga grada (Kaštel), kraljevički Novigrad (Frankopan) i neke druge kuće, osobito kuća Andrije Adamića dolje u luci.

Od 1818. do 1820. bilo je u Kraljevici izliječeno 90 % bolesnika, 5 % ih je umrlo, a 5 % ih je ostalo i dalje na liječenju. Od lipnja 1818. do 28. prosinca 1859. bila su na liječenju u Kraljevici 14.893 bolesnika, od kojih je 13.618 bilo izliječeno, a 759 ih je umrlo. Bolnica je u Kraljevici bila zatvorena 28. prosinca 1859. Njezino je groblje bilo na Oštru.

Dobar dio ovih podataka iznio je liječnik dr. Nikola Bonetić u svom predavanju na V. kongresu Jugoslavenskog dermatološkog društva u Zagrebu 6. rujna 1933. (Vidi: Autobiografija Milana Turkovića, str. 71).

Iz spisâ Biskupskog arhiva u Senju (1853. br. 488 i 580) saznajemo još i ovo: "Škrljevačka" bolnica u Kraljevici bila je osnovana 16. svibnja 1818. Njezin je prvi organizator bio "vrhovni ljekar" i carski i kraljevski savjetnik Antun Jenniker. U utemeljiteljnom listu kraljevičke bolnice stavlja se u dužnost ravnatelju, da se takodjer ima brinuti, da bolesnici svake nedjelje i blagdana pribivaju sv.misi (ondje je bila i bolnička kapela), a u pogibelji života da prime sakramenat bolesničkog pomazanja. Obično je misu služio mjesni župnik, koji je bio ujedno i kapelan bolnice.

Po matičnim je knjigama župe sv.Nikole u Kraljevici domaći sin, liječnik dr. Ivan Kosić savjesno proučavao pojavu ove bolesti u našem kraju, pa je o tom sastavio vrlo zanimljiv rukopisni elaborat, iz kojega ovdje vadim glavne podatke.

U starom je gradu (Kaštelu) bila početkom 19. stoljeća smještena vojna bolnica mornaričke divizije.

U knjizi umrlih se u godini 1817. jasno vidi, da su od 34 mrtvaca četvorica njih umrli od spolne bolesti, pa se već iz ove činjenice može zaključiti, da je u ono vrijeme bila škrljevska bolest vrlo raširena u Primorju i Gorskomu kotaru. To je i prisililo ondašnje vlasti, da su otvorile u Kraljevici posebnu bolnicu za suzbijanje ove bolesti, koja je u ono vrijeme nastupala u vrlo teškim oblicima.

U matičnim knjigama nalaze se u ono doba stalno ovi izrazi: "in Nosocomio I. veteris arcis" (u prvoj bolnici staroga grada); "in Nosocomio II. novae arcis" (u drugoj bolnici novoga grada). Prva je dakle bolnica bila u staromu (Zrinjskomu) gradu, odnosno Kaštelu, a druga u novom

(Frankopanskom). Ova druga bolnica u novom Frankopan u bila je vjerojatno otvorena radi "škrljevske" bolesti, ali su se kasnije u obadvije bolnice primali i bolesnici ne samo sa "škrljevskom" bolešću već i s drugim bolestima.

Prva osoba, koja je, prema maticama mrtvih, umrla u toj novoj bolnici od "škrljevske" bolesti, bila je Marija, žena Martina Paškvana, 35 godina stara, iz Mrkoplja.

Iste godine 1818., kad je u Kraljevici bila osnovana bolnica za škrljevsku bolest, harala je u Kraljevici i jaka pošast griže, tako da su obadvije bolnice valjda bile prepune, te su bolesnike smještali i u trećoj bolnici, koja je bila u kući Andrije Adamića dolje u luci kod mora. Griža je izbila najprije u bolnici, a odatle se onda proširila i po cijelom mjestu te je u roku od jedva mjesec i pol dana pokosila 145 života, od toga 76 u bolnici.

Naravno, da je time maleno groblje kraljevičke župe bilo prenatrpano, pa se moralo misliti na njegovo proširenje odnosno na uređenje novoga groblja. I doista, 16. veljače 1819. pod brojem 21/9 nalazimo u maticama zabilježeno, da je taj dan neki Matija Surina iz Paga, 70 godina star, prvi sahranjen u novom bolničkom groblju na Oštru, južnom poluotoku kraljevičke luke. Broj 21/9 znači, da je Matija 21. po redu u godini 1819. pokopan u Kraljevici, a 9. po redu onih, koji su umrli u bolnici. Otada su se bolnički mrtvaci redom pokapali u groblju na Oštru, no ipak se događalo, da je koji taj Kraljevcjanin, koji je umro u bolnici, bio pokopan u župnom groblju, kao što je opet poneki, koji je umro u kućnoj njezi a od zarazne bolesti, bio pokopan na Oštru.

Groblje na Oštru bilo je u današnjem parku državnoga kupališta, i to na mjestu, gdje je danas mali cvjetnjak, a u njemu meteorološka stanica, što je oboje uredilo ravnateljstvo državnog lječilišta u Kraljevici. I tako ondje danas nema više nikakva traga groblju, na kojemu su prema preciznom računu dra. Ivana Kosića od 1819. do 1859. i od 1872. do 1875., dakle u 43 godine, bila pokopana 704 mrtvaca.

Godine 1819. umrle su u bolnici, u rujnu, 24 osobe, po svoj prilici od pjevava tifusa.

Od polovice godine 1822. nalazimo u maticama ubilježene samo drugu i treću bolnicu (u kući Andrije Adamića).

Godine 1859. prestao je rad u bolnici. Istom u godini 1871. opet se u maticama nalaze ubilježeni mrtvaci, koji su umrli u Frankopanskom gradu, i od te se godine nastavlja dalje bolnički rad sve do polovice godine 1875. U tom se razdoblju (od 1871. pa dalje) spominju kao bolnički liječnici dr. Šimun Švrljuga (kasnije gradski fizik u Zagrebu), a kirurzi Majtinger i Paurić.

Od 1818. godine dalje, prema istraživanjima dra. Ivana Kosića, nalazimo u matičnim knjigama ove bolničke liječnike, apotekare i ostalo osoblje:

Dva lučka kapetana bijahu ujedno i ravnatelji bolnice u Kraljevici. To su Petar pl. Homolić (1820) i Ludovik Cosmini (1844).

Josip Künl, nadliječnik, kirurg 17. pješadijske regimente, ujedno je liječnik u kraljevičkom Novigradu (1820).

Ljekarnici: Homogen Pajcoli (1820), Karlo Docasini (1824), Ivan Filip Depanger (1838), Ivan Valentin Pertoli (1841), Grgur Cathi (1845), Ivan Franjo Fracannelli (1847).

Kirurzi: Pavao Cvetković (1821), Antun Fachinetti (1821), Ivan Picot (1823).

Antun Germortnik bio je kirurg u Pazinu i ujedno primarij u Kraljevici (1823).

Ekonom bolnice: Franjo Goj (1822).

Primalja: Katarina Vogel (1819).

Godine 1840. se spominje kao liječnik u Kraljevici "prejasni gospodin" dr. Antun Pavao Jakovčić, advokat, liječnik, kirurg i učitelj anatomije i primaljstva. Moja baka Marija Miholić govorila nam je za doktora Jakovčića, da je znao reći ljudima: "Bedačino! Medežina ti na pragu rastè, a ti ne znâš", misleći pritom na ljekovite trave.

Dr. Kosić je sabrao iz matičnih knjiga mnogo stručnih latinskih izraza za pojedine bolesti, a također i zanimljivih hrvatskih izraza iz matica od 1850. godine dalje, otkad je bio uveden hrvatski jezik u uredsko poslovanje.

Još ćemo spomenuti i to, da je poznati mađjarski pisac Jókai Mór (1825-1904) u svom romanu "Igrač, koji pobjedjuje" vrlo lijepo opisao Kraljevicu iz prošloga stoljeća, osobito obadva stara grada kao i okolicu i pjesnički prikazao u romanu postanak "škrlejske" pošasti.

Kolera

U prošlim je stoljećima u Evropi često harala kolera (kratelj). Dolazila je iz Azije, zato se i zove azijska kolera. Ova se je zarazna bolest osobito javljala u vrućim ljetnim mjesecima. Još je ima i danas u Indiji.

Bolest nastupa s naglim bljuvanjem i jakim proljevom, a sve to prate grčevi u crijevima i teška žedja. Bolesnik brzo smalakše, glas mu promukne i oslabi te se jedva čuje, ruke i noge mu ohladne, lice a naročito usne pomodre, oči upadnu u očne šupljine, tako da nesretnik za kratko vrijeme dobije posve samrtnički izgled. Nakon nekoliko dana, a ako je bolest osobito jaka, već i nakon nekoliko sati nastupi smrt. Rijetki su, koji joj se odupru.

Ova je nesretna zaraza nekoć harala i po Hrvatskom primorju. U prošlom su stoljeću u tom pogledu bile posebno teške godine 1831., 1835., 1836. (najgora), 1848., 1849., 1855. i 1873. Bila je prenesena iz Italije u Dalmaciju, civilnu Hrvatsku, Istru i Vojnu krajinu (cfr. Lavoslav Glesinger, u spomenutoj radnji, str. 227). U srpnju i kolovozu 1855. zahvatila je Hrvatsko primorje, osobito našu Kraljevicu (M. Kosić, Bolnica u Kraljevici od 1818. do 1859, Liječnički vjesnik, LXVI/1944, 71).

Ova je nesmiljena pošast kosila ljudske živote bez obzira na životno doba i društveni položaj. Mnogim je primorskim obiteljima zauvijek zatrla trag. Iz jedne je kuće znala u dva mjeseca ugrabiti sve članove, i do desetak njih.

Civilna je vlast sve poduzimala, da se uništi ovo zlo, ali narod je još bio dosta konzervativan i odan predrasudama, zato se je slabo odazivao naredbama i naputcima vlasti. Budući da su svećenici uživali velik ugled u puku, vlast se je njima služila u suzbijanju kolere, pa su oni s propovjedaonica razglašavali naredbe vlasti i sami oticali i upućivali narod. Liječnici su imali najviše posla, a dakako uz njih i svećenici providjajući umiruće sakramentima. Svećenici su se pritom morali držati nekih pravila, da se sami ne zaraze. Trebali su dobro umočiti palac u sveto ulje i njime pomazati bolesika samo na čelu. Nisu smjeli ići bolesniku prazna želuca, a u usta su uzimali po nekoliko zrna borovnice ili papra i pljuvačku bi svakiput ispljunuli, kad bi izašli iz dotične kuće. Nosili su takodjer sa sobom bočicu octa i njime sebi mazali prste, usta, nosnice i uši prije negoli su ulazili u bolesnikovu sobu.

Uz koleru u isto je vrijeme znalo biti i glada, nestašice novca i zarade, kao na primjer 1836. godine, što je još više otežčavalo i onako tešku situaciju.

U kraljevičkoj su župi godine 1836. od konca srpnja do početka rujna umrle od kolere 33 osobe, a godine 1855. od konca srpnja pa do polovice rujna 83 osobe, od kojih nekada i po pet osoba na dan.

Osim kolere znalo je biti i drugih zaraznih bolesti. Tako se je 1871. godine u riječkoj županiji bila silno raširila pošast kozica (variola vera). Bile su neko vrijeme zabranjene sve procesije i posmrtno karmine ("umrline"). Pokojnike su u roku od tri sata morali odnijeti u mrtvačnicu i tek nakon 45 sati pokopali bi ih bez ikakve osobite pogrebne svečanosti.

Narodna čitaonica

Njezina je povijest izašla u vrijednoj knjizi "Jubilej Narodne čitaonice Kraljevica 1861-1961.", koju je priredio za tisak i uredio domaći sin prof. Zdravko Gudac, a izdao ju je Odbor Narodne čitaonice (Rijeka 1961., str. 116, s ilustracijama i crtežima). Ja ću ovdje iznijeti još neke bilješke.

Narodna je čitaonica u Kraljevici osnovana 1861. godine s plemenitom namjerom, da bude "poticalo duševnoga i materialnoga napretka, búdilo mara za sve što je domoljubno i slavno", kako je to negdje zabilježio njezin prvi predsjednik župnik Jakov Randić.

Gotovo od njezina postanka bio joj je pokroviteljem barun Bartol Smaić, ondašnji riječki veliki župan, a njezinim počasnim članovima bili su biskup Josip Juraj Strossmayer, dr. Franjo Rački, grof Julije Janković, barun Metel Ožegović i drugi uglednici onoga doba.

Medju prvim članovima čitaonice bili su: dr. Modestín, liječnik, otac dra. Josipa Modestina, pisca i zemljopisnog stručnjaka; dr. Šimun Švrljuga, liječnik u kraljevičkoj "škrlejskoj" bolnici; Šurko, posjednik na Homolićevu;

brodograditelj Vatroslav Arćanin; Nikola Baffo; lučki činovnik Antun Cosmini; Accurti; Djuro Horvatović (1835-1895), Slavonac iz Nove Gradiške, kapetan topništva, a kasnije u Srbiji general i zapovjednik u srpskoj vojsci; Martić, općinski tajnik; Paškval Borčić; trgovac Niko Bego; trgovac Mate Valjato; trgovac Toma Blažević; bivši načelnik Nikola Polić; veletrgovac drvom Stjepan Tomac; brodovlasnik Vjenceslav Turković.

Čitaonica je vršila kulturnu misiju u pravaškom duhu. Naručivala je novine i knjige, priredjivala zabave i predstave, narodne plesove i kola, sve u hrvatskom duhu. Na pojedine zabave znali su pozvati glazbu iz Fužina.

Kako rekosmo, prvi joj je predsjednik bio župnik Jakov Randić, a poslije njega Niko Polić, onda Mate Valjato, dok joj je dugogodišnjim tajnikom bio ravnajući učitelj Juraj Turina, kojega se mi stariji časno sjećamo: bio je impozantna osoba s dugačkom bijelom bradom. On je prevodio igrokaze iz talijanskog i udešavao ih za našu pozornicu, na kojoj su pjevali i glumili takodjer prvaci naše opere u Zagrebu. I on sam bio je rođen za glumu.

Na 17. veljače 1886. proslavila je Narodna čitaonica u Kraljevici 25-godišnjicu svoga opstanka. Predsjednik joj je tada bio župnik Randić, a tajnik Juraj Turina.

Uoči proslave čitaoničari su pod barjakom krenuli iz društvenih prostorija pred stan predsjednikov, gdje su mu održali podoknicu s pozdravnim govorima, a zatim su na glavnom trgu (na Placi) zapalili velike svečanosne kresove. Mužari su te večeri grurali kao i sutradan ujutro. Kuće su bile iskićene hrvatskim zastavama, a prozori kuća na glavnom trgu cvijećem i zelenilom. Na sam dan proslave bila je prije podne svečana misa, a opodne banket u čitaonici. Navečer je bila predstava "Ogledalo ili Spartanci", vesela igra u tri čina. Glumili su: Stjepan Polić, Gjuro Turina, Vjekoslav Mihičić, Ivan Arćanin, Emerik Moderčin, zatim Ivka Baffova, B. Polićeva, Ivka Turinova, M. Arćaninova, I. Sabljarova i G. Mahinova, kako to stoji na tiskanom programu proslave. Ulaznina za predstavu bila je 50 novčića, a za banket jedan forint i pol.

U knjizi posjetilaca čitaonice nalazimo vlastoručno upisana i ova imena: August Šenoa, Antun Nemčić, Antun Gustav Matoš (koji se je, bolestan na grlu, liječio u Kraljevici godine 1912.), češki pisac Jan Neruda.

I dr. Milan Šenoa je često ovamo dolazio (on je većim dijelom u Kraljevici napisao svoje "Kvarnerske pripovijesti"). Dolazili su u Kraljevicu na ljetovanje i Dragutin Freudenberg, pa Eugen Kumičić, a na pozornici čitaonice početkom ovog stoljeća nastupao je kao gost takodjer i prvak zagrebačke drame Andrija Fijan.

"Primorska tiskarna", "Primorska štedionica" i list "Primorac"

Godine 1873. bila je u Kraljevici osnovana tiskara. To je izvan Rijeke (izuzevši staru glagoljašku tiskaru u Senjskoj Dragi) bila prva primorska tiskara, koju su onda slijedile tiskare: 1874. u Senju, 1877. u Bakru i 1878. u Sušaku, kamo je bila zapravo preseljena tiskara iz Kraljevice (Vidi: Vinko

Antić, Rad i djela senjskih tiskara XIX i XX stoljeća. Senjski zbornik, VI, 1973-1975, str. 151 sl.).

U memorandumu, što ga je 30. svibnja iste godine Primorjem razaslao privremeni odbor, javlja se pučanstvu svrha ovoga pothvata: tiskarom žele podići obrtni i poduzetni duh našega naroda, i to njegovim vlastitim silama, a onim, što bude tiskara izdavala, pružiti narodu umna poticala i probuditi u njemu sakrite sile te ih uputiti na rad. Odbor priznaje, da je novinstvo u Hrvatskoj već prilično razvijeno, ali ono daje duševnu hranu samo naobraženijim slojevima, a osim toga ono se ne može posvetiti mjesnim ni pokrajinskim prilikama pojedinih krajeva i mjesta. To je prepušteno patriotskom radu onih, koji su tamo odrasli i bolje upoznali jade i zapreke, što susprežu materijalni i duševni procvat njihova kraja.

Zato su, kažu, odlučili osnovati pučki primorski list, koji će najbolje pokazati put, kako da se postigne taj cilj duševnog i materijalnog napretka. Taj će list biti namijenjen u prvom redu potrebama i koristi Hrvatskog primorja, a stajat će na temelju narodnom.

Riječka je županija zajedno s Primorjem tada brojila oko 100.000 stanovnika i nije imala nijedne tiskare (izvan Rijeke). Ova, koja se tada osnivala u kraljevici, uzela je sebi ime "Primorska tiskarna" i imala je postati primjerom za ostale takve pothvate u Primorju. Dopuštenjem vlade osnovala se na ime Petra Pravdice, predsjednika, i počela je s glavnicom od 10.000 forinti, sastavljenih od ravnih 100 dionica. Ovaj je novac bio uložen u "Primorsku štedionicu" u Kraljevici, koja je bila osnovana iste godine kada i list "Primorac", tj. 1873.

Privremeni je odbor završio svoj apel na primorsko pučanstvo ovim riječima: "Apeliramo na patriotizam pučanstva našeg, koj nas izdati neće, jer i izdao svoju prošlost, sastojeću se u neumornom radu, presjekao nit budućnosti te porodu našem umjesto sreće zapisao pustoši propast. Pozivamo se na njegov ponos narodnji, komu je u Primorju prva briga: emancipacija od tudjinstva u vlastitom domu."

Tiskara je bila smještena u prizemlju kuće kasnijeg hotela "Almis". Uz tiskaru bila je takodjer i knjigovežnica.

U Kraljevici je, kasnije, postojala još jedna tiskara, i to u staroj kući Pija POLića, danas kuća Šubat na Placi. Vlasnik ove tiskare bio je Rudolf Desselbrunner. Ta je tiskara postojala od 1884. do 1887. godine. Pokretala se kotačem, na veliko zadovoljstvo mladića, koji su vrtjeli kotač za 10 novčića. Smrću vlasnika tiskara je prestala radom.

Od 1873. do 1878. Primorska je tiskara izdavala pravaški list "Primorac". To su bile prve hrvatskim jezikom tiskane primorske novine, koje su se bavile politikom, gospodarstvom i pomorstvom. Prvi je broj izašao 11. studenoga 1873. pozdravljen pucanjem iz mužara i narodnim veseljem. U tom broju izdavači vele, da su listu namijenili zadaću "buditi u puku narodnu svest i ponos, bodriti ga na nauk, na rad, na umjerenost, jednom rieči: na nasljedovanje onih kriepostih s kojih je ne u jedan mah nego naravnim razvitkom događaja i mudrom uporabom istih, iklo jedinstvo, ugled, sila i blagostanje drugih narodah."

U početku su ove novine izlazile jedamput sedmično, od 16. prosinca 1873. dvaput, a od 1876. tri puta. Urednici su bili N.Hajdić i (od siječnja 1875. glavni urednik) Kraljevcćanin Martin Polić, sin brodovlasnika Martina, a brat općinskog načelnika i kasnije narodnog zastupnika u hrvatskom saboru Nikole Polića. Martin i Nikola Polić bili su osnivači lista.

Što se tiče političkog stava, "Primorac" je bio opozicionalni list i zastupao je načela dra. Milana Makanca (1843-1883), koji je godine 1875. bio narodni zastupnik u Sisku, Samoboru i Kraljevici i koji je bio odrešiti protivnik unije s Ugarskom. List je uopće bio glas narodne stranke, kojoj su bili na čelu djakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, hrvatski povjesnik dr. Franjo Rački, ban Ivan Mažuranić i drugi. Izlaženje "Primorca" pada u takozvanoj Mažuranićevoj eri, to jest u vremenu, kad je narodna stranka bila na vlasti u Hrvatskoj. Na stupcima "Primorca" stalno se naglašava nepomirljiv stav prema sve nezasićenijim zahtjevima Mađara prema Hrvatskoj.

Godišnja je cijena "Primorcu" bila 8 forinti. Format mu je bio 30 puta 45 centimetara. Imao je dosta dopisnika, a uvodnik je bio redovito iz urednikova pera. List je bio vrlo dobro uređivan. Za vrijeme ustanka u Bosni i Hercegovini (1875-1878) dnevice je dobivao kod važnijih sukoba direktne brzogjavne vijesti iz Cetinja. Prodavao se ne samo po Hrvatskom primorju i Gorskomu kotaru, nego je bio dosta raširen i u ostaloj hrvatskoj. Od 1876. godine dalje stizavao je u Karlovac i Zagreb još isti dan. Od 1875. pa dalje spominju se u pretplatnoj cijeni izrijekom ove zemlje: Italija, Srbija, Crna Gora, Rumunjska, Rusija, Engleska, Turska, Francuska i Egipat te čak

"sjeverne države u Americi i druge inoevropske države", tako da je list bio poznat daleko izvan granica Austro-ugarske monarhije.

List je redovito donosio opširne vijesti o kretanju austro-ugarskih jedrenjaka. Najprije su u izvještaju bile nabrojene luke, iz kojih su brodovi odjadrili, zatim one, u koje su dojadrili, a onda brodovi, koji su na vidiku i na prolazu. Ove je vijesti naš svijet pratio s posebnim zanimanjem, jer je po njima doznavao, gdje se nalaze naši mornari, očevi, sinovi i muževi naših obitelji.

Osim trgovačkih, pomorskih i političkih vijesti novine su bile pune vrijednih priloga u vezi s našom kulturnom prošalošću. Među brojnim suradnicima bili su i Dušan Lopašić, Milan Grlović i Ante Kovačić.

*

Reći nam je dvije tri o uredniku Martinu Poliću. Rodio se 1850. (?) u Kraljevici. (Kraljevički su Polići potjecali iz obitelji hreljinskih Polić-Šumića). Nakon gimnazijskih nauka posvetio se novinarskom zvanju te je najprije uređivao list "Primorac", a kad je ovaj prestao izlaziti (1878.), preselio se u Zagreb, gdje je kao vrstan poznavalac stranih jezika našao namještenje kod "Narodnih novina", a radio je i kod opozicionog lista na njemačkom jeziku "Kroatische Post" i kod "Brane" kao urednik. Ova su dva lista izdavali dr. Josip Frank i Jakob Frank. Polić je bio ujedno dopisnik nekih bečkih listova, kojima je slao dopise o prilikama u Hrvatskoj. Od "Narodnih novina" prešao je poslije opozicijskom "Agramer Tagblattu", što ga je osnovao saobrski centum. Martin Polić je uz ostalo napisao i izdao "Parlamentarnu povjest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života", i to u dva sveska: prvi od g. 1860. do 1867. i drugi od 1867. do 1880. (Zagreb 1899-1900), i to je zapravo najpotpuniji prikaz toga razdoblja hrvatske političke i parlamentarne povijesti. Za vrijeme banovanja Dragutina Khuen-Hedervarya (1883-1903) poput mnogih drugih prešao je u službu režima, koji je nasilno provodio mađjarizaciju u Hrvatskoj. Umro je u Zagrebu 17. lipnja 1903.

Uz urednika Martina Polića bio je kod "Primorca" također i neki Štiglic iz Praputnika, tzv. "faktor" lista i brinuo se za njegovu financijsku stranu. Slagari su bili Ivan Justić, Grünhut, Desselbrunner, te dva brata Franjo i Ivan Turina.

U uredništvu lista "Primorac" istaknuo se i Sebald Cihlar, otac hrvatskog književnika dra. Milutina Cihlar-Nehajeva. Sebald je još kao dvadesetgodišnji mladi učitelj na prijateljski nagovor Augusta Šenoe došao iz Praga u Kraljevicu, gdje je isprva bio privremeni učitelj. Po nalogu Namjesničkog vijeća položio je na zagrebačkom učiteljišću 23. srpnja 1865. ispit iz hrvatskog jezika s dobrim uspjehom. Odmah je iste godine zamolio Duhovni stol u Senju, da ga imenuje stalnim učiteljem pučke učionice u Kraljevici, što je Duhovni stol i učinio 19. rujna, i to, kako mu piše u dekretu, "u stalnoj nadi, da ćete nastojati sebe usavršiti u znanju narodnog jezika, kao što izobraženom učitelju dolikuje" (Bisk. arhiv, 1865. broj 1590). Kasnije je napustio školu. Predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu,

Novljanin Ivan Vončina (1827-1885), imenovao je naime nadzornikom pučkih škola u Primorju nekoga Novljanina Maričića. Cihlar se je za tu službu osjećao mnogo sposobnijim (bio je izvrstan učitelj) i nadao se, da će on biti imenovan, zato je (kako mi je pripovijedao profesor Ivan Valjato) ogorčen napustio učiteljsku službu i ušao u uredništvo "Primorca". Poslije je (od 1878.) bio tajnik Trgovačko-obrtničke komore u Senju, koju je dužnost vršio sve do svoje smrti. U prostorijama komore još se je dugo poslije čuvala njegova velika slika. Umro je u Zagrebu godine 1907.

Sebald Cihlar vršio je u drugoj polovici 19. stoljeća značajnu ulogu u kulturnom, društvenom i gospodarskom životu Hrvatskog primorja, napose Kraljevice i Senja. Bio je posvuda kod nas opće poznata, cijenjena i uvažena ličnost. Vjenčao se u Kraljevici s Ljudmilom, kćerkom Martina Polića. U svom je domu u Kraljevici godine 1874. ugostio Augusta Šenou i njegova pratioca Budu Budisavljevića. K njemu je u Kraljevicu dolazio i češki pjesnik Jan Neruda. Cihlar je i kasnije, kad je živio u Senju, redovito dolazio u Kraljevicu sa svojom obitelji, da u staroj roditeljskoj kući svoje supruge provede s djecom (tri sina i dvije kćeri) godišnji odmor preko ljeta. Nakon Sebaldove smrti žena mu se Ljudmila doselila natrag iz Senja u Kraljevicu k svojim. (Opširnije je o Sebaldu Cihlaru pisao dr. Vinko Antić u "Riječkoj reviji" godine 1962. /XI. godište/, br. 3-4, str. 148-152).

Vrijedno je ovdje zabilježiti, da je drugi njihov sin, Vatroslav Cihlar, još kao srednjoškolac osnovao u Kraljevici pučku knjižnicu i Hrvatsku čitaonicu "August Šenoa", a slične je hrvatske čitaonice osnovao i u obližnjim mjestima, u Križišću i Svetom Kuzmu (danas Vitoševo). U Kraljevici je također organizirao predstave i priredjivao koncerte u korist Istre. U časopisu "Pomorstvo" objavio je niz feljtona iz područja pomorstva, naročito o kraljevičkim pomorcima. Umro je 2. siječnja 1968. u Rijeci, a pokopan u Kraljevici, jer je želio da počine kraj svoje majke (Vidi: Branko Krmpotić, Vatroslav Cihlar /1896-1968/, Senjski zbornik V, 1973, str. 403-414. Također i vrlo lijepi nekrolog: J.Š., + Vatroslav Cihlar, Bakarska zvona, 1968, br. 2, str. 3).

*

Primorska je tiskara u Kraljevici u novčanom pogledu živjela, kako rekosmo, u tijesnoj vezi s mjesnom štedionicom, pa kad je štedionica u travnju 1878. godine radi slabog financijskog poslovanja propala, bio je to ujedno i smrtni udarac za tiskaru, a također i za list "Primorac". Tiskara je bila prenesena na Sušak, gdje je kulturnu i novinarsku ulogu kraljevičkog "Primorca" preuzeo novi pravaški polutjednik "Sloboda" (1878-1883).

Godine 1876. bila je u Kraljevici osnovana također i "Parobrodarska i brodarska zadruga", no stečaj štedionice i prestanak rada tiskare djelovao je i na nju, te je tri godine nakon toga (1879.) i ona bila razvrgnuta.

Od 1874. do 1878. bilo je u Kraljevici tiskano više od 20 knjiga hrvatskih i stranih pisaca: romana, novela, znanstvenih djela, udžbenika, zbirki narodnih pjesama i pripovijedaka te kalendara i molitvenika. Evo njihova (nepotpuna) popisa:

Ivan Črnčić, Popa Dukljanina Ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku. Kraljevica 1874. 8o. XXVI + 59 str.

Otca Bourdaloue prebrani govori, I-III, Kraljevica 1874, 1875, 1877. Preveo Ivan Fiamin. (Francuski isusovac Louis Bourdaloue /1634-1704/ bio je glasovit propovjednik)

Paolo Mantegazza, Dobro i zlo. Preveo Ivan Fiamin. Kraljevica 1874, i drugo izdanje 1877.

Božo Babić, Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst. Crta iz života pomorca Hrvata. Kraljevica 1875. Tom je djelu Babić prirodao: "Nizac hrvatskih rieči po moru, kako se čuju u samom narodu."

(Ta je knjiga bila tiskana u 1000 primjeraka. Božo Babić, rodnom iz Volarica kod Sv. Jurja - rođen 24. XII. 1840. - bio je profesor i ravnatelj nautičke škole u Bakru. Kao pomorski časnik obišao je cijelu obalu Jadranskoga mora sabirući i bilježeći hrvatske narodne riječi o pomorstvu, te je plod toga rada bila gornja knjiga. Da se preporodi hrvatska mornarica preporučivao je, da se u Bakru osnuje Hrvatsko mornarsko društvo, koje bi imalo potpomagati pisce u izdavanju pomorskih djela, da se hrvatski jezik širi u mornarskoj struci. Kanio je izdati također "Rječnik pomorskoga nazivlja", no nije mu to uspjelo (da li možda kasnije?), jer je prigodom preustrojenja nautike u Bakru godine 1881. bio umirovljen i odonda je živio u Zagrebu /Cfr. I. Zoch i J. Mencin, Hrvatska enciklopedija. Priručni rječnik sveobćega znanja. Osijek 1887., str. 301 sl. Tu su nabrojena i druga njegova izdana djela iz pomorstva/).

Knjiga o Srcu Isusovu, prigodom posvete župe Srcu Isusovu. Kraljevica 1875

Victor Hugo, Devedeset i tri (roman). Kraljevica 1875. Prevela ga je učiteljica M(arija) F(abković)

Voltaire, Prostodušni. Istinita pripovijest crpljena iz rukopisa oca Quesnel-a. Kraljevica 1875. (To je Voltairov "Candide").

"Moja izpovjed narodu", od dra. Milana Mikanca. Kraljevica 1876. (To su zapravo njegovi članci, koji su bili objavljeni u "Primorcu").

Dr. Matko Laginja, Basne prekrojene poglavito za hrvatski puk u Istri. Kraljevica 1876

Koledar i ljetopis Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri za pristupnu godinu 1876.

Narodne pripovjetke i pjesme iz hrvatskoga primorja. Pobilježio ih čakavštinom Fran Mikuličić. Kraljevica 1876.

Božo Babić, Nazivlje korita i jedrilja broda, u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku. Kraljevica 1877

Ante Kovačić, Baruničina ljubav (roman). (Izlazio je u Vijencu" 1877., a onda 1878. tiskan u Kraljevici)

"Kršćanske molitve" od N. Tommasea, a pretočio ih je na hrvatski Ivan Fiamin. Kraljevica 1878. (Knjiga je bila tiskana u 1000 primjeraka).

U Kraljevici je izlazila i "Narodna Prosvjeta" (1912. - ?). Listić je izdavala jedamput mjesečno "Pučka knjižnica Augusta Šenoe" u Kraljevici. Prilozi su bili beletristično-poučni (Ne znam, gdje se je tiskao ovaj listić. Ima ga Muzej u Bakru).

U Kraljevici se je godine 1923. nalazilo uredništvo i uprava novina "Fiume", koje su izlazile na francuskom jeziku, a tiskale su se u Ženevi. Taj su list pokrenuli R. Zanella i Lenac, a kao urednik se spominje J. Labour. Novine su se borile za slobodu grada Rijeke, te su i članci bili pisani u tom duhu (Cfr. Miroslava Despot, Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843-1945., u zborniku "Rijeka", Zagreb, Matica Hrvatska, 1953, str. 618)

(Kod sastava ovoga prikaza o "Primorskoj tiskarni" i o listu "Primorac" poslužio sam se, osim uvida u brojeve dotičnoga lista, također člankom Kraljevcanina Marijana Jurkovića, što je izašao u spomenici "Jubilej Narodne čitaonice Kraljevica, 1861-1961.", str. 59-72, zatim već prije spomenutom studijom dra Vinka Antića, kao i podacima, koje mi je iz svojih uspomena i sjećanja svojevremeno kazivao naš domaći sin, svećenik prof. Ivan Valjato.

Brodogradilište

Rekli smo već prije, da je kralj Karlo III. (VI.) u Kraljevici godine 1729. izgradio veliko brodogradilište, gdje se je do godine 1780. sagradilo mnogo austrijskih ratnih brodova. Te je pak godine (1780.) kraljevičko brodogradilište prešlo u vlasništvo nekog francuskog društva, koje je do 1835. ondje izgradilo mnogo trgovačkih brodova. Od Francuza preuzeli su brodogradilište Englezi i to vrsni i poznati brodograditelji braća Joseph i Thomas Pritchard, koji su do godine 1847. u Kraljevici izgradili dvadesetak trgovačkih jedrenjak i nesretni ratni brod "Maria Anna", prvi parobrod na kotače u austrijskoj mornarici, porinut u more 25. siječnja 1836. Bio je dug 174 stope, a 27 stopa širok. brod je nesretno završio. Tim se je naime brodom car Franjo Josip imao odvesti iz Venecije u Trst. Budući da je na moru bjesnjela oluja, zapovjednik broda nije bio sklon putovanju, već je htio da se put svakako odgodi. Kad mu je nato vladar predbacio plašljivost, krene on na put, da uzme cara, no brod i cijela posada pogibe u dubinama razbješnjeloga mora (1852.).

Smrću braće Pritchard (Joseph je umro u Kraljevici u kolovozu 1847.) brodogradilište je bilo napušteno i opustjelo, dok ga nije godine 1867. opet oživio domaći sin, veletrgovac Vjenceslav Turković u suradnji s brodograditeljem Vatroslavom Arćaninom i brodovlasnikom Josipom Tomcem davši se na gradnju trgovačkih jedrenjaka. O tom nam je mnogo vrijednih podataka iznio barun Milan Turković Kutjevski u svojoj već spomenutoj Autobiografiji (Sušak 1938.). (Vidi također: Dr. Radojica Barbalić - Ing. Milan Pulko, "Historijski razvitak brodogradnje u Kraljevici od prvih početaka do 1969. godine" - u svečanoj spomenici Titova brodogradilišta: "240 godina brodogradnje u Kraljevici, 1729-1969", Kraljevica 1969, str. 11-65).

Na kraljevičkom škveru gradili su se barkovi, brikovi, brigantini i škuneri, sve brodovi, koji su se istakli svojim navigacionim sposobnostima i lijepom linijom. Brodogradjevni materijal nabavljao se iz raznih zemalja: drvo iz Hrvatske, željezo iz Slovenije i Engleske, a bakar iz Ugarske, Rusije i Engleske (Vidi: Starine Jug. ak., knj. 55, Zagreb 1971, str. 216).

Prvi ovdje izgradjeni jedrenjak, koji je na vrlo svečan način bio porinut u more, bio je bark "Grad Karlovac" (1869.). Tom je činu pribivalo veliko mnoštvo svijeta iz mjesta i cijeloga Hrvatskog primorja te brojni izaslanici iz raznih krajeva Hrvatske.

Poslije "Grada Karlovca" bio je 28. kolovoza 1869. porinut u more novi jedrenjak, kojemu su nadjenuli ime Turkovićeva velikog prijatelja: "Josip Juraj Strossmayer". Tom su zgodom bila poslana biskupu Strossmayeru u Djakovo tri brzojava. prvi glasi: "Danas plovi po moru ponosita ladja Tvojim uzvišenim imenom ukrašena. Dao Bog da obilazeći daleke svijeta strane bude širila Tvoju već i onako neumrlu slavu. Turković i Tomac." Drugi su mu brzjav odaslali njegovi zastupnici kod ove svečanosti, hrvatski povjesničar dr. Franjo Rački i odvjetnik, novinar i političar Matija Mrazović. Brzjav glasi: "Danas sretno otisnuti brod slavno Vam ime nosi po svijetu. Kraljevica kliče: Slava Strossmayeru." Sudac Niko Polić brzojavlja mu u ime općine: "Mnogobrojno sakupljeno pučanstvo Kraljevice kliče Vam prigodom porinuća Vaše dično ime nosećega broda urnebesni: Živio! Neka znade i daleki svijet za prvoga sina domovine." (Autobiografija, str. 76).

Poslije ovih dvaju barkova-jedrenjaka sagrađjeni su još: bark "Kraljevica" (1870.), brik-škuner "Tri brata" (1871.) i bark "Tri sina" (1875.).

Osim spomenutih jedrenjaka bili su u Kraljevici izgradjeni: 1847. bark "Fucine", 1849. brik "Niko", 1855. bark "Luca", 1863. brik "Dorka", 1867. škuner "Biograd". Takodjer: "Grad zagreb" i "Trojednica". Od 1837. do 1880. bilo je u Kraljevici sagrađeno 50 brodova (Dr. Radojica Barbalić i Viktor Cerić: Što jesmo po moru jesmo, u spomenici "Jubilej narodne čitaonice Kraljevica 1861-1961.", str. 43 sl.).

Uz brodogradilište i njegove gospodare nalazimo u Kraljevici i domaće brodovlasnike. To su bili prvenstveno trgovci i veletrgovci iz Hreljina i Fužina koji su se doseljavali u Kraljevicu i kojih su djeca onda postajala pomorcima. Među prvima nalazimo Martina Polića (rođen je u Kraljevici 1814., a umro 1857.), čiji se je otac Stjepan doselio iz Hreljina u Kraljevicu. Martin Polić je već od godine 1847. bio vlasnik odnosno suvlasnik četiriju jedrenjaka duge plovidbe. To su bili bark "Fucine", brik "Niko", brigantin "Stipe" i brik "Dorka"

Osim Martina Polića pedesetih godina prošloga stoljeća u brodarstvu Kraljevice dolaze do izražaja takodjer brodovlasnici Luka Tomac i Švrljuga iz Fužina, te Blažević i Gudac iz Kraljevice, a u drugoj polovici 19. stoljeća uz Vjenceslava Turkovića braća Giusti, Begna i Lovro Blažević.

Braća Giusti posjedovala su šest brodova, a Lovro Blažević četiri broda.

Posljednji je kraljevički jedrenjak duge plovidbe bio bark "Jona" (sagradjen 1869. u Malom Lošinj), koji je u svibnju 1902. bio prodan Turcima

Ovi su brodovi boreći se s vjetrom i valovima, a vođeni iskusnom rukom naših mornara obišli gotovo sva velika mora svijeta u potrazi za zaradom. Bilo je u ondašnjoj pomorskoj štampi osobito zapaženo, na primjer, putovanje barka "Tri sina" godine 1881. iz New Yorka u Wellington (Nova Zelandija), koje je trajalo 105 dana. Neki su od domaćih pomoraca i umrli na svojoj dužnosti u tudjini, što se najbolje vidi u starim matičnim knjigama, gdje susrećemo latinskim jezikom zabilježene opaske: "utopio se na Atlantskom oceanu", ili "utopio se prilikom brodoloma", ili "pao s jarbola" itd.

Da je kraljevički škver imao velik utjecaj na ekonomski život mjesta i okolice, o tome ne treba ni govoriti. Naši su stari Primorci isključivo živjeli od ribarenja i brodarenja, a Kraljevica i njena bliža okolica još i od brodogradnje.

Turkovićeva brodogradilišna djelatnost prestaje s godinom 1875., i poslije toga brodogradilište često mijenja svoje gospodare. Godin 1908. ono je prešlo u vlasništvo peštanskog poduzeća Ganz-Danubiusa, a kasnije, u prvoj Jugoslaviji, u vlasništvo Banke za pomorstvo, te je poslije opet mijenjalo vlasnike (Cfr. Milan Slani, Kraljevica u naprednom radničkom pokretu, u Spomenici Narodne čitaonice u Kraljevici, str. 22, 24, 26; te spomenuti članak R.Barbalića i V.Cerića, ondje, str. 52).

*

Ignacije Vatroslav Arćanin, rođen je u Kraljevici 1. veljače 1823., a umro je 26. srpnja 1901. Bavio se brodogradnjom u Kraljevici od 1855. do 1895. Do 1882. godine gradio je i prekooceanske jedrenjake, pa je između ostalih sagradio za obitelj Turković u Karlovcu tri velika broda: "Tri sina", "Karlovac" i "Kraljevica". Bio je u brodogradnji učenik braće Pritchard. U dobrim je godinama zaposlivao do 300 radnika. Osamdesetih godina, kad se više nisu gradili jedrenjaci duge plovidbe, Arćanin je gradio samo manje brodove obalne plovidbe i čamce (Vidi: Prof.ing. Adam Armada, u Pomorskoj enciklopediji, I, 189)

Vjenceslav Turković se rodio 28. rujna 1826. u Kraljevici Otac mu Ivan Matija bavio se trgovinom lijesa i drvarskim proizvodima, pa je bio i brodovlasnikom i posjednikom u Kraljevici. Bio je 30 godina papinski konzul, a za francuske vlade od 1809. do 1812. bio je "maire" (tj. načelnik, predsjednik općine) Kraljevice i Bakra.

Vjenceslav je polazio pučku školu u Kraljevici i Novom Vinodolskom. Godine 1832. pošao je u Karlovac k svomu starijemu bratu, trgovcu dužicama.

Oko godine 1850. počeo se baviti trgovinom dužica i žitarica, a 1858. zajedno s Franjom Turkovićem trgovinom drva na veliko.

Utjecao je na politički i društveni život grada Karlovca, a kuću su mu pohađali brojni hrvatski političari, književnici i umjetnici, te i sam biskup Strossmayer.

Godine 1865. bio je narodni zastupnik grada Karlovca, oporbenjak.

Godine 1868. započeo je graditi velike jedrenjake u Kraljevici.

Godine 1882. kupio je s Törkom dobro "Kutjevo", no već 1886. ono predje u ruke njegovih sinova Petra i Milana, koji su to imanje digli do velike gospodarske vrijednosti.

Vjenceslav Turković je umro u Karlovcu 30. travnja 1902. Bio je čiste duše, nagle naravi, ali blaga srca i poštena značaja. Sahranjen je na dubovačkom groblju (Tako o njemu piše Emilije Laszowski u knjizi "Znameniti i zaslužni Hrvati", Zagreb 1925, na str. 270.)

Nesreća na moru kod Urinja 1834. godine

Bilo je to na dan sv. Luke, 18. listopada 1834. godine. Kraljevički traget "Sv. Nikola" krenuo je iz Rijeke prema Kraljevici pun robe. U njemu se su zajedno s mornarima nalazila 22 putnika. Ladja je bila vlasništvo Spiridiona Vučića i braće Šimuna i Ivana Polića. Kad je brod, tjeran jakim vjetrom, dojadrio ispod Kostrene do mjesta Urinja, zavitla silni vihor i baci ladju k obali i ona se sva razmrskala na ostrim liticama. Roba je potonula, a jedanaest osoba našlo je smrt u dubinama bijesnoga mora.

Medju utopljenicima nalazili su se takodjer i sin i unuka Matije Polića iz Hreljina, "u najveselijoj dobi življenja svoga", kako to on sam piše iz Piketa 13. listopada 1835. senjskom biskupu Mirku Ožegoviću. Matija je bio imućan čovjek i nije žalio nikakva troška samo da izvuče iz mora sina i unuku. Tri dana su ih ribari tražili mrežama i u pisanim dokumentima stoji, da su najprije našli i izvukli sve ostale, a tek onda Matijina 40-godišnjeg sina Antona i konačno Antonovu najstariju kćerku, 18-godišnju Mariju

Ovakve nesreće još Primorje nije pamtilo. Iz Urinja su nesretnike prevezli morem u Kraljevicu, gdje su jednu noć odležali na odru, a zatim su ih 21. listopada sahranili, njih devetero u Kraljevici, a dvojicu u Bakru. Sprovod je u Kraljevici vodio iz mjesta počivališta u župnu crkvu pa na groblje kraljevički župnik Mate Mihičić uz azistenciju svega okolišnjeg svećenstva i učestvovanje rijetko vidjenog mnoštva primorskoga svijeta. Mariju i Antona sahranili su u kraljevičkom groblju, jer je njihova obitelj stanovala u Kraljevici. Marija počiva u kripti ispod kapelice sv.Katarine, i to na strani prema moru.

Još nam i danas trošna kamena ploča nad njezinim grobom pripovijeda o ovom tužnom udesu. Počinje riječima: "Dan gorki i žalosna uspomena 18 oktobra 1834..."

Za spomen na ovaj nemili događaj podigao je 1835. godine biskupovom dozvolom Matija Polić o svom trošku kapelicu u Urinju, i to na onom istom mjestu, gdje se dogodila nesreća, i u toj se je kapelici nekoć svake godine na 18. listopada služila misa za pokoj onih, koji su ondje nastradali (Bisk.arhiv u Senju, 1836. br. 1131; Matice umrlih, 1834., str. 219).

V. NARODNI OBIČAJI, PJESME, IGRE I DOMAĆI IZRAZI

B) Pjesme

A) Narodni običaji

U izvještaju, što ga je kraljevički župnik Stanko Gauš godine 1940. napisao za izložbu školstva stoji i ovo: "Na župnika su se ovdje obraćali mnogi sabirači naših narodnih običaja i starina, koje su došle do trajne vrijednosti i pamćenja u djelu ove vrste pod naslovom: "Naši narodni običaji u Praputnjaku i njegovoj okolini", izdani po ravnateljstvu našeg etnografskog zavoda u Zagrebu." Te je običaje opisao J. Bujanović i izašli su u prvom svesku "Zbornika za narodni život i običaje" (Zagreb 1896). Međutim tu o Kraljevici ne nalazimo obilnijih vijesti, već samo na str. 216. jednu bilješku o božićnim blagdanima u našem mjestu: U Kraljevici bace onom krlju na ognju (badnjaku) nešto jela i vina, nadajući se, da će im sva drveta (vočke) obilno roditi. Ovaj panj ili badnjak odnosno krlj zapalio bi se na Badnjak navečer.

Koliko se sjećam, ovoga običaja nije više bilo u vrijeme moga djetinjstva.

Drugih nekih posebnih običaja u Kraljevici nije bilo; bar ja ih se ne sjećam. Jedino ću još spomenuti ovo:

Kad je netko prolazio mimo kopača i kopačica, pozdravio bi ih sa: "Bog daj sriću!" Odgovor je bio: "Bog daj!"

Kad se nazdravljalo vinom ili rakijom, prije nego li se čaša ("žmulj" ili "žmuljić") prinosila ustima, govorilo se: "Va ime Isusovo!" Odgovor je bio: "Nà pomoć nan budi!"

Kad se u kuću uvodilo novo mače, koje bi dobili od nekoga, triput bi ga pronijeli oko komoštara, da se tobože ondje što brže udomaći i da ne bježi onamo, odakle je došlo.

Kad je nekoga svrbio nos, govorilo se, da će se ljutiti

Svrbi li nekoga desni dlan, dobit će novaca, ako li lijevi, onda će ih morati izdati

Ako nekome "kvili" uho (zazvoni u uhu), dobit će neku vijest ili ga onaj čas netko spominje. Ili: "Pogodi, ko uho mi kvili?" Ako pogodi, dobit će taj dotični neku vijest.

Za zaštitu kuće protiv bilo kakve nesreće, a osobito od groma, vješala se za vratima glavnog ulaza konjska potkova.

B) Pjesme

Nekada su naši stari možda znali narodnih pjesama, koje su išle od usta do usta, ali ja ih se ne sjećam, osim dviju, koje sam čuo od svoje majke. Prva je: "Fran se i Lijana s kamare zgovara", a druga o duši, koja je osudjena na pakao: "Duša viče, duša plače". Od prve donosim one riječi, kojih se još sjećam, dok se teksta druge pjesme više ne sjećam; njezin bi se tekst možda našao u knjižnici Ivana Kukuljevića u Zagrebu, pod brojem IV, gdje se nalazi glagoljicom pisan "Nauk krstjanski" od bakarskoga popa glagoljaša Ivana Vranića, i gdje je takodjer "Plač duše, ka je u pakal osujena" (Vidi: Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, sv. V, Zagreb 1859, str. 168).

Napominjem, da će pjesma "Fran se i Lijana" biti po svoj prilici novljanska, jer je moja pokojna majka provela svoje djetinjstvo u Novom Vinodolskom, gdje joj je otac, moj djed, Toma Miholić bio nekoliko godina u službi kao financ. Drugu pjesmu je ona čula i naučila od svoje majke, moje bake, Marije Miholiće.

Donosim takodjer i prva dva retka s melodijom narodne pjesme (valjda i ove novljanske): "Zrasla je murvica pred lipe Anke dvor", koju sam takodjer čuo od majke, ali se ostaloga teksta više ne sjećam. Šteta što nismo dovoljno cijenili ovo narodno blago, dok smo bili mladi, pa je mnogo toga propalo, što se inače moglo zabilježiti i spasiti od posvemašnje zaboravi.

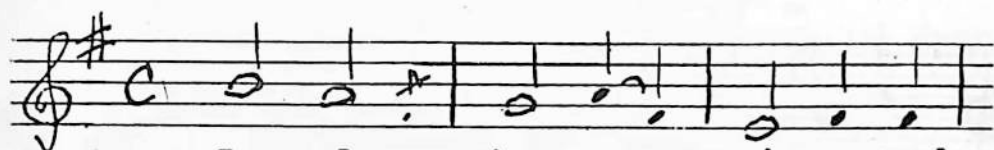
Još donosim pjesmu "Jurjev dan, moj samanj", koju smo kao djeca pjevali, kad smo se "vôgali" na "vôgaljici", osobito u proljeće, ispod velikog murveša pred kućom pokojnog Vlatka Jakovčića u Fari.

Pirna pjesma "Ćemo mi dva poč va on prebeli dvor" pjeva se još i danas kod nas, a čini mi se i u okolici, na pirovima. Ovako, kako sam je ja zabilježio, malo je mjestimice nerazumljiva, naime ono: "Ne gren popòn ni černikon ni mernikon". "Černiki" bi navodno bili odvjetnici, kako je to znao reći zborovodja Jakovčić, a to mi je priopćila Judita Benussi rođj. Ružić. "Merniki" su valjda inženjeri. Ova omiljela prastara pjesma prenosi se od pokoljenja na pokoljenje, pa je ona ujedno ganutljiv oproštaj roditelja od kćerke, koja napušta roditeljski dom i polazi u novi život, te kàne i po koja suza, dok se ona pjeva.

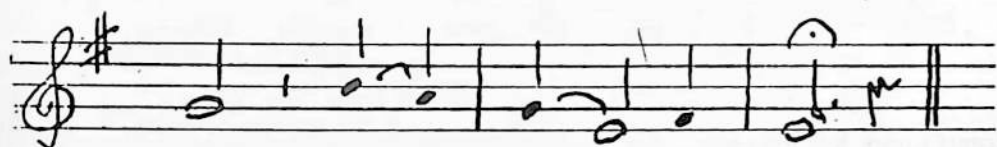
Pjesma "Živila, živila, Kraljevice bela" naša je - recimo - mjesna himna. Osobito se rado pjeva na moru, kad se Kraljevcani, čamcem ili motornim čamcem, vraćaju s izleta. Nekada se govorilo, da ju je uglazbio Ivan Zajc. Šteta, što joj ne znam drugih kitica.

Fran se i Lijana s kamare zgovara:
"Hodi ti, Lijano, majku svèta pitat,
A ja gren tin toga barčicu armižat."
Barka armižana, srebron okovana,
Srebron okovana, zlaton indorana.
"Ne odi, Lijano, ne odi, hći moja,
Jer mi se j'noćaska zla sanja sanjala,
Da se j'tvoje telo z vali prelivalo."
Lijana nij'tela majke poslušati,
Nego se j'šla s Franom po moru šetati.
Popuhnul je vetar z one dolnje strane,
Prevali se Frane i lipa Lijane.
Kad su ribarići ribice lovili,
Oni su misleli, da su lokardice,
A to j'bil lip Frane i lipa Lijana.
"Frana mi kopajte svetomu Frančišku,
A lipu Lijanu kloštar koludrican."
Na Franu je zrasla lijana rožica,
Na lipoj Lijane garoful s tri grane.*

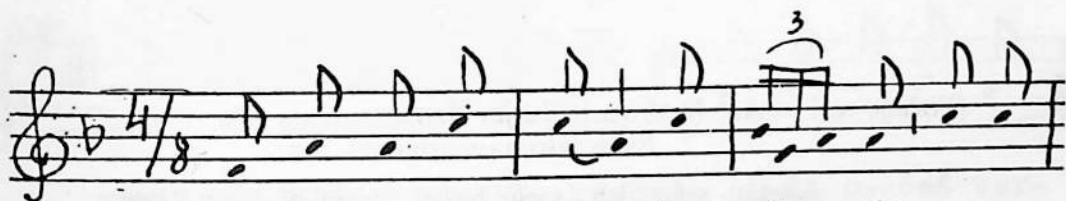
(Kamara - soba; svèt - savjet; armižat - usidriti; indorân - pozlaćen; garoful - karanfil, klinčić).

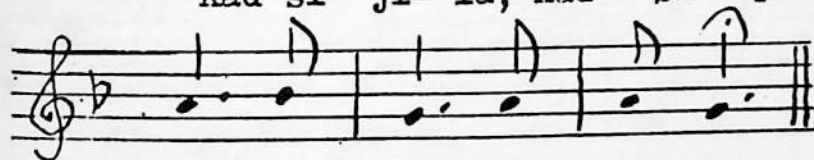
Zra- sla je mur- vi- ca pred
Do - le- ti ti- či- ca, si-

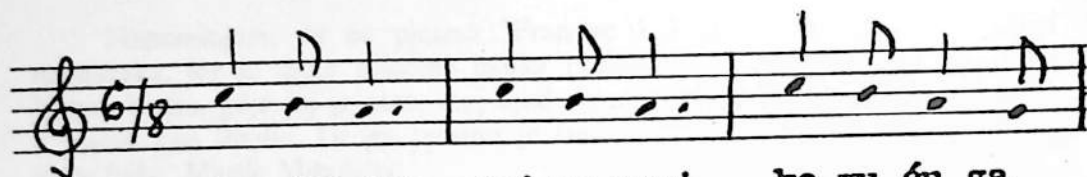
li- pe An- ke dvor,
de na mur- vi- cu.

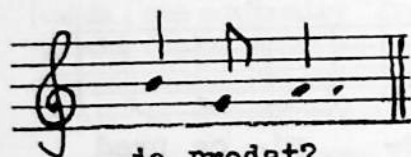
Du-ša vi- če, du- ša pla- če, - - -
Kad si ji- la, kad si pi- la, ni-si

Bo- gu za- hva- li- la.

Jur-jev dan, moj sa-manj, ko-mu ću ga

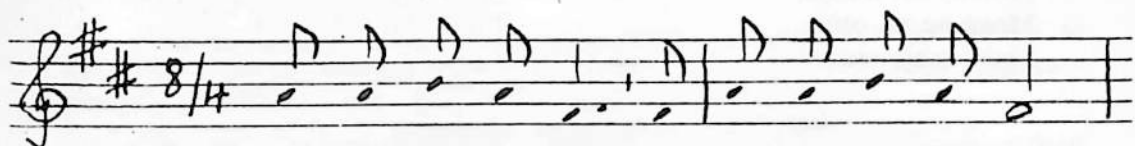
ja prodat?

Komu tomu, leh da je.
Lipi Pere s polja gre,
Nosi Tonki ča njoj gre:
Jednu kitu kuša,
Da ju bolje buša;
Jednu kitu smilja,
Da mu bude milija;
Jednu kitu jesena,
Da mu bude vesela;

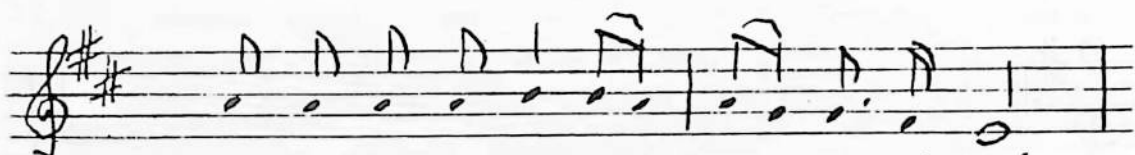
Jednu kitu javora,
Da ne bude lajava;
Jedan prsten dijamant
I na ruku bracijolet;
Jedno zlatno pero
Ko bi proletělo
Na vrh petešića:
Gori š njun!
Doli š njun!

(Počinje se i ovako: Ja se vozin Jurjev dan,
Sako leto na va dan.

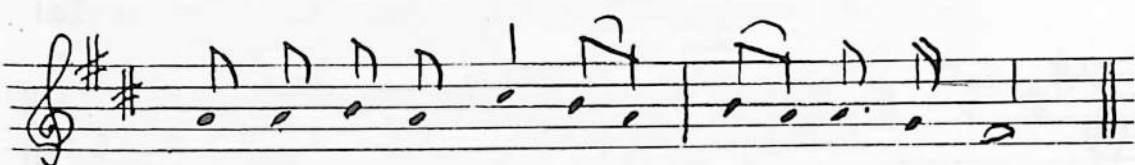
Samánj - sajam; leh - samo; bušati - poljubiti; jesen - jasen;
bracijolět (tal.) - narukvica; petešić - vrh dimnjaka).

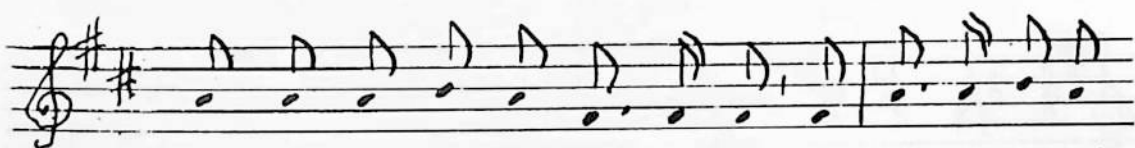
Če-mo mi dva poć va on pre-be-li dvor,

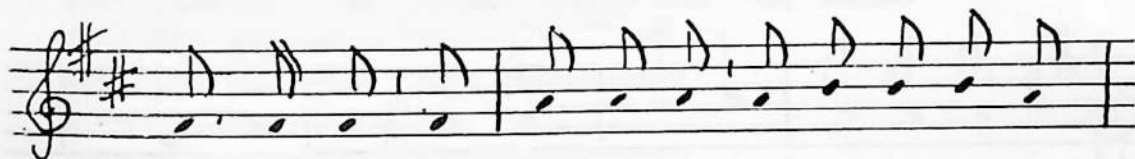
ka-di nas ne naj- de dan ter ni noć,

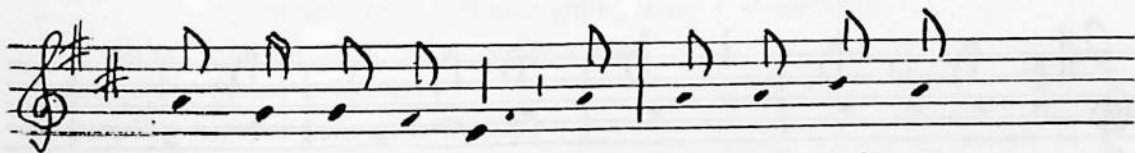
ka-di nas ne naj- de dan ter ni noć.

Ne gren po- pon ni mer-ni-kon ni mer-ni-kon i

mir mi daj, a- ko re-češ, bi-ti o- ćeš ver-

na lju-ba mo-ja, a- ko re- češ, bi-

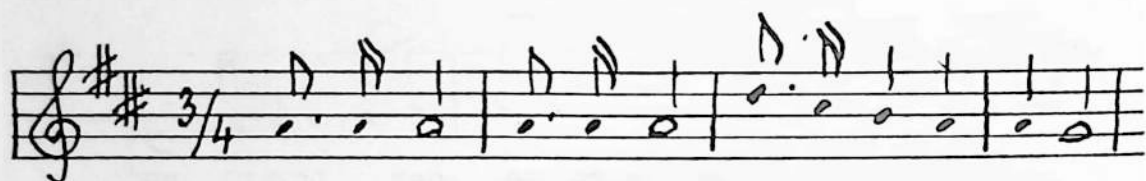

ti o- ćeš ver- na lju-ba mo- ja.

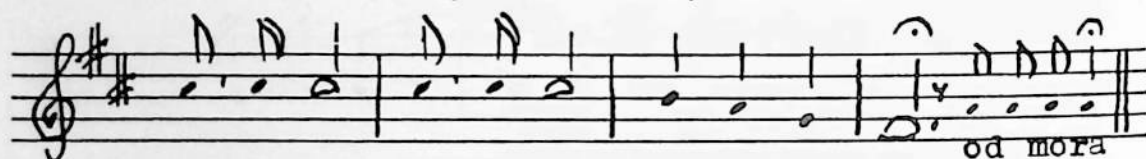
Postòlci bin ti kupil,
Postòlci biš ti zela,
Menè ne biš otèla,
Ljubò mojà prebèla.

Lumbrelinčić bin ti kupil,
Lumbrelinčić biš ti zela,
Menè ne biš otèla,
Ljubò mojà prebèla.

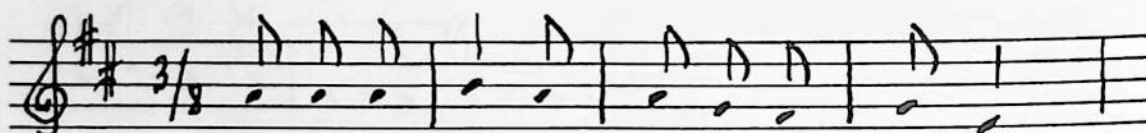
(kadi - gdje; lumbrelinčić - kišobranic)

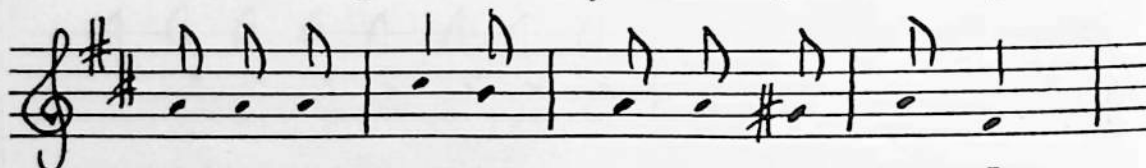
Ži -vi-la, ži-vi- la, Kra-lje-vice be-la!

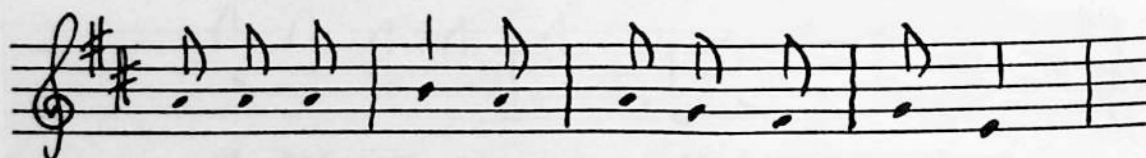
Ži- vi-o. ži-vi- o od mo-ra zrak! zrak!

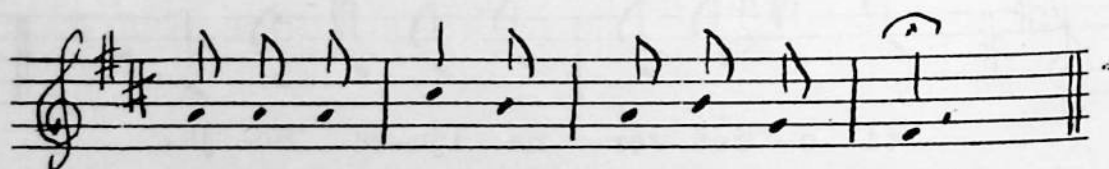
Ma-lo po- ma - lo, ma-lo po- ma-lo,

ma- lo po- ma-lo, ma-lo po- ma - lo,

ma-lo po- ma-lo. ma-lo po- ma-lo,

ma-lo po- ma-lo éu ti ja doć!

C) Domaći izrazi

Ovdje donosim posebne izraze, koji se upotrebljavaju (ili su se upotrebljavali) u Kraljevici (a neki od njih i u drugim okolišnim mjestima), koje nisam našao u Akademijinu Rječniku hrvatskog jezika.

Označio sam njihove naglaske prema domaćem izgovoru: brzi (.), uzlazni (,) i zavinuti (,) naglasak. Nekoje riječi imaju dva naglasaka (na pr. trmûnit se).

Zavinuti naglasak (cirkumfleks) je ovdje zaista naglasak, a ne kao u književnom jeziku, gdje se on upotrebljava za nenaglašene duge slogove.

Da se uoči razlika između ova tri naglasaka, treba slušati kraljevičke čakavce, kad govore.

badiròška - bodljikava biljka (ructus aculeatus)

brmbélj - čičak (arctium lappa)

čriplja - zemljana posuda, pod kojom se na ognjištu nekoć pekao kruh

dùja - dobio je duju: dobio je u školi "drugi red" (propao je)

fljîsnut - ćušnuti

hîtit - baciti (na pr. kamen)

lâšćerica - puhvica (na jeziku)

nât - "k(r)umpîr je šal va nât": previše je potjerao iz zemlje, ima previše lišća

omêtât se - besposleno obilaziti oko drugih i smetati ih u poslu

patafljènga - kup nečega mekana i vlažna

podlèsnica - vrsta trave

pòjid - briga; vela pòjid - velika briga; pojîdât se - biti zabrinut

posidâljka - vrsta divlje biljke

prášći - suho granje za ogrijev (nabrât prášća

pravi pravúšći - pravi pravcati

prevèjenica - posve zrela smokva

prhčât - "drenjùle" se stavljaju u zemljani lonac, da se "sprhčâju", tj. da postanu zrele odnosno gnjile. Tako i "oskòrušve".

proštríce - drvene nepomične stube u kući

kúmšljiv - (vrlo) radoznao

skopêčît - izvući nekoga iz kreveta

slètkovat - paljetkovati (sletkati) u vinogradu poslije berbe

smrdêljào - stablo (Akademijin rječnik ima: smrdelj - pistacia lentiscus)

spîljhat - odgojiti (za životinje): Kvočka je spîljhala svoje piliće

strhljînav - istrunuo (Rječnik ima samo "strhnuti" - istrnuti; XV, 723

ščenza - treščica (koja se zabode ispod nokta)

šesan (čovik) - skladan, uredan

šumérji (va šumérju) - Rječnik ima: "šum
rika" - ime nekakvom šumskom grmu (XVII, 879). Naš izraz znači šikarje.
trljûsât - ići unaokolo, lutati, tumarati
trmûnît se - mrštiti se: On se nič (nešto) trmûni; nebo se trmûni
utaknût - susresti (nekoga)
vedrница - zimsko vedro nebo u noći ili vrlo rano ujutro
zafrljèžît - baciti (na pr. jaje u tavu) (Akademijin rječnik: zafrljačiti; svezak 90, 844)
zaujádjen - divlje obrašten (komad zemlje)
zažmât - mrvicu zaspati, stisnuti oči

*

Zanimljive su u Kraljevici metateze (premetanja) slogova: na pr. samánj (sajam), gamazîn (magazin). A onda posebni izrazi za neke stvari, koje su dobile svoje ime po nekoj osobi. Tako na pr. za moga djetinjstva zvali smo automobil imenom "kósić", jer ga je liječnik dr. Mijo Kosić prvi imao u Kraljevici

Biskvite smo sve bez razlike zvali imenom "baćân", jer je one, koje smo kupovali u Rijeci, proizvodila tvrtka Batthyány.

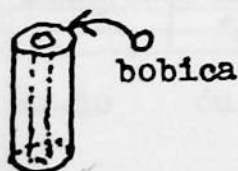
Cigarete su se zvale "španjolèti". Španjolci su naime uveli običaj umatati duhan u tanki papirić, od čega je onda nastao oblik cigarete.

Svako je drvo hrast. Zanimljivo je, da i u grčkom jeziku riječ "dryas" znači svako drvo, a napose hrast. Kad sam prije prošloga rata službovao u Jelenju, vidio sam jedamput jednu skupinu Riječana, koji su išli na izvor Rječine i kad su prolazili kroz Ratulje i vidjeli ondje zrele šljive na stablu, jedan će od njih, napol talijanski, napol hrvatski: "Čo! Ostarija! Vara, vara, ke modro na hrašt!" (vara = guarda, gledaj).

Još ću napomenuti i to, da smo mi Kraljevcani napol ikavci i napol ekavci. Evo samo dva primjera izmedju mnogih: Mi kažemo: "bélo mlikò" (bijelo mlijeko), "céli svît" (cijeli svijet).

D) Igre

"Puškaljci" od bazgovine. Uzeli bismo nešto deblji komad bazgovine i probušili bismo ga uklonivši iz njega mekanu "srce". Nato bismo uzeli šipku od renovine ("drenjûle"), dugu koliko je dug taj komad bazgovine, i oljuštili bismo je. Šipku smo na vrhu natukli kamenom, da se raširi u obliku vlasastog kišobrančića. Otvor na vrhu bazgova komada začepili bismo zelenom bobicom smreke ("šmríkuljom"), a onda bismo drenovu šipku dobro navlažili slinom i toliko puta je uvlačili u bazgov komad (puškaljac) i izvlačili iz njega, dok "puškaljac" ne bi upravo "zvonio". Po otporu, na koji je pritom nailazila šipka u cijevi, znali smo, kad je čas za pucanje: snažno bismo potisnuli šipkom zrak, i zrak bi izagnao "šmríkulju" uz jak prasak.

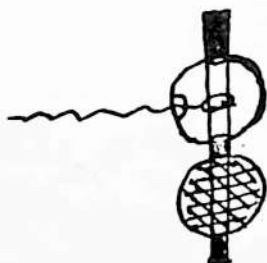

drenova šipka

komad bazgovine

Štapić i dva oraha.

Gornji orah je pun i stoji čvrsto na štapiću. Donji orah je prazan i kroza nj prolazi štapić. Ovaj se donji orah drži lijevom rukom i kakogod se desnicom vješto povlači konopčić, koji je vezan za štapić, tako se gornji orah sa štapićem vrti sve većom brzinom:

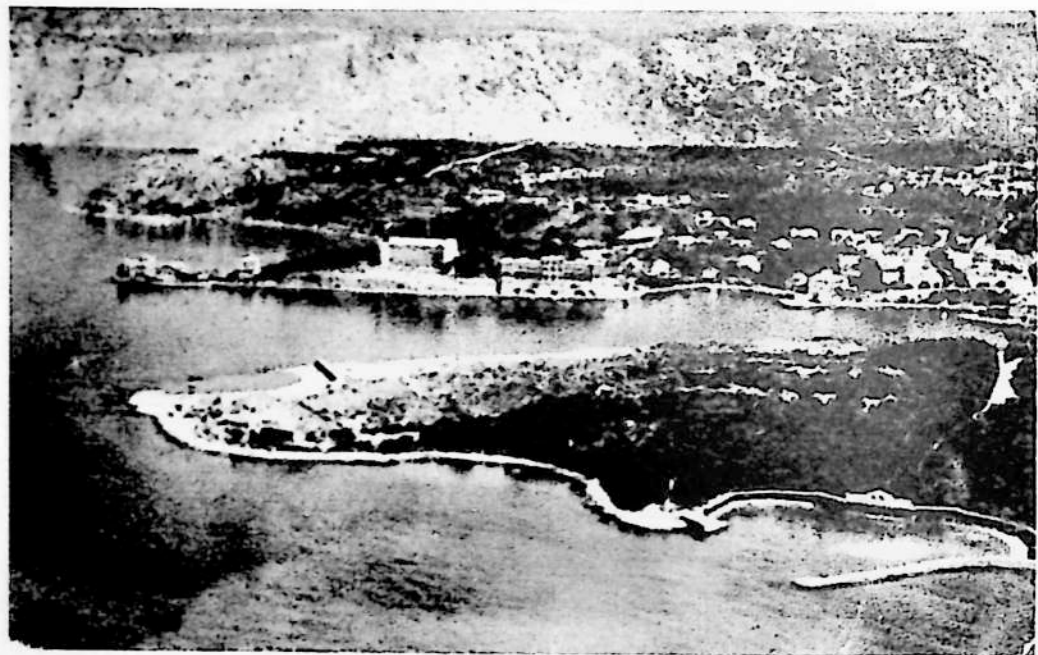

Igrali smo se i "na piljci": 4 kamenčića se desnom šakom stavljaju na ravnu plohu i onda se jedan po jedan bacaju u zrak, dok se na plohi u isto vrijeme sabiru jedan po jedan ili dva po dva ili tri po tri i potom se hvata onaj koji je u zraku. (Sve ove igre nije lako opisati, već ih treba vidjeti. Kao što, na primjer, uzao: kako ćemo ga riječima opisati? Lako je uzao napraviti, ali je vrlo teško riječima opisati, kako se on pravi).

*

(Veliku zahvalnost dugujem momu bratu Ivanu, što mi je bio pri ruci osobito kod sastavljanja ovoga poglavlja o našim mjesnim običajima, pjesmama i domaćim izrazima).

VI. NEVEZANE BILJEŠKE

Na otočiću sv.Marka bile su u 15. stoljeću dvije kapelice: sv. Martina i sv. Ivana Krizostoma. Pripadale su benediktinskom samostanu u Omišlju. Spominju se naime u jednoj ispravi od 21. VIII. 1464. Cijeli je otočić sv.Marka bio vlasništvo benediktinske opatije sv.Nikole u Omišlju (Vjekoslav Štefanić, Opatija sv.Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku, u Croatia sacra, VI, Zagreb 1936, str. 29, 47).

Na istom otočiću ima i jedna pećina zvana "Golubnjača".

*

Tako zvani "Plovanov stol" kod Grabrove bio je nekoć imanje hreljinskog župnika dra. Martina Puškarića (Puškarićeve kuće i Popovo - prema Sitovici). Martin Puškarić (rođen 1745.) bio je od 1780. župnik na Hreljinu.

*

Ispod Grabrove u Dubnu - sadašnjoj uvali Scott - nalazi se zapušten vrt Aleksandra Scotta, rodjaka (unuka?) škotskog pjesnika i romanopisca Waltera Scotta (1771-1832). Ondje je Aleksandar zasadio vinovu lozu i smokve te je gojio cvijeće, koje je osobito volio. Većinom je živio u Gorskom kotaru, u Mrzloj Vodici, gdje je imao tvornicu stakla. Vrlo je volio konje, napose jednoga bijelca, kojega je uvijek jašio i sagradio mu u Dubnu štalu. Ta zgrada još i danas postoji, preuredjena sada u kavanu. Još prije svoje smrti Aleksandar je ondje

sagradio i dvije kućice (Vidi: "Zvona", Rijeka, 15. XII. 1973., br. 12, str. 8).

*

U starom Stališu duša župe sv.Nikole u Kraljevici stari Zrinjski grad nosio je kućni broj 1.

*

Najstarije obitelji. Prema Stališu duša nalazimo godine 1810. u Kraljevici ova prezimena: Akačić, Arćanin, Blažina, Bobuš, Božić, Buban, Burić, Crnković, Cuculić, Fabri, Folcheti, Gauš, Grubišić, Gudac, Gusić, pl. Homolić, Jakovčić, Jurković, Justić, Karina, Kataro, Kocian, Kružić, Kučan, Manacić, Mihičić, Miloš, Moderčin (i Modrečin), Polić, Pravdica, Puškarić, Rumen, Stiglin, Stipković, Šimath, Švrljuga, Tades, Turina, Vidas, Vukonić.

*

U razdoblju od 1791. do 1801., dakle u deset godina, bilo

je u Kraljevici rođeni 527 djece (od tih 7 nezakonitih), a umro je 357 osoba. Prema tome je prirast bio za 170.

Evo brojčanoga stanja Kraljevice u prošlosti, kako sam to našao zabilježeno u raznim spisima:

1820. je porast pučanstva bio za 4.

1821. je Kraljevica sa Šmrikom imala 312 kuća i 1320 duša (drugdje stoji: 1259 duša). Kad se je naime 1820. i 1821. godine radilo na tom, da se jedan dio modruške biskupije u Hrvatskom primorju ekskorporira i pripoji namjeravanoj novoj riječkoj biskupiji senjski i modruški biskup Ivan Krst. Ježić poslao je vlastima 15. siječnja 1821. popis župa, gdje se za Kraljevicu veli, da je "in territorio Buccarensi" i da ima 1259 duša.

1824.: 1287 duša.

1828.: 1453 (od toga u Šmriki 503).

1834.: 1529 (od toga u Šmriki 548).

1835.: Kraljevica ima 994 katolika i 2 pravoslavca;

Šmrika 550.

1837.: 1592 (od toga u Šmriki 576).

Godine 1855. je Kraljevica imala 1256 duša, svakako bez Šmrike (Vidi: M.Sladović, Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske, Trst 1856, str. 21).

Godine 1880. Kraljevica ima 245 kuća i oko 2000 žitelja (Vj.Klaić, Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I, Zagreb 1880, str. 78).

*

Johann Christian Engel (1770-1814), činovnik u Dvorskoj kancelariji u Beču i povjesničar, u svom djelu "Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer" (5 svezaka, Halle 1797-1804) govori u drugom svesku i o Kraljevici. Tu ima važnih i zanimljivih podataka, napose o osnovi, kako da se Dunav preko Save spoji s morem. Tako Maire raspravlja u "Memoire raisonnée sur la circulation interieure du commerce dans les états de la maison d'Autriche.." o kanalizaciji i regulaciji rijeke, o Karlobagu, Kraljevici itd.

Još je postojala jedna osnova, kako da se more spoji s Bečom, a iznio ju je Filiber Lucchese pod naslovom "Canal de Porto Rè à Vienne". Kupa bi se imala spojiti s morem; Sava s Kupom čini prirodni vodeni put, a iz Save bi se izgradio prokop u Dravu: preko Drave, Mure i Rabe udario bi kanal na Nižidersko jezero, a odavde do Beča. Ova je osnova imala svojih protivnika, te je J.F.Gerlitz, bivši zapovjednik Rijeke, mjesto toga zagovarao u jednoj promemoriji uredjenje cesta.

(Ovo sam povadio iz djela Dragutina Hirca "Prirodni zemljopis Hrvatske", I, Zagreb 1905, str. 101 sl. Šteta, što nisam mogao nigdje doći do gore spomenutoga Engelova djela, da sâm vidim, kako je sve to ondje izneseno. Doznajem iz enciklopedija, da to Engelovo djelo radi o Bugarskoj, Srbiji, Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj,

Slavoniji, Vlaškoj i Moldavskoj, i da je Engel godine 1807. izdao takodjer i povijest Dubrovnika).

*

U Hrvatskom primorju su u stara vremena bili u opticaju mletački novci: najprije zlatni cekini, koji su se dijelili u libre ili solde, onda u 16. stoljeću srebrni dukati te mletačke škude i taliri. Za vrijeme pak Gradačke komore koncem 17. i u 18. stoljeću bili su u tečaju većinom zlatni dukati i libre (1 dukat 6 libra). U 18. stoljeću kruže ovdje takodjer forinti i "rajnisi"

(Floreni Rhenenses), a katkada i "harvacki rajnisi" i "harvacki skudi", kako to nalazimo u ispravama iz onoga vremena.

*

Iz vremena francuske vladavine, koja je trajala četiri godine (1809-1813), ostali su u kraljevičkoj luci napoleonski topovi uzidani u rivu, da bi služili za vezivanje brodova. Na ponekom od njih još se i danas vide godine kalendara francuske revolucije (Spomen-knjiga čitaonice, str. 62).

*

U Kraljevici se rodio 1758. Johann Friherr (pl.) Fasching, sin austrijskog artiljerijskog podoficira. Bio je artiljerijski pukovnik (Oberst), vitez reda Marije Terezije. Odlikovao se hrabrošću u francuskom ratu (revoluciji) 1793. i na drugim bojištima. Umro je 1815. (C. von Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, sv. 4, Wien 1858, str. 150).

*

U Kraljevici je g. 1913. umro pukovnik Ivan Starčević Vidov. Rodio se 29. V. 1855. u ličkom Pazarištu. Svršio je vojnu tehničku akademiju i služio više godina kod tvrdjavnog topništva u Przemyslu u Galiciji. Godin 1908. bio je imenovan pukovnikom i zapovjednikom topničke pukovnije u Boki Kotorskoj. Bio je zaslužan za avijatiku. Vele, da se je godine 1895. digao prvim austrijskim zrakoplovom zajedno s jednim nadvojvodom u bečkom Prateru (Šime Lulić u Ličkom kalendaru za 1940. godinu, str. 100).

*

Godine 1848. sabrano je u Kraljevici "na oltar domovine" 20 forinti (Bisk. arhiv u Senju, 1848. br. 1280).

Trgovišna općina Kraljevica darovala je za utemeljenje Jugoslavenske akademije u Zagrebu (utemeljena je g. 1860.) svotu od 1000 forinti.

*

Dne 26. prosinca 1857. osjetio se u Kraljevici jači potres (veći od šestog stupnja međunarodne skale MCS) (Senjski zbornik, III, 256).

*

Matice mrtvih župe Kraljevica počele su se voditi hrvatskim jezikom godine 1850. (do tada latinski).

*

Na 18. kolovoza 1872. prvi put je zapaljen svjetionik na Oštru, t.zv. Lanterna. Sazidan je iz klesanoga kamena a visok je 15 metara. Gorio je isprva na petrolej, dok 1. prosinca 1937. nije počeo svijetliti na električnu struju.

*

Ondje, gdje se danas nalazi "Villa Nirvana", bila je nekoć tvrđavica iz doba kralja Karla VI. za zaštitu bakarskog zaljega.

*

Na pitanje, da li bi se u Kraljevici mogle održati pučke misije, župnik Jakov Randić 1880. godine odgovara biskupu ovo: "Zlosrećna obće poznata

kob i tri zasebice sasvim neplodne godine bacile su veći dio ovog revnog puka na prosjački štap, tako da lišen obuće i odiće uz dobru volju zaostaje od crkve i nauka, a većina mužkaraca, isti školski sposobnjaci, raztekoše se po moru, bližnjih otocih, u Pul, u Hrvatsku i u Bosnu, da se prehrane, što duhovnoj pastvi zadaje jaki udarac. Odsutje dakle upravo onih, koji više trebaju, bio bi dovoljan razlog, da se sada spasonosne vježbe ovdje ne drže. Ali nije niti crkva, da ne rečem kapelica, tomu prikladna, kao niti isti stan u zimsko doba."

*

Novinar i publicist Fran Akačić, rođen u Kraljevici 1884. godine, polazio je gimnaziju u Zagrebu. U vrijeme borbe protiv Khuen-Hédervarya odselio se u sjevernu Ameriku te se nastanio u San Franciscu, gdje je godine 1905. uređivao list "Naša sloga", a od 1909. do 1920. list "Jadran". Godine 1921. pohodio je domovinu te se zatim vratio u Kaliforniju, gdje je nastavio publicističkim radom. Godine 1925. osnovao je u Oaklandu list "Narod".

*

Pomorac Anton Blažević (rođen u Kraljevici 18. II. 1853., a umro 2. IV. 1946.) po svršenom je pomorskom školovanju zapovijedao jedrenjacima, a poslije 1894. parobrodima društva "Adria". Kao zapovjednik jedrenjaka "Beatrice" spasio je na Atlantiku posadu švedskog broda "Wilhelm Gunther" i za to bio odlikovan od švedskoga kralja. Godine 1910. spasava na Jadranu, kao zapovjednik broda "Matlekovicz", talijanski jedrenjak "Teresa II", a na Sredozemlju grčki parobrod "Cheronea". Društvo "Adria" često ga je slalo pred engleske sudove kao vještaka u pitanjima avarija (Pomorska enciklopedija, I, Zagreb 1954, 490).

*

Godine 1904. Austrijanac Filip Ollschbaur sagradio je kraj zrinjskoga Novigrada (Frankopana) hotel "Liburniju" (današnja bolnica).

*

Kupalište na "Oštrom" (mi smo nekoć govorili "na Oštru") bilo je uređeno godine 1896. i bilo je u ono doba prvo kupalište u Hrvatskom primorju.

*

Kraljevicu susrećemo u književnom djelu Milutina Cihlara Nehajeva (u novelama "Godiva" i "Kostrenka"); u Kraljevici je (1912.) A.G.Matoš proveo svoju pretpostljednju jesen; u Kraljevicu su dolazili glumci; veliki tragičar Andrija Fijan (1851-1911) i jedan od naših najboljih karakternih glumaca, Dragutin Freudenreich (1862-1937). U Kraljevicu je dolazio i majstor pejzaža i portreta Miroslav Kraljević (1885-1913). U Kraljevici su nastale i najljepše marine u našem slikarstvu, tako da se je Menci Klement Crnčić (1865-1930), naš najveći marinist, u Kraljevici nadahnjivao za mnoga svoja glasovita platna (Školj sv.Marka, Bonaca).

*

U kraljevičkoj je bolnici pjevao svoje pjesme Ivo Lendić i 1936. izdao zbirku "Angelusi", gdje je kroz pjesmu promatrao, kako se na suncu bjelasaju tihi žali; gledao morske širine i slušao zov valova, šapat i šum mora te krik galebova, koji hranu ištu. Sa bolničke verande je slušao, kako tužno zvone radnički čekići na brodogradilištu igledao domahivanje putnika s parobroda, kao da bi htjeli poslati zdravlje s pozdravima na bolničke verande, koje su plivale u suncu.

*

U velikoj talijanskoj enciklopediji (Enciclopedia italiana - Treccani), u 28. svesku (Rim 1935), na str. 64. ima o Kraljevici (Porto Re) 39 redaka. Tu je i fotografija sanatorija i frankopanskoga grada. Pisac je Antonio Renato Toniolo, profesor zemljopisa Dalmacije na sveučilištu u Pizi. On tu uz ostalo piše, da Kraljevicu, koja ima 2585 žitelja, nastavaju Hrvati i Talijani (u stvari bile su tada u Kraljevici tri ili četiri talijanske obitelji), a za frankopanski grad kaže, da je u njemu danas (naime 1935.!) isusovačko sjemenište. Veli, da brodogradilište ima dvije naprave (scali) za velike brodove, i da je tu godine 1838. bio izgrađen prvi veliki ratni brod austrijske mornarice.

Druga jedna talijanska enciklopedija odnosno zemljopisni rječnik: "Nuovo dizionario geografico universale" (Venezia 1832), u drugom dijelu 4. sveska na str. 1194. ima o Kraljevici 7 redaka, i tu stoji, da Kraljevica sa 1100 stanovnika ima tvornicu svilene robe (!).

*

Još su za moje mladosti mladići iz Fare stavljali na Gajetansku hrustu veliki jesen (jasen) na dan sv. Gajetana (7. kolovoza), to jest na imendan pokojnog Gajetana Crnkovića, koji je na tom kamenu običavao loviti ribe, pa je po njemu hrusta dobila i svoje ime.

I Štigljina stijena se zove tako, jer su na njoj uvijek lovili Štigljini.

*

U Kraljevicu su se u starini doselili Gusići. To nam daje naslutiti posjed "Gusićevo" u Vršini. Gusići su hrvatsko praplemstvo, dokumentarno utvrđeno već u 11. stoljeću, a potomci im žive još i danas. Bili su nekoć vlasnici župe krbavske, kojoj je središte bio Krbavski grad (danas Udbina). Dolaskom Turaka oko 1528. Gusići su se iselili na sjever i najposlije su nekoje grane došle u Kranjsku (Minervin leksikon, Zagreb 1936, stupac 501). Jedna se je od tih grana valjda kod nas zaustavila.

*

Svakidašnji je događaj u Kraljevici bio u prošlosti dolazak parobroda male obalne plovidbe, koji je Kraljevicu povezivao s ostalim mjestima Hrvatskog primorja, a preko Rijeke odnosno Sušaka takodjer i s gornjom Hrvatskom. Parobrod "Hrvat" "Senjskog brodarskog društva" uspostavio je 7. rujna 1872. redovitu prugu između Senja i Rijeke tičući međjuluke Novi, Selce, Crikvenicu, Voz, Kraljevicu i Bakar. Brod je na ovoj pruzi ispočetka plovio ljeti pet puta tjedno, a zimi tri puta. Ovaj je parobrod bio miljenik senjske te uopće primorske javnosti, a u časovima kada Trst i Rijeka postaju

postepeno uporišta germanizacije i mađarizacije, nacionalna baza Hrvata na moru postaje u Senju sve upornija zahvaljujući i psihološkoj pojavi susreta s brodom, koji nosi hrvatsko ime. Nakon likvidacije "Senjskog brodarskog društva" godine 1877. taj se konzorcij godine 1879. promijenio u tvrtku pod nazivom "Parobrodarstvo Ivan Krajacz i drugovi u Senju" i obalna se plovidba nastavila. Slijedećih je godina to senjsko parobrodarsko društvo za obalnu plovidbu nekoliko puta promijenilo nesamo ime nego i vlasnike, dok nije 1892. godine došlo do osnutka "Hrvatskog parobrodarskog društva (na dionice) u Senju", koje se ovaj put u senjskom brodarstvu najdulje održalo, i to do godine 1922., kad je fuzijom bilo uklopljeno u Jadransku plovidbu. Njegovi su brodovi saobraćali među gradom Rijekom i lukama Hrvatskog primorja i Podgorja do Karlobaga i Paga.

Brodska je kuhinja bila odlična. Salon broda gospodski, ne samo onaj gore na palubi, nego još i više onaj dolje u brodskoj utrobi. Tu se za vrijeme vožnje ugodno čavrljalo, dok je parostroj po taktu obavljao svoj posao, a pramac broda rezao naše lijepo i mirno more ili se s njim borio po buri i jugu.

Život je u pristaništu bio svaki dan zanimljiv, jer je uvijek netko nekoga dočekivao ili se netko nekome nadao, dok su "baštažice" okom orla tražile robu, da je na svojim "plaščanicama" uz skromnu nagradu ponesu u mjesto.

Sve je to lijepo opisao domaći sin Viktor Cerić u Spomenici naše narodne čitaonice (Crtice o turizmu, str. 106-111).

*

Vela i Mala Štranjga. "Stranga" je kao talijanski izraz dio grada Rijeke, koji se zovetako, jer je u davna vremena u onom predjelu svršavao carinski pojas označen velikom motkom preko ceste (Vidi o tom: Salvatore Samani, Dizionario del dialetto fiumano, Venezia-Roma, 1978, str. 186). Tako je i na našoj Veloj odnosno Maloj Štranjgi morala nekoć biti nekakva slična granica, po svoj prilici carinarnica za robu, koja je ondje ulazila u mjesto.

*

Dr. Radojica F. Barbalić i Ivo Jurković objelodanili su godine 1972. u Rijeci knjigu pod naslovom "Oploviti Cape Horn", u kojoj je prikaz izašao u 2. broju "Zvona" od 10. veljače 1973. na stranici 2., odakle vadih slijedeće, što se odnosi također i na naše stare domaće pomorce;

Naši su mladići nekoć već u nježnoj dobi dolazili na jedrenjak i počimali kao "mali od foguna" (mali od kuhinje) ili "mali od kamare" (sobe) ili "mladić od kuverte" (palube) i kroz patnje, odricanja i nadljudske napore dospijevali do "noštrama" (vodje palube) ili "škrivana" (prvog časnika) ili zapovjednika broda, popularnog "barbe".

Kad su se ti dječaci prvi put ukrcavali na brod, stupili bi u prvi neposredni dodir s morem. "I ti prvi koraci - priča kapetan Branko Širola - bili su veoma teški. Otkinuti u nježnoj dobi od igre, rodne kuće, dopraćeni od majke do pred brod na rivu, s fagotićem (zavežljajem) i ščaviinom (pokrivačem), s majčinim blagoslovom i škapularom (ogrlicom sa svetačkom slikom) oko vrata, već tada su ovi dječaci počeli osjećati svu gorčinu na starim jedrenjacima. Koliko li je suza kanulo niz nevine, zaplašene obraze,

dok su ova djeca radila grube poslove u dispensi i na palubi, prepuštena muškarcima starijim od sebe, surovim, bez ikakve samilosti prema slabijima i s crtom tradicionalnog cinizma: "Neka nauči, tr san i ja bil mići!" Ipak podnijeli su život i uspjeli.

*

Za crkveno pjevanje u Kraljevici bila je sreća, što je g. 1790. došao za prvog kraljevičkog župnika Ivan Mrzljak, koji je bio rodom iz Novoga, gdje su se odvajkada obavljale sve crkvene funkcije na narodnom jeziku, tako da je mladi župnik Mrzljak znao te napjeve već od svoga djetinjstva i, došavši u Kraljevicu, nastojao ih presaditi u ovaj narod.

Zanimljiva je u tom pogledu ova bilješka u zapisima sestre Lujze Kozinović:

"God. 1863. dobiva Kraljevica orgulje, koje poklanja crkvi domaći sin Stjepan Tomac. Narod se buni, ne prima orgulje, jer se boji, da će se uz orgulje jače početi razvijati moderna crkvena muzika, a narodna tradicionalna nazadovati. Uza sva nastojanja župnika Randića, kojega su vrlo cijenili, iako je posredovao senjski biskup, nije se narod smirio sve dotle, dok se konačno nijesu umiješale civilne vlasti i silom uspostavile red u narodu" (str. 3).

*

Na 1. svibnja mladići su stavljali u noći na dimnjak odnosno kuću, gdje je bila djevojka za udaju, veliku granu jesena (jasena), takozvani "maj".

*

Dr. Mate Šantić (Mate Dvorničić) u svojoj knjizi "Sphynx adriatica", na str. 88., spominje, da je mađarski pisac Jókay Mór (1825-1904) (i) u svom romanu "Djevica s morskim očima" lijepo opisao Kraljevicu i Hrvatsko primorje.

*

Bakrorez Kraljevice iz godine 1798. nalazi se u knjizi: Johann Christian v. Engel "Allgemeine Welthistorie".

*

Kad je u ovom prikazu riječ o jedrenjacima, za bolje razumijevanje (ako sam i sâm pravo shvatio) donosim njihove oznake:

Škuna je jedrenjak na 2 jarbola (katarke) sa sošnim jedrima. Sošno jedro naime visi na jakoj kosoj motki, takozvanom sošnjaku.

Brik ili **brigantin** je jedrenjak, brzoplovka ili mala jedrilica sa 2 jarbola, oba s križevima odnosno četvrtastim jedrima.

Bark je jedrenjak s 3 jarbola: dva su puna s križevima, dok je krmni jarbol bez križa.

VII. RAZNO

Ribolov

Uz vinograde i ono nešto škrte zemlje Primorcu je nekoć more bilo zapravo polje, koje ga je hranilo. Ribolov i pomorstvo bile su dvije glavne grane domaće privrede, premda se ribolovom nitko nije nikada obogatio, jer je bila poznata ona pučka izreka: "Ribaru su mokre gaće, za večeru nè zna ča će."

Ribari su u Hrvatskom primorju u starini pokrivali glavu modrom kapom, pušili lulicu i hranili se ribom i palentom, koju su konopcem rezali na drvenom pladnju.

Pravi ribolov počimao je, kad su se na trsu pojavili prvi pupovi, a najviše se lovilo od polovice ožujka do konca svibnja, te opet od polovice srpnja pa sve tamo do konca rujna.

Na Markovo (25. travnja) izlazila je procesija te je župnik boagoslivljao more. ribari su župnika i inače zvali, da im blagoslovi mreže i more, a prva tuna, koju su potom izvukli, bila je župnikova.

Poslije Markova razmiljile bi se morem "svičarice": "Sveti Marko, more gorí, sve lokárde polovi". Starinska "svičarica" imala je na pramcu "svítnjak". To je bila metar duga željezna šipka sa šest poprečnih "brikova", na kojima su se palile šmrikovice.

"Svičár" je podržavao vatru, a dva "povagača" vozila su barku veslajući lagano uz mrmor tihoga mora. U veljači, ožujku i travnju lovili su ribu "na malu sviču". Mrežu su potezali na "pošti". Lokarde su se lovile u svibnju i lipnju, ušate od lipnja do kraja rujna, a kanji u kolovozu i rujnu.

Evo vrsta riba, koje su se kod nas lovile: lokárde, lignji (tal. loligo), plavice, sardèlice, zubáci, ùgori, grûmi, lovràte, rúmbaci, òslići (ili pišmolji, prema talijanskom: *pesce molle*), lùbeni, ušate, gírice, glavoči, golčìci, gòlubi, švolje, kàmenice, igle, kovâči, škarpoči, mincòni, lastavice, vûki, kânji, mačke, pištâc, špâri, trilje, salpe, a osobito tune. Zatim školjke: prilipak, klapunica (nema ih u Akademijinu Rječniku), palastùra. Rakovi: gamburàt (tal. *gambero*), ràkovica, jastog. Ostala morska bića: križeváč, morùzga, mrkáč (hobotnica), sìpa.

Tuni je domovina Sredozemno more, odakle se ona od proljeća seli i doluta u zatone i zaljeve, gdje je onda love. Zna biti teška i do preko 200 kilograma. Kad je tune bilo mnogo, izvozila se u Rijeku, Trst, čak i u Veneciju.

Još su nam u uspomeni naše "tunêre": "zad Kraljèvice" i u Trnòvi i Grabròvi, sa 14 do 16 metara visokim stubama, gdje je na vrhu "stražio" ribar i gledao, kad će tuna u veliku mrežu ("va tràtu"), a kad bi vidio, da je sva tuna u mreži, onda bi povikao: "Pòtež', pòtež'!", na što bi ribari skočili da aztvore mrežu. Za vrijeme potezanja, štogod je riba bila bliže kraju, to je postajala sve nemirnija i udarala repom po površini morskoj. Izvukavši je na kopno, bacali su je u tako zvani "mandrač".

U Kraljevici je uvijek bio događaj, kad bi se u ljeti mjestom pronio glas, da su tune "va trāti". Budući da smo svi bili zajedničari naše tunere, svaki je kućni broj kod dobre lovine imao pravo na stanovitu količinu tunine, koju smo onda pripremali na "brudīt" ili je solili u "karatēlice" za zimu.

Naše su tunolovke prestale s radom godine 1953.

Dr. Josip Burić

RIJEČ DVIJE ŠTIOCU OVE KNJIGE

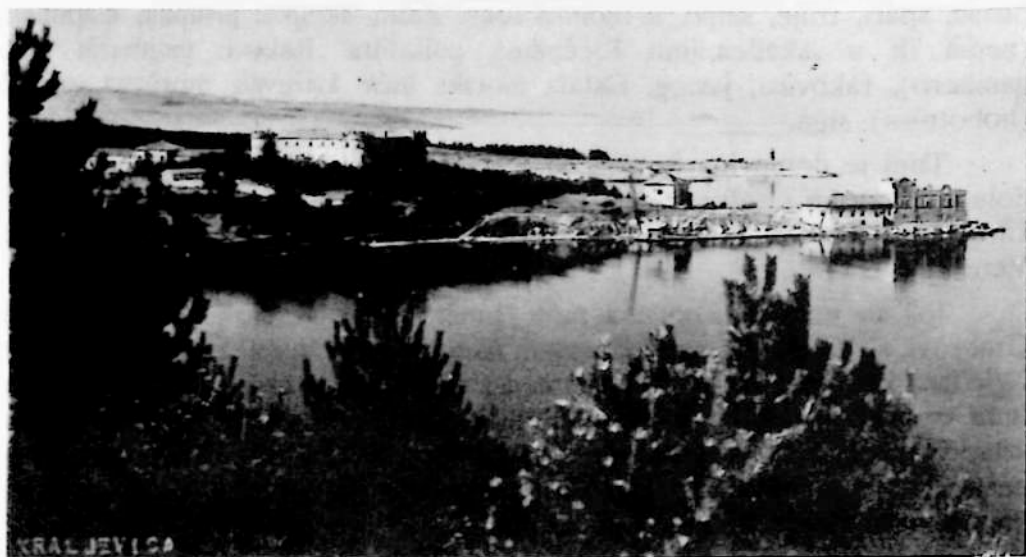
U predvečerje svečane proslave 200-te obljetnice postojanja plovanije Sv. MIKULE u Kraljevici, evo je izašla i knjiga - Iz prošlosti Kraljevice, dr. JOSIPA BURICA. Prvotno kao rukopis, a sada pretiskana i predana svim mještanima i prijateljima Kraljevice na čitanje. Ova je knjiga posebno obradovala sve nas znatiželjnike, jer ju je napisao mještani Dr. JOSIP BURIC, rođen u Kraljevici - Vršina, odakle se pruža divan panoramski pogled na cijelu Kraljevicu.

Tko zdušno i pomno pristupi čitanju ovog zanimljivog štiva, osjetit će djelotvornu draž riječi, u studioznoj obradbi povijesnih događaja koji su se odigrali na tlu Kraljevice i njene okolice.

Auktor nas znalački vodi putom provjerenih povijesnih činjenica i potiče nas na nova istraživanja iz burne prošlosti mjesta.

Čitajući redosljedno poglavlja, osjećamo istodobno svu ljubav auktora za svoj rodni zavičaj. Stoga, dragi štioče prigrli i primi knjigu kao omiljeno kućno štivo. Neka te potakne u svojoj završnici da i Ti, bilo posredno ili neposredno, pripadaš našoj časnoj zajednici, plovaniji Sv. MIKULE u Kraljevici.

ODBOR

Kazalo

- Accurti, 80
 Adamić Andrija, 78
 Adelsberg, 13
 "Adrianskog mora sirena", 15
 "Agramer Tagblatt", novine, 84
 Akačić, prezime, 107
 Akačić Ana, 50
 Akačić Fran, 110
 Akačić Juraj, 39
 Alboin, longob. kralj, 13
 Aleksandrija, 14
 Almis, 12, 82
 "almuštvo", 68
 Ana Katarina Zrinska, 18
 Andrijevo, 71
 Antonio Pio, car, 11
 Arčanin, prezime, 107
 Arčanin Ignacije Vatroslav, 80, 87
 Arčanin Ivan, 71
 Attems Karlo, 24
 "Austrijsko primorje", 21
 Avari, 13
 Babić Božo, 86
 Bach Alexander, 48
 Badnjak /"Vilija Božja"/, 52
 Baffo Ivka, 81
 Baffo Nikola, 80
 Bag, 21
 Bajan, avarski poglavica, 14
 Bakar, 11, 18, 22, 24
 Bakarac, 11, 12, 13, 14, 20, 25
 Balas Ivan, 49
 Ban Andrija, 44, 66
 Banj, 14
 "Banka za pomorstvo", 89
 Barbalic Radojica, 29, 87
 bark, 112
 Begna, brodovlasnik, 88
 Bego Nikola i Agneza, 66, 69, 72
 Bela IV., ug. kralj, 13, 14
 benediktinci, 12
 Benussi Judita, 96
 Bernasconi, gospođa, 65
 "Biograd", škuner, 88
 bireme, 15
 Bizant, 13
 Blažević Anton, 110
 Blažević Lovro, 88
 Blažević Toma, 80
 Blažević Toma Damaz, 47
 Blaževo, 52
 Blažina, prezime, 107
 Bobuš, prezime, 107
 Bojničić Ivan, 9
 Borčić Paškval, 47, 80
 Bosna i Hercegovina, 83
 Bourdaloue Louis, 86
 Božić, prezime, 107
 Brajda u Rijeci, 11
 "Brana", novine, 84
 brigantin, 88
 brik, 88
 Brinje, 61
 brodogradilište, 9, 22, 87
 Brodska gospoštija, 17
 Brozović, kapetan, 61
 Brunialti Attilio, 16
 Bujanj, prezime, 107
 Budak, 24
 Budisavljević Bude, 9, 85
 Bujanović J., 95
 bura, 11
 Burić, prezime, 107
 Burić Ivan, 103
 Burić Jelka, 50
 Burić Petar, 50
 Burić Viktor, 41, 50
 Bužim u Lici, 39
 Cathi Grgur, 79
 Cej Anton, 66
 ceste, 111, 21, 22
 Cetinje, 83
 Čihlar Sebal, 71, 84
 Čihlar Nehajev Milutin, 84
 Čihlar Vatroslav, 85
 Coronini Antun, 80
 Cremona, 26
 Crikvenica, 9
 Crnčić Menci Klement, 110
 Crnković, prezime, 107

- Crnković Toma, 48
 Crnogorci, 26
 Cuculić, prezime, 107
 Cvetković Pavao, 79
 Cvjetnica /nedjelja/, 52
 Čabar, 15, 51
 Čabrijan Anton, 46, 47
 Čabrijan Ivan, 47
 Česi, 22
 Črnčić Ivan, 86
 Deichmann E., 22
 Depanger Ivan Filip, 79
 Depeder Valentin, 47
 De Petris-Dolammare Laurencije, 26
 Desselbrunner Rudolf, 82
 Diminić Zakarija, 47
 Docasini Karlo, 79
 Dolfin, mlet. poslanik, 29
 dominikanci, 61
 Donje Škrlevo, 33
 "Dorka", bark, 88
 Draga, 32
 Drava, 108
 Drivenik, 17, 18
 dromone, 15
 Društvo sv. Nikole, 76
 Dubno, 107
 Dvorsko trgovačko vijeće, 21
 Edling, senj. kapetan, 23
 Engel Johann Christian, 108
 Fabri, prezime, 107
 Fachinetti Antun, 79
 Fara, 14
 farosi, 14
 Fasching Johann, 108
 Faustina Starija, 11
 Feničani, 11
 Fiamin Ivan, 86, 87
 "Fiume", novine, 87
 Fijan Andrija, 81
 Florijan, rim.car, 12
 Folcheti, prezime, 107
 Fortica, 48
 Fracannelli Ivan Franjo, 79
 Francuzi, 31, 76, 107
 Franjo Josip, car, 87
 Frank Jakob, 84
 Frank Josip, 84
 Frankopan, kašteo, 9, 15, 24, 77, 78
 Frankopan Fran Krsto, 16, 17, 19
 Frankopan Marij, 17
 Frankopan Martin, 63
 Frankopani, knezovi, 13, 14
 Frankulin Franjo, 17
 Freudenreich Dragutin, 81
 Friedel Rikard, 26, 47
 "Fucine", bark, 88
 Fužine, 89
 Gajetanova hrusta, 111
 Gall, senj. kapetan, 20
 Ganz-Danubius, poduzeće, 89
 Gauš, prezime, 107
 Gauš Fabijan, 47
 Gauš Stanko, 44, 95
 Gergić Luka, 75
 Gerlitzi F., 108
 Germanicum-Hungaricum, zavod, 50, 51
 Germortnik Antun, 79
 Gerovo, 17
 Giusti, brodovlasnici, 88
 Glavinić Franjo, 13
 Glavinić Sebastijan, 61
 Glesinger Lavoslav, 77
 Goj Franjo, 79
 Golubnjača, 107
 gombarije, lađe, 15
 "Godiva", novela, 110
 Gorski kotar, 17, 18, 29, 30, 106
 Gospić, 23, 40
 Goti, 13
 Grabrova, 117
 "Grad Karlovac", bark, 88
 "Grad Zagreb", brod, 88
 Grajica, 64
 Grci, 7, 8, 11
 Grimoald, kralj, 14
 Grižane, 17
 Grobnik, 17, 19, 32
 Grlović Milan, 84
 groblje, 17, 45
 Grubišić, prezime, 107
 Grünhut /ime?/, 84
 Gubac, 45
 Gudac, prezime, 107
 Gudac Stanko, 71

Gudac Zdravko, 9
 Gusić, prezime, 107
 Gusićevo, 111
 Hadrijan, rimski car, 12
 Hajdić N., 83
 Haramija Stjepan, 69
 helandije, lađe, 15
 Heraklije, biz. car, 12
 Herbersten Ferdinand, 23
 Herberstein Ivan Josip, 18
 Hinković Hinko, 26
 Hirc Dragutin, 9, 108
 Homolić, prezime, 107
 Homolić Petar, 43
 Horvat Rudolf, 21
 Horvatović Đuro, 80
 Hreljin, 11, 14, 18, 37
 Hrustica, 41
 "Hrvat", parobrod, 111
 "Hrvatsko Parobrodarsko Društvo", 112
 Hugo Victor, 86
 Iliri, 11
 Ilirija, 31, 76
 Innsbruck, 50, 51
 Inocent XII, papa, 65
 inventar župne crkve, 69
 Istočno trgovačko društvo, 22
 Istra, 13, 85, 87
 isusovci, 17, 24, 25, 43, 49
 Ivanković Filip, 44
 Ivašković Josip, 44
 "Jadran", list, 110
 Jadranovo, 11
 Jakovčić, prezime, 107
 Jakovčić Antun Pavao, 79
 Jakovčić Franjo, 47, 70
 Jakovčić Ivan Antunov, 71
 Jakovčić Ivan /Jacinto/, 71
 Jakovčić Pavao, 33
 Jakovčić Samuel, 40
 Janković Julije, 80
 Jaričević A., 9
 Jelačić Josip, 23
 Jeninnker Antun, 77
 Jeremaz Juraj, 49
 Ježić Ivan Krstitelj, 39, 44, 47, 48, 51
 Jokaj Mor, 79
 "Jona", bark, 89
 Josip II, car, 23, 29
 Jozefinska cesta, 29
 Julija Frankopan, 18
 Julijske Alpe, 13
 Junković Alezije, 39
 Jurkotić, prezime, 107
 Jurkotić Eufemija, 50
 Jurkotić Jakov, 71
 Jurkotić Katarina, 41
 Jurković Marijan, 87
 Justić, prezime, 107
 Justić Ivan, 84
 Justić Mate, 47
 Justinijan I., car, 11
 Kalvarija, 44
 kapucini, 40
 Karina, prezime, 107
 Karina Toma, 47
 Karlo III. /VI./, 13, 21, 22, 29, 31, 87
 Karlobag, 108
 Karlovac, 13, 41, 51
 Karolinska cesta, 22, 23, 29, 30
 kaštaldi, 47
 Kaštel /Zrinjski grad/, 9, 15, 77, 106
 Kataro, prezime, 107
 Kehler Lucija, 65
 Kelti, 11
 Khuen-Hedervary Karlo, 84
 Klarić Antun, 75
 Kobler Giovanni, 14
 Kobler Kajetan, 42
 Kocijan, prezime, 107
 kolera, 66, 79
 Komora austrijska /u Grazu/, 23, 106;
 ugarska /u Požunu, Bratislavi/, 19, 22
 Komorska uprava u Rijeci, 29
 kondure /lađe/, 15
 konventualci, 61
 Kosić Ivan, 77
 Kosić Mijo, 102
 Kostrena sv. Barbare, 18, 32, 42
 Kostrena sv. Lucije, 18, 32, 42
 "Kostrenka", novela, 110
 Kovačić Ante, 86
 Kozinović Lujza, 56
 "Kraljevica", bark, 88
 Kraljević Miroslav, 110

Kraljić Vladimir, 8
 Kranjska, 18
 Krasica, 32
 Krsić Stjepan, 61
 Križišće, 23, 24, 30
 Krk, otok, 12, 13
 Kružić, prezime, 107
 Kučan, prezime, 107
 Kukuljanovo, 18, 32, 38
 Kukuljević Ivan, 95
 Kumičić Eugen, 18, 81
 Künl Josip, 79
 kupalište na Oštrom, 110
 Kutjevo, 90
 Kvarner, 11, 13
 Labour J., 86
 Langobardi, 13
 Lanterna, 109
 Laszowski Emilije, 15, 26, 63
 Leber Eleonora, 46
 Leber Ivan, 46
 Lenac /ime?/, 87
 Lendić Ivo, 111
 Lentulaj Mirko, 77
 Leon XIII., papa, 48
 Leopold I., kralj, 16, 19
 Leskien A., 9
 liburne, lađe, 11, 15
 Liburnija, 11
 "Liburnija", hotel, 110
 Lika i Krbava, 21, 23
 Linardić Luka, 75
 Liković Mijo, 44
 Lipa kod Zvečaja, 62
 Livorno, 28
 Lombardini Josip, 49
 Lončarić Antun, 41
 Lopašić Dušan, 84
 Lopašić Radoslav, 24
 "Luca", bark, 88
 Lucchese Filiber, 108
 Lučić Anton, 56
 Lučić Mate, 47
 Lujzijanska cesta, 29
 Lukšić Benjamin, 71
 Lukšić Darka, 72
 Ljubljana, 21

Madžari, 33, 50, 81
 Maja kod Gline, 44
 Makanec Milan, 83, 86
 Mala Štranjga, 112
 Manacić, prezime, 107
 Mantegazza Paolo, 86
 "Maria Ana", parobrod, 87
 Mariani Petar, 61
 Marij Frankopan, 18
 Marija Terezija, 21, 29, 32
 Marochino Ivo, 9
 Martinščica, 42
 Materljan Kalasancije, 70
 Matoš Antun Gustav, 81
 Maurović Antun, 50, 51
 Mažić D., 76
 Mažuranić Ivan, 75, 83
 Medomišljina, 45
 Međumurje, 19
 Melnice, 22
 Mesić Marko, 23
 Mesopust, 54
 Mihičić, prezime, 107
 Mihičić Filip Jakov, 47
 Mihičić Mate, 41, 46, 47, 64, 67
 Mihičić Mihovil, 41
 Mihičić Stanko, 76
 Miholić Marija, 96
 Miholić Toma, 96
 Mikuličić Fran, 86
 Mikuljna, 52
 Milić Augustin, 40
 Mleci, 12, 15
 Moderčin, prezime, 107
 Moderčin Andrija, 40
 Moderčin Emerik, 48
 Modestin Josip, 80
 Modruško-riječka županija, 33
 Mohović Ivan, 20
 Mrazović Matija, 88
 mrkač /hobotnica/, 11
 Mrkopalj, 32
 Mrzljak Ivan, 39, 40, 49, 62, 67, 113
 Mušaluk, 23
 Nanos kod Adelsberga, 13
 Napoleon Bonaparte, 76
 Narodna čitaonica, 80
 "Narodna prosvjeta", 86

- "Narodne novine", 84
 narodne pjesme i običaji, 95
 "Naša sloga", list, 110
 Nedelišće, 19
 Nemčić Antun, 81
 Neron, rimski car, 11
 Neruda Jan, 81
 "Niko" brik, 88
 Nikola Frankopan, 12
 Nikola Zrinjski, 16
 Nolasco Petar sv., 64
 Nordio Franjo Nikola, 30
 Novak Grga, 14
 Novigrad /kašteo/, 15, 23
 Novi Vinodolski, 14
 Oberburg, kapetan, 24
 Odoakar, germ.kralj, 11
 Ollschbaur Filip, 110
 Omišalj, 12
 Općinski vrt, 28
 orgulje, 71, 109
 Oštro, 78, 109
 Ozalj, 18
 Ožegović Metel, 32
 Ožegović Mirko, 46, 47, 77
 "Ožegovićianum", konvikt, 51
 Pag, 78
 Pajcoli Homogen, 79
 Panonija, 13
 Parac Vinko, 41
 Paradaiser Ivan Ernest, 20
 "Parobrodarska i brodarska zadruga", 85
 Paškvan Stjepan, 44
 Pauaer /Paver/ Franjo, 66
 Pavao, đakon, 13
 Pavlišić Josip, 51, 52
 Penafort /de/ Rajmund, sv., 64
 Pepelnica, 54
 Pertosi Ivan Valentin, 79
 Perušić /Lika/, 24
 Petar Zrinjski, 15, 16
 Petranović Andrija, 71
 Petris de Dolammare Laurencije, 26
 Pharos, 14
 Picot Ivan, 79
 Piket /Hreljin/, 32
 Pio VI., papa, 67
 Pio X., papa, 50
 piljci, igra, 103
 Piščina, 71
 Placa, 80
 Plase, 11, 23, 29
 plašćanica, 112
 Plavnik, 12
 Plešić Gašpar, 15
 Plovanov stol, 106
 Polić, prezime, 107
 Polić Antonija, 39
 Polić Ivan, 90
 Polić Martin, brodovlasnik, 83, 88
 Polić Nikola, 80
 Polić Nikola, sveć., 43
 Polić Pio, 82
 Polić Šimun, 90
 Pondor, 28
 Pop Dukljanin, 86
 Portore, 14, 49
 Portorium, 14
 Portumre, 13
 Portus regius, 13
 Posilović Juraj, 44, 71
 potres, 109
 Požun, 31
 praonik u sakristiji, 70
 Praputnik /Praputnjak/, 32
 Prašinski Petar, 19
 Pravdica, prezime, 107
 Pravdica Petar, 82
 "Primorac", novine, 81
 "Primorska tiskarna", 81
 "Primorska štedionica", 81
 Pritchard Joseph, 87
 Pritchard Thomas, 87
 Prvić, otočić, 12
 Pulko Milan, 87
 puškaljac, igračka, 102
 Puškarić, prezime, 107
 Puškarić Martin, 37
 Putni tovaruš, molitvenik, 18
 Rački Franjo, 80
 Rajčević Stjepan, austr. konzul, 28
 Ramschussel Jakov, 24
 Randić Jakov, 26, 42, 45, 47, 48,
 49, 65, 71, 72, 109
 Raša, rijeka, 11

Ravna Gora, 22
 Respighi Pietro, 50
 Ribnik, 24
 Rigoni Franjo, 30
 Riječka županija, 82
 Rijeka, 13, 21, 22, 32, 112
 Rimljani, 11
 Rois, lučki činovnik, 12
 Rumen, prezime, 107
 Ružićska sela, 28
 sagine, lađe, 15
 sagite, mlet. lađe, 15
 Salvador Leopold, 9
 Samassa, ljubl. zvonoljevalac, 72
 Sanatorij, 110
 sanktuarij župne crkve, 62
 Saraceni, 64
 Saurau, Franz von, 28
 Scarpa Pavao, 62
 Scott Aleksandar, 107
 Scott Walter, 107
 Seč, brdo, 29
 Selce, 9
 Senj, 21, 29
 sestre milosrdnice, 25
 Severinska županija, 32
 "Sibila" knjiga gatalica, 18
 Sigismund, ug. kralj, 12
 Silić Josip, 70
 Sinac, 42
 Sitovica, 107
 Sladović Manojlo, 9
 Slajmer Martin, 75
 Slankamen, 21
 Slovenci, 22
 Smaić Bartol, 80
 Smojver Josip, 47
 Smoljanović Ivan, 67
 Soić Vjenceslav, 50, 62
 solarski ured u Bakru, 31
 Solferino, 64
 Soresina, 26
 Starčević Ante, 30
 Starčević Ivan, 51
 Starčević Ivan Vidov, 108
 Steccanella Valentino, 25
 Stiglin /Stigljin/, prezime, 107
 "Stipe", brigantin, 88
 Stipković, prezime, 107
 Strabon, grčki geograf, 11
 Strossmayer Josip Juraj, 32, 80, 88
 Superina Aleksandar, 44
 Surina Matija, 78
 Susanni Ivan, 27
 Susanni Marko, 23, 29
 Sušak, 32, 81
 Sušica, 22
 Sušilo, 64
 Sv. Trojica /Dol/, 45, 67, 68
 Sv. Jakov, Šiljevica /Jadranovo/, 11, 44
 Sv. Kuzam /Vitoševo/, 22, 33
 Sv. Marko, otočić, 11, 12, 107
 "Sv. Nikola" traged, 90
 Svijećnica, 52
 Szavitz Nossan Stjepan, 23
 Šantić /Dvorničić/ Mate, 14
 Šćavet, 69
 Šenoa August, 9, 81, 84
 Šenoa Milan, 9, 81
 Šimath, prezime, 107
 škola, 41, 42, 75
 Škrlevo, 18, 30, 32
 "škrlevska bolest", 25, 76
 Šmrika, 26, 32, 46
 Šojat Josip, 71
 Špoljarić Franjo, 19
 Štiglic Šimun, 69
 Štiglinova stijena, 111
 Štranjga, 112
 Šubat, obitelj, 82
 Šurko /ime?/, 80
 Švrljuga, prezime, 107
 Švrljuga, brodovlasnik, 88
 Švrljuga Šimun, 78
 Tades, prezime, 107
 Tatari, 13, 14
 Terzi Oktavijan, 24
 tiskara, 81
 Tomac Josip, 87
 Tomac Luka, 88
 Tomac Stjepan, 71
 Tomislav, hrv. kralj, 12
 Tommaseo Nikola, 86
 Toniolo Antonio Renato, 111
 toranj ž. crkve, 38, 70

- Trajan, rimski car, 11
 Tribalj /Polje/, 66
 "Tri brata", brik-škuner, 88
 trireme, 15
 "Tri sina", bark, 88
 Trnova, 117
 "Trojednica", brod, 88
 Trsat, 32, 33, 60
 Trst, 21, 28
 tunolovka, 15
 Turci, 23, 87
 Turina, prezime, 107
 Turina Pavao Matija, 41
 Turina Hilarij /Jošić/, 45
 Turina Ivan Krst., 39
 Turina Juraj /Šmrika/, 39
 Turina Juraj, učitelj, 81
 Turinsko selo, 46
 Turković Ivan, 29, 75
 Turković Ivan Ev., 23, 29, 48
 Turković Milan, 5, 6, 9, 90
 Turković Petar, 90
 Turković Vjenceslav, 30, 69, 87, 88, 89
 Turska, 84
 Udbina, 111
 Ugarska, 88
 Ugarsko kraljevsko vijeće, 40
 "Ugarsko Primorje", 31
 Urinj, 90
 Uskoci, 12, 15
 Vakanović Ante, 33
 Valjato Ivan, 85, 87
 Valjato Mate, 80
 Vanino Miroslav, 25
 Varaždin, 31
 Vela liha, 71
 Vela Štranjga, 112
 Veliki tjedan, 54
 Venecija, 12, 15
 Vičević Juraj, 75
 Vidas, prezime, 107
 Vinodol, 13, 14, 21, 31
 Vitezić Ivan, 28
 Vitoševo /Sv.Kuzam/, 33
 Vogel Katarina, 79
 Volarice, 86
 Volcera /Bakar/, 11
 Voltaire, Francois-Marie Arouet, 86
 Vončina Ivan, 85
 Voz, 111
 Vrbovsko, 22
 Vranić Ivan, 96
 Vršina, 111
 Vučić Aleksandar, 50
 Vučić Roko, 50, 69
 Vučić Spiridion, 90
 Vudi Šime, 71
 Vukasović Filip, 30
 Vukasović Vinko, 20
 Vukonić, prezime, 107
 Walter Scott, 107
 Weiss Matija Antun, 22
 Wellington /Nova Zelandija/, 88
 "Wilhelm Gunther", švedski brod, 110
 Wurbach Constantin von, 108
 Zajc Ivan, 97
 Zanella R., 87
 Zavod Sv. Ćirila i Metoda u Rimu, 50
 Zminca kod Bakarca, 28
 Zoch Ivan, 87
 zornice /mise/, 52
 Zrinjski Adam, 21, 22
 Zrinjski Katarina, 18, 23
 Zrinjski Nikola, 16, 17, 61
 Zrinjski Petar, 15, 16, 17, 18
 Zrmanja, rijeka, 12
 "Zvijezda Danica", pjev.društvo, 71
 zvana, 72
 zvonik župne crkve, 38, 70, 80
 željeznica, 30
 željezničke pruge, 30
 Žilković Katarina, 46
 žito, 29
 župa, 35
 županije:
 Modruško-riječka, 33
 Riječka, 32, 33, 82
 Severinska, 31, 32
 župni stan, 72